

307.411

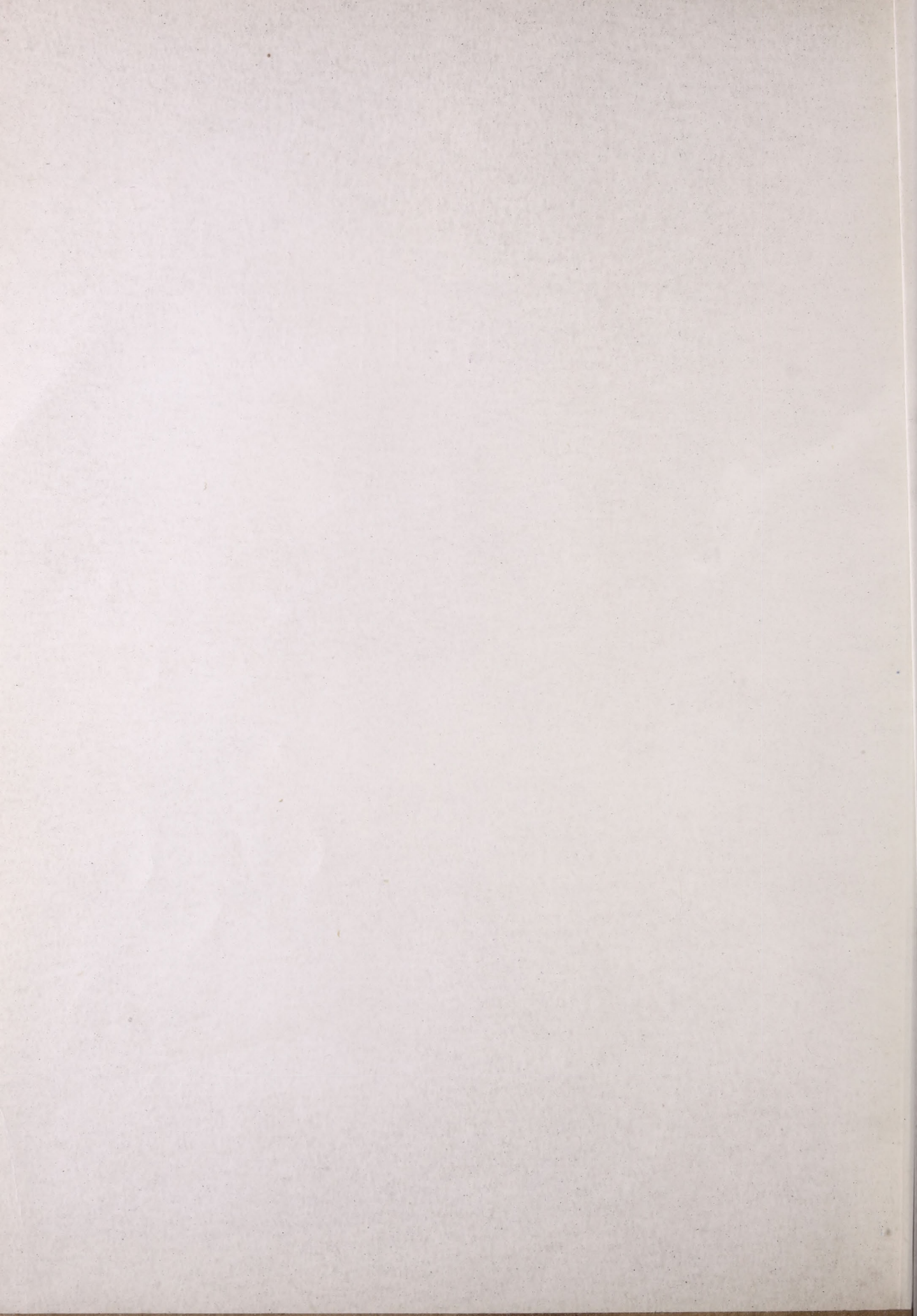
17
1965

TELEPÜLÉSTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

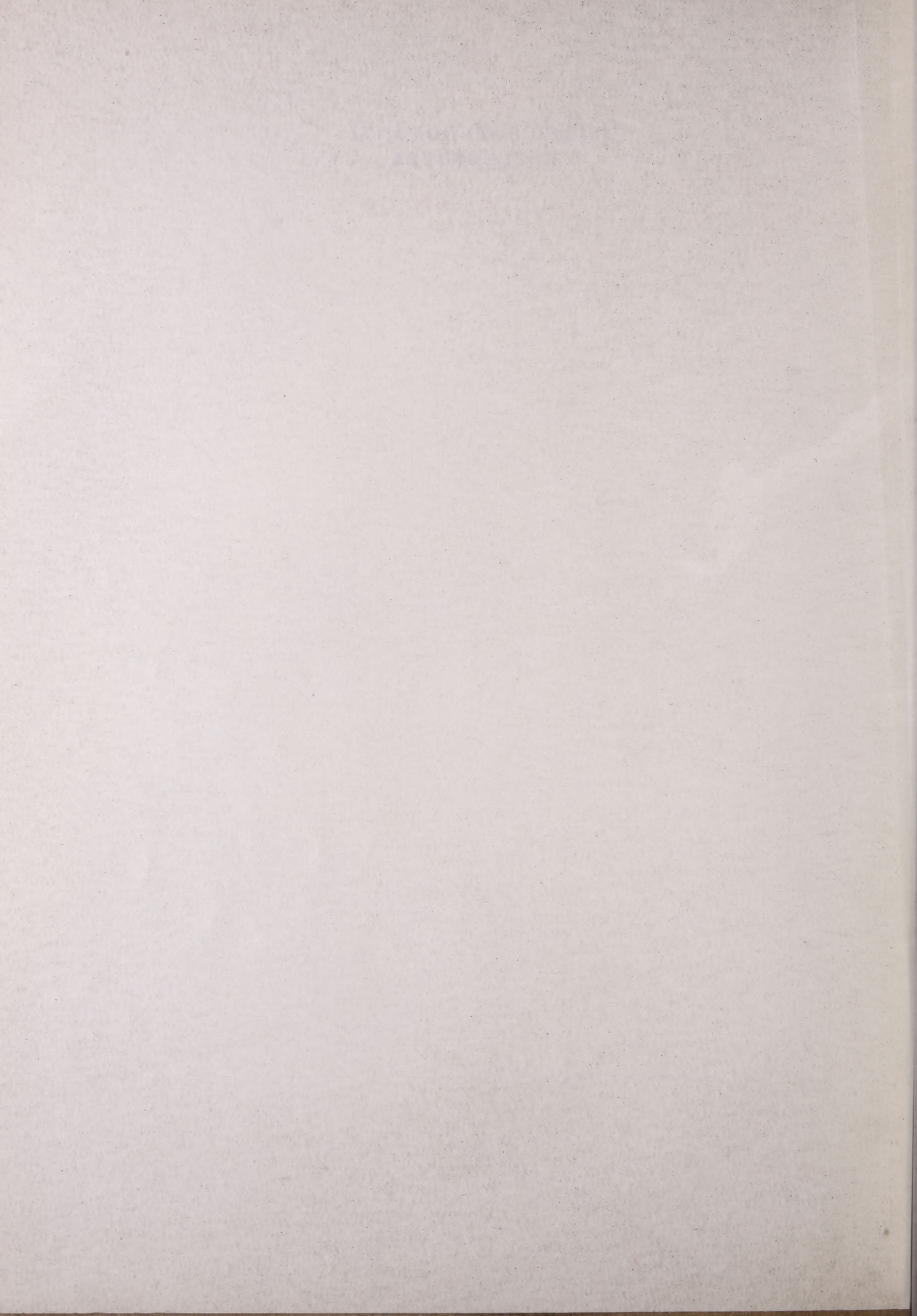
17.

BUDAPEST, 1965. MÁJUS

2

TELEPÜLÉSTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

TELEPÜLÉSTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

17.

BUDAPEST, 1965. MÁJUS

ÉPÍTŐIPARI ÉS KÖZLEKEDÉSI MŰSZAKI EGYETEM

AZ EGYETEMI KIADVÁNYOK SZERKESZTŐ BIZOTTSÁGÁNAK ELNÖKE

DR. GÁBOR LÁSZLÓ

tanszékvezető egyetemi tanár
tudományos rektorhelyettes

AZ EGYETEMI KIADVÁNYOK SZERKESZTŐJE

GÁL ENDRE

ÖSSZEÁLLÍTOTTA

AZ ÉPÍTŐIPARI ÉS KÖZLEKEDÉSI MŰSZAKI EGYETEM
VÁROSÉPÍTÉSI TANSZÉKE

TUDOMÁNYOS SZERKESZTŐ

DR. FARAGÓ KÁLMÁN

tanszékvezető egyetemi docens

TÁRSSZERKESZTŐ

DR. KERESZTÉLY GYÖRGY

Az ábrákat

BOGNÁR LÁSZLÓ és SZILAS GYULA

rajzolta

A MAGYAR VÁROSÉPÍTÉS-TÖRTÉNET KUTATÁSÁNAK HELYZETE ÉS PROBLÉMÁI*

A Városépítési Tanszék a Magyar Tudományos Akadémia távlati tudományos tervének keretében 1961. óta foglalkozik a magyar városépítés-történeti kutatásokkal. Az előzetes tématerv szerint „a kutatások célja olyan összefoglaló munka kidolgozása, amely elemzi a magyar települések fejlődésének folyamatát a városépítés szempontjainak megfelelően, meghatározza annak törvényszerűségeit és elemzi a történeti értékek jelentőségét a korszerű településtervezési követelmények összefüggésében”.

A kutatási terület ezen előzetes körvonalazása is jelezte, hogy a munka nemcsak a városok, hanem általában az összes településfajták vizsgálatát tűzi ki célul. Nem csupán a hazai településállomány térbeli-időbeli fejlődéséről akar történeti áttekintést adni, hanem emellett elsősorban azt kell feltárnia, hogy milyenek voltak a különböző korok települései, milyen tényezők hatottak sajátosságaik kialakulásában, hogyan nyerték el azokat a tulajdonságaikat, amelyek a településtervezés mai feladataiban adottságként jelentkeznek. Ily módon az egyes korok települési sajátosságainak feltárásán keresztül alapot kíván adni településeink történeti értékeinek meghatározásához, mert remélhető, hogy ezáltal a települések fejlesztése során a múlt és jövő közötti ellentmondások helyes feloldása könnyebbé válik.

E feladathoz a városépítés-történeti értékelés szempontjait a településtervezés nem veheti kölcsön sem a művészettörténettől, sem más tudományoktól, hanem egy sajátos értékrendszert kell kialakítania, amelynek az lehet az alapja, hogy az egyes korok — gyakorlat-

ban vagy elméletben — lehetőségeiknek, szükségleteiknek megfelelően mivel járultak hozzá a településépítés problémáinak megoldásához. Vigyáznunk kell ennek megítélésénél arra, hogy korunk szemléletét is a fejlődés egyik fázisaként tekintsük, s arra is, hogy e folyamat több ágú. A települések egy-egy koron belül is a társadalmi viszonyoknak, az életmódnak, a helyi adottságoknak megfelelően eltérőek, sőt a fejlődés különböző szintjén állhatnak. Bár e probléma teljes értékű kifejtése külön tanulmányt kívánna meg, az előzetes tématervnek a fejlődés törvényszerűségeinek meghatározására vonatkozó utalását a városépítés-történeti értékelés gyakorlati jelentőségű problémája teszi fontossá, de éppen ezért a törvényszerűség merev, sablonos értelmezését lehetőleg kerülni kell.

A kutatások előzményei

A munka céljának ezt az előzetes körvonalazását az tette lehetővé, hogy a Városépítési Tanszék tudományos és oktatói munkája keretében régóta foglalkozik városépítés-történeti kérdésekkel. E koncepció kialakulásának magyarázatául ezért röviden ismertetjük a Tanszék által végzett megelőző kutatásokat.

Több mint 10 esztendővel ezelőtt felmérve, hogy megfelelő előmunkálatok hiányában korszerű összefoglaló munka megírására nincs lehetőség, a Tanszék városépítés-történeti monográfiák elkészítését tervezte. A városépítés-történetnek a hazai szakirodalomban akkor még új és kialakulatlan problematikája szükségessé tette az egységes szemlélet kialakítása érdekében a monográfiák metodikájának előzetes kidolgozását. Ezt a munkát az azóta elhunyt dr. Valló István és dr. Borbíró Virgil készítet-

* Az ÉKME Városépítési Tanszék előterjesztése az MTA Településtudományi Bizottságának 1964. november 10-i ülésére.

ték el, javaslatokat akkor a Településtudományi Bizottság megtárgyalta és el is fogadta. Munkájuk azóta is alapvetőnek tekinthető, annál is inkább, mivel a Győr városépítés-története c. kötetben a szerzők a módszert sikeresen kipróbálták és alkalmazták. Győr monográfiája mellett más magyar városok monografikus feldolgozása is elkezdődött a Tanszéken, többek között Soproné és Debrecené, de azután ez a munka különböző okok miatt megakadt, egyebek között azért, mert a magyar városokról két sikeres monográfiatorozat is megindult, melyek városépítés-történeti problémákat is érintettek, részben pedig azért, mert a Tanszék kutatói létszáma erősen lecsökkent. (A városépítés-történeti monográfiák gondolata azonban tovább hatott, mint azt Budapest és Kaposvár feldolgozása mutatja.) E változott körülmények között a Tanszék a történeti magyar városközpontok felméréssel folytatta munkáját. A felmérésekkel párhuzamosan tanulmányok is készültek a városközpontok kialakulásáról. E munkák legnagyobb része a Településtudományi Közleményekben meg is jelent (Pécs, Székesfehérvár, Eger, Veszprém, Szeged, Kiskunfélegyháza, Szentés stb.). Ezzel egyidőben néhány faluközpont felmérése és feldolgozása is megtörtént (Uszód, Akali).

A történeti városközpontok vizsgálatában új szempontokat hozott a Magyar Tudományos Akadémia által megrendezett nemzetközi konferencia, a műemlékvédelem és a történeti városközpontok reorganizációjának kérdéseiről. A konferenciára a Tanszék külső szakemberek bevonásával egységes metodika alapján elkészítette több jellegzetes magyar város központjának komplex vizsgálatát.

Jelentős előrehaladás történt dr. Perényi Imre: A városépítés története c. egyetemi tankönyvének megjelenésével, mely első ízben kísérelte meg a magyar városépítésnek a városépítés általános történeti fejlődésébe való beillesztését.

Kutatások folytak a Tanszéken a magyar falvak építéstörténetére vonatkozóan is. Kezdetben itt is a monografikus módszer kínálkozott megfelelőnek (pl. Uszód feldolgozása), majd kísérlet történt a településhálózat történeti fejlődésének elemzésére. Ennek keretében sor került a fejlődés főbb mozzanatainak összefoglalására, ill. egyes korszakok bizonyos szempontok szerinti összehasonlítására. Viszonylag széles körű anyaggyűjtés alapján tanulmány készült a magyar falvak középkori építészeti sajátosságairól, írásos források, későbbi térképek elemzésével. A falvakkal kapcsolatos történeti kutatások egyes eredményei részint önálló tanulmányokként, részint mai kérdések megvilágításához szükséges visszapillan-

tásokként, egyéb településtervezési problémákkal összefüggésben jórészt publikálásra is kerültek.

A kutatások jelen helyzete

Az előzmények rövid összefoglalása mutatja, hogy régóta folytak a témába vágó kutatások, melyek sok hasznosítható anyagot és tapasztalatot nyújtanak, de — mint látható — a jelen téma az eddigi tanulmányoknál sokkal mélyebb és átfogóbb feldolgozást igényel.

A témával kapcsolatosan eddig végzett munka három irányú volt: 1. Részletes tematika körvonalazása, 2. Ezzel párhuzamosan az irodalom feldolgozása, anyaggyűjtés, 3. Kísérletek egyes problémák megoldására.

A következőkben először a tematikát fejtjük ki részletesebben, majd rátérünk arra, hogy mai ismereteink alapján ebből mi és hogyan valósítható meg. Ez az összevetés szabja meg a kutatások kereteit. Ezzel kapcsolatban néhány elvi-módszertani kérdésre is kitérünk.

Mivel a témakörök a különböző korokat átfonják, az egyes korszakokon belül ismétlődnek, a tematikának tartalomjegyzékszerű összeállítására nem tenné lehetővé a feldolgozással kapcsolatos elképzelések helyes megítélését. Ezért a tematikát két részre osztva ismeretjük. Először — bizonyos logikai rendben — felvázoljuk a kutatandó témaköröket, majd áttekintést adunk arról, hogy az egyes korszakokban mi tekinthetünk a legfontosabb tartalmi problémáknak.

Témakörök szerinti áttekintés

Tekintettel a városépítés-történet fentebb körvonalazott problematikájának rendkívül komplex jellegére, igen fontos annak előzetes meghatározása. Kiindulva a városépítés mai szemléletéből a főbb témakörök a következők lehetnek:

Kiindulásul az egyes korszakok általános gazdasági-társadalmi, művelődési-technikai viszonyai szolgálnak, melyek keretében a települések fejlődésének folyamata végbemegy. Ezekből lehet a településhálózat viszonyainak megértéséhez, a településépítés feladatainak, lehetőségeinek megvilágításához szükséges alapokat kikövetkeztetni.

A következő feladat a településhálózat feltárása. Ennek során a kutatásoknak tisztázniuk kell az egyes korok településtípusait különféle szempontok szerint (magános, csoportos települések, falvak, városok, várak stb.). Tisztázni kell — amennyire erre a források lehetőséget

adnak — a településállomány mennyiségi és minőségi változásait, a településhálózat bővülését vagy összeszűkülését. A lehetőségek szerint áttekintést kell adni a települések nagyságrendi viszonyairól, a településhálózat funkcionális szerkezetéről. A településhálózat korszakonkénti teljes áttekintéséhez legtöbb esetben a megfelelő történeti feldolgozás hiányzik, egyes esetekben a teljesség el sem érhető. E hiányok pótlása előreláthatólag a munka keretében nem végezhető el, de azt a célt, hogy a településhálózat egyes korokra jellemző vonásait s az átalakulás tendenciáit és főbb okait megismerjük, a részletek ismeretében is meg lehet közelíteni.

A településhálózat áttekintése után adódik alkalom a különböző településtípusok részletesebb ismertetésére, elsősorban a falvak és városok problémáinak vizsgálatára, bár egyes korokban a szórványos települések (majorok, tanyák) is jelentős szerepet játszottak.

A *falusias településeknél* — e településfajta egyszerűbb szerkezetéből, általában kisebb méreteiből adódóan — a vizsgálandó témakörök korlátozottabbak, és — főleg a távolabbi történeti korokban — az előmunkálatok hiányosságai miatt nem lehet teljességre törekedni.

A vázolt koncepcióból kifolyóan fontos feladatot a falvak morfológiai típusainak vizsgálata. Bár a falvak társadalmi-gazdasági és települési jellege a feudalizmus hosszú időszakában alapvetően nem változott, az országot ért megismétlődő pusztulások következtében az elért színvonal többször a legprimitívebb állapotokba esett vissza. Az újjáépítési korszakok folyamán így a korábban kialakult szerkezetimorfológiai falutípusok és azok elterjedési területei megváltozhattak. Különös figyelmet kell azonban fordítani azokra a korszakokra, amikor a társadalmi-gazdasági fejlődés következtében maga a falufogalom is átalakuláson ment keresztül, mint pl. a feudalizmus kialakulása idején vagy napjainkban, mert ilyenkor lehet rámutatni legvilágosabban a morfológiai és társadalmi-gazdasági viszonyok szoros kapcsolatára. Sajnálatos, hogy a hazai kutatások ez ideig nagyrészt figyelmen kívül hagyták a külsőség, a határhasználati rendszerek fejlődésének problémáját.

Városépítés-történeti szempontból azonban nem elég a morfológiai típusok leírása. A lehetőségek szerint rekonstruálni, elemezni kell a belsőség egész szerkezetét: az utca- és térrendszer jellemző vonásait, meg kell határozni a telkek nagyságát, formáját, funkcionális tagozódását, a telkeken élők társadalmi-gazdasági viszonyait (nemesek, jobbágyok, zsellérek nagycsaládi vagy kiscsaládi formában, szántó-földi gazdálkodással vagy szilaj állattartással

stb.) s ezekhez a tényezőkhöz képest a beépítés jellegét. Ki kell terjeszteni a figyelmet azokra a tényezőkre is, amelyek ezeken túlmenően a faluszerkezetben jelentős szerepet játszottak és játszanak ma is, mint pl. a várkastélyok, nemesi udvarházak, az azokhoz kapcsolódó parkok, majorok, templomok, közösségi épületek elhelyezkedése, faluképi jelentősége stb. Foglalkozni kell azzal a problémával is, hogy a történetileg kialakult szerkezeti elemek hogyan illeszthetők bele a falvak mai életébe. Rendkívül nagyra mondható ebből a szempontból a középkori régészet ásatási eredményeinek jelentősége.

Meg kell kísérelni — amennyiben lehetséges — a történeti viszonyok konkrétabb bemutatását egyes mutatók kidolgozásával, e mutatók összehasonlításánál azonban tekintettel kell lenni a falvak földrajzi környezetére, társadalmi-gazdasági jellegére.

Bár a falu és város elkülönülése elsősorban a területi munkamegosztás következménye, egyes vidékeken minden történeti időben voltak ipari jellegű (szénégető, fazekas, kovács, fafaragó, textildolgozó stb.) falvak, amelyek népessége túlnyomó részben vagy egészen ipari munkából élt. Ez a kezdeti differenciálódás később egyre fokozódott, s a modern termelőerők nagymértékű koncentrációja folytán az iparvidékeken a korábbi mezőgazdasági jellegű falvak is ipari népesség lakóhelyeivé alakultak át. Az iparosfalvak korszakonként változó típusai településhálózatunknak sajátos szerepet betöltő részei voltak, fejlődésük a városfejlődéstől általában nehezen választható el.

Az eddigieknél bonyolultabb feladatot jelent a *városokra* vonatkozó témakörök anyagának összeállítása.

Szinte külön, önálló kutatási feladatot jelent az egyes történeti korokban a városok jellegének, funkcionális szerepkörének, vidékkel való kapcsolatának (e kapcsolat jellegének és a vonzaskörzet nagyságának) részletes meghatározása. Bonyolultnak látszik a városok tipizálása is. Egyrészt, mert a legkülönbözőbb szempontokból lehet — és esetleg kell — típusokat megállapítani, mint pl. alaprajzi, fejlődési, (egymagvú, többmagvú stb. városok) társadalmi-gazdasági és jogi típusok, s nem látszik valószínűnek, hogy e különféle szempontból kialakult tipológia egységes osztályozást tenne lehetővé minden korszakban. Súlyos korlátokat jelent azonban főképpen a régebbi korokra vonatkozó ismeretek gyakran áthidalhatatlan hézagossága.

A modern kutatások eredményei azt mutatják, hogy a városok történeti problémáinak vizsgálata bármely vonatkozásban elválasztha-

tatlan a városszerkezettől és annak fejlődésétől. A városok társadalmi-gazdasági és funkcionális sajátosságai visszatükröződnek a szerkezetben, s viszont, a szerkezetnek a vizsgálata is számos következtetésre ad lehetőséget a városjellegre vonatkozóan. Természetesen tűnik, hogy a városépítés-történeti kutatásoknál a szerkezet elemzése még nagyobb jelentőséget kap, mint a várostörténetnél, de ez az elemzés nem lehet csupán formai, hanem meg kell keresni az összefüggéseket a városszerkezettel (tizedek, negyedek), a városok szerepkörváltásával (pl. ispáni központból vagy faluból polgári értelemben vett várossá való átalakulás), a városok társadalmi-gazdasági viszonyaival, közlekedési, hadászati jelentőségével. Utóbbi vonatkozásban különös figyelemmel kell lenni arra, hogy a városok erődrendszere napjainkig hatással van a városok szerkezetére. Az erődrendszer időbeli és térbeli fejlődése valószínűleg tipizálást tesz lehetővé. Fontos ezzel kapcsolatosan az utcahálózat és erődítményrendszer közötti összefüggések felderítése, bár az utcahálózat kialakulásában más tényezőknek is volt — esetleg elsődlegesebb — szerepe. (Így például azoknak a településeknek, amelyek a városba a különböző korokban beolvadtak, vagy a terepadottságoknak, a közlekedés-technika fejlődésének, a lakóhely és munkahely elkülönülésének stb.)

A városszerkezet fejlődése szorosan összefügg a már említett településhálózati viszonyokkal és a városiasodás folyamatával. A városok lakosságának, beépített területének növekedése vagy csökkenése egyfelől a településhálózati jelentőség változásának, valamint a városiasodás — vidékenként nem egyforma méretű — folyamatának a függvénye, másfelől a városfejlesztés módjától, lehetőségeitől függ. Fontos dolog ezért annak elemzése, hogy a lakosságnövekedés milyen módon hatott a városfejlődésre: a beépítés sűrítésével, magasztásával járt-e együtt vagy új területek beépítésével. Lehetőleg fel kell tárnunk az előírásokat, amelyek e folyamatokat megszabták, elemezni kell, hogy az újonnan beépítésre kerülő területek milyen alapon lettek e célra kijelölve, hogyan történt e területek megszervezése.

Szorosan összefügg a városszerkezettel a köz- és magánterületek elkülönülése is. Hosszú időn keresztül nagy jelentősége volt a legkisebb szerkezeti egységnek, a teleknek. A városi telkek alakjának, nagyságának, méretének vizsgálata ezért fontos feladat. A telekméretekből a városok társadalmának térbeli tagozódására és esetleg a városterület funkcionális differenciálódására is következtetéseket lehet levonni. Természetesen minden kér-

dés megoldásához a korabeli topográfiai viszonyok hiteles rekonstruálása szükséges, ami — a jelenlegi kutatások mellett — csak néhány város esetében oldható meg. Ugyanígy csak hézagosan lehet megismerni a telkek beépítési módjának és az épületek méreteinek, belső tagozódásának, építőanyagának koronkénti változásait, — főként akkor, ha figyelembe vesszük azt is, hogy ez az egyes városrészekben is különböző jellegű volt. Néhány esetben a házban kialakult életmódra is fontos adatokat tártak fel az eddigi kutatások.

A városoknak a vidékkel való kapcsolata a gazdasági, jogi és társadalmi viszonyoktól függően a történelem folyamán változott. Ezzel összhangban a városközpont tartalma, mérete szoros kapcsolatban van a városok regionális jelentőségével, településhálózati szerepkörével. A közigazgatás szervezeti és minőségi változása és a városokba való betelepülése új és új elhelyezési problémákat vetett fel, s így a funkcionális városközpont fejlődése elválaszthatatlan a város szerkezeti fejlődésétől is. Rendkívül fontos feladat a városközpont funkcionális, topográfiai és építészeti jellegzetességeinek korról korra történő alapos vizsgálata. A fejlődés során előfordulhat, hogy a város jelentőségének csökkenése folytán a történetileg kialakult központ építészeti megjelenése és tartalma közötti harmónia felbomlik, vagy ellenkezőleg, a történetileg kialakult városközpont nem bírja el a város funkcionális jelentőségének megnövekedését, és így a központ területi egysége felbomlik.

Tekintettel arra a szerepre, amit a városok életében, a városszerkezetben és a városkép kialakításában a terek játszanak, a különböző korokban kialakult terek méreteinek, formájának, építészeti kialakításának, rendeltetésének s ezek változásainak ismertetése szintén e témakörhöz kapcsolható.

A város lakosságának és területének növekedése — kapcsolatban a városhálózat és az egységes nemzetgazdaság kialakulásával — szorosan összefügg a közlekedés fejlődésével. A középkor közlekedési technikája, út- és vámkényszere csak korlátozott volumenű szállításokat tett lehetővé, s ez határt szabott a népességkoncentráció méreteinek is. A nagy népességkoncentráció és a városterület megnövekedése viszont később szükségessé tette a belső közlekedés megszervezését, mely a maga létesítményeivel, üzemeltetési igényeivel új követelményeket támasztott a városépítéssel szemben, sőt egyes korszakokban döntő szerepet játszott a városszerkezet alakulásában. A közlekedés fejlődésének a városfejlődésre gyakorolt hatását ezért a városépítés-történet minden korszakában részletesen elemezni kell.

A városban folyó termelésnek a város-szerkezetre gyakorolt hatását vizsgálva a magyar városfejlődés egyik jellemzőjének tekinthetjük, hogy az ipar napjainkig nem játszott olyan nagy szerepet mint a nyugatabbra fekvő európai területeken. Kisebb-nagyobb mértékben — főleg a mai országterületen belül — minden korszakban, minden városunkban jelentősége volt a mezőgazdaság intenzívebb, sőt néha egészen extenzív — ágazatainak is. A városok gazdasági szerepkörével kapcsolatban vizsgálni kell az ipari és mezőgazdasági munkahelyek elhelyezkedésének, fejlődésének hatását a városszerkezetre. Ma már valószínűnek látszik, hogy nemcsak az alföldi kertés városokra volt jellemző a lakóhely és a mezőgazdasági munkahely területi elkülönülése. Számos dunántúli városban is kimutatható az alföldi városokkal egyidőben a városperemen majorok, rakodók gyűréje. Bár a középkorban a kézművesek műhelyei a lakótelkeken helyezkedtek el, bizonyos területekre való tömörülésük megfigyelhető. Legérdekesebb a középkori ércbányászvárosok viszonya a munkahelyhez. Rendkívül fontos annak elemzése, hogy a modern gyáripár miképpen hatott a városszerkezetre fejlődésére a lakóhely és munkahely elkülönülésén, koncentrációján keresztül. A feldolgozás során jellegzetes példákkal kell bemutatni e folyamat különböző fázisait s a városrendezés, településtervezés által elért eredményeket.

A közlekedés és termelés témaköre mellett a közművek mutatják világosan, hogy a városfejlődés milyen szoros függvénye a technikai fejlődésnek. Egészség- és tűzvédelmi okokból ugyan a középkori város is igyekezett gondoskodni közutakról, közfürdőkről, kórházokról, a szennyvíz elvezetésére — rendszerint nyitott — csatornákról, a szemét szervezett elszállításáról, de kevés eredménnyel. A középkor végén már technikailag megoldható volt a vízellátás közműszerű lebonyolítása, ennek széles körű alkalmazása azonban nálunk gazdasági okokból lehetetlen volt. Napjainkban igen nagy áldozatot kíván az elmaradt közműviszonyok megjavítása.

A kutatásokat nem szabad pusztán a fejlődés tény szerű mozzanataira szorítani, hanem ki kell terjeszteni a településtervezési elmélet hazai fejlődésének vizsgálatára is. Ez könnyebb azokban a korszakokban, amelyekből már különféle szabályok, rendelkezések maradtak fenn, még könnyebb, amikor már elméleti munkák is találhatók. Nézetünk szerint azonban esetleg korábbi időszakokban is lehet az alaprajz finom elemzéséből, a város történeti, földrajzi, társadalmi viszonyaival való összevetéséből deduktív módon bizonyos elvek, elkép-

zelések, módszerek ismeretére következtetéseket levonni, amelyek a korai időszakok városainak fejlődésében, kialakításában szerepet játszhattak. Ily módon nemcsak a magyar városépítés gyakorlatának történetét, hanem a hazai városépítési, településtervezési elmélet fejlődését is fel kellene vázolni e munka keretében a lehetőségek szerint.

Korszakok szerinti áttekintés

Kijelölve a kutatási terület témakörök szerinti kiterjedését, látható volt, hogy a témakörök tartalma korról korra változik. A változások nem függetlenek egymástól, de nem is egyenletes a témakörökön belüli fejlődés. Egyesekben kiugró fejlődés, másokban stagnálás vagy lassú evolúció mutatkozik egyidőben a szerinti, hogy adott időszakok társadalmi-gazdasági viszonyai mit tesznek szükségessé. Ezért egy kor szerinti témavázlatot is csatolunk, melyben azt igyekszünk felvázolni, hogy az egyes periódusoknak mi volt a fontosabb problematikája, mi új jelentkezett az előző korokkal szemben. Természetesen minden korszak elemzésénél az általános európai, ezen belül különösen a sajátos dél- és kelet-európai fejlődést figyelembe kell venni. Az áttekintés egyúttal a magyar városépítés-történet főbb korszakaira vonatkozó javaslatnak is tekinthető, noha az egyes korszakok további tagolását nem tartalmazza.

A magyar városépítés-történet előzményei.
E fejezet rövid áttekintést nyújt az ország területének benépesedéséről, a települések fejlődéséről az őskorban és ókorban. A római kor fejlett úthálózata, városépítése napjainkig érezeti hatását a településhálózat térbeli rendszerében. A régészeti feltárások lehetővé teszik a római kor városépítésének beható elemzését. A népvándorlás korának elemzésénél ki kell térni a kontinuitás problémájára (Fenekpuszta, Pécs stb.). Még fontosabb azonban a szláv-avar örökség kérdésének vizsgálata. Vizsgálni kell a honfoglaló magyarság települési kultúráját, s tekintettel arra, hogy a megtelepedés után kialakuló első városok valószínűleg a keleti városokhoz voltak hasonlóak, rá kell mutatni a keleti, bizánci és nyugat-európai városok közötti különbségekre. Településhálózatunk kialakulása szempontjából fontos a nemzeti szállásterületek, ezen belül is a téli-szállások helyének rögződése. A kor viszonyainak megfelelő központok kialakulásában a római erődítmények, szláv földvárak jelentős szerepet játszottak.

Városépítés a középkorban. A magyar településhálózat, a szórványok, falvak, városok, vá-

rak kialakulásának döntő szakasza a XIII—XIV. század, ez az a kor, amelytől kezdve a forrásokból is adatszerűen nyomozni lehet a fejlődést, s amelynek településeit ma már az ásatásokból is ismerjük.

A fejlődés alaptényezője a feudalizmus kiteljesedése, melynek következtében nemcsak a társadalmi-gazdasági viszonyok, hanem a települési viszonyok is átalakultak. Ebben a korszakban szilárdultak meg ott, ahol később jelentősebb pusztulások nem érték az országot, a mai településhálózat alapjai, ez egyúttal a városiasodás első jelentősebb hullámának is a kora. Ettől kezdve már a településformákra is pontosabban lehet következtetni.

Vizsgálni kell azt a folyamatot, amely az állam megszervezésének következtében a vérségi kötelékek helyett a területi csoportok kialakulásához vezetett. Falu szavunk eredeti értelmé — egyes kutatók szerint — vérségi csoportra, nagycsaládra vonatkozott. Az új értelmezésű falu létrejött a mezőgazdasággal foglalkozó paraszti osztály kialakulásával volt szoros kapcsolatban. A források lehetővé teszik e bonyolult folyamat bemutatását. Ennek kapcsán bizonyítható, hogy a falvak belsőségének kialakulásában határozott koncepciók érvényesültek, melyek a különböző falutípusok kialakulásához vezettek. A feldolgozás során — a lehetőségek szerint — hiteles rekonstrukciókkal kell bemutatni e típusok sokféleségét. Esetleg egyes jellegzetességek területi elterjedésének körvonalazása is megoldható.

A parasztság, mint mezőgazdaságra „specializált” osztály, létrejött megteremtette a középkori városiasodás alapjait. Elemezni kell, hogy a városképződésben és a városok földrajzi elhelyezkedésében milyen szerepet játszottak az állami és egyházi szervezet központjai, a kereskedelmi és stratégiai fontosságú helyek, illetőleg később a nemesérbányászat telepei. A városok kialakulásában kétségtelenül nagy szerepe volt a külföldi kereskedőknek, iparosoknak (latinusok), de a magyarság jelentőségét sem lehet lebecsülni. Történetileg cáfolhatók azok a nézetek, melyek a középkori magyarországi városépítést teljes egészében idegen népek, elsősorban a németek alkotásának minősítették.

A középkori magyarországi városok jellegzetes karakterüket hosszabb fejlődés után érték el. Meg kell mutatni, hogy a különböző, térben egymáshoz közel fekvő képződményekből (vár, egyházi városrészek, kereskedők, iparosok telepeiből) hogyan alakult ki a legfejlettebb városoknál az egységes település. Valószínű, hogy ezeknek a városoknak a szerkezetében is sok a tudatos elem, de mégis meg kell különböztetni őket a telepítések által tervsze-

rűen létesített városoktól, melyek azonban inkább a mai Szlovákia és Erdély területén találhatók. Ezek központjaiban ma is felismerhetők a középkori város sajátosságai. Sajnálatos, hogy éppen legrégebb városaink pusztultak el legjobban, és sokszor még a korabeli alaprajz rekonstruálása is megoldhatatlan. Egyes városoknál azonban nemcsak a városszerkezet, városkép főbb vonásainak kielemezése oldható meg, hanem a lakosság különböző társadalmi és foglalkozási rétegeinek a városterületen való elhelyezkedését is meglehetősen pontossággal rögzíteni lehet. A korabeli viszonyok rekonstruálása alapján külföldi példákkal való összehasonlítás segítségével körvonalazni kell a középkori magyar városépítés sajátos vonásait.

Városépítés a török háborúk korában. Elsősorban negatív, de kisebb mértékben pozitív hatásai révén ez a korszak egészen napjainkig hatással van települési viszonyainkra.

Fontos a negatív hatások számbavétele, mint a települések pusztulása, a népesség területi átcsoportosulása s ennek következményei a nyugalmasabb területeken fekvő településekre: a népesség felduzzadása, a nemesség betelepülése a városokba, a földtelen zsellérréteg megnövekedése stb. A hódoltsági területen foglalkozni kell a balkáni népek megjelenésével, a korabeli török települési viszonyok hatásával. A népességcsere és a török városkultúra egyes városaink szerkezetére, városképre napjainkig érezhető hatást gyakorolt. Különös figyelemmel kell foglalkozni azokkal a településekkel, melyek átvészelték a háborús pusztításokat, sőt a kor feltételei között védelmi vagy más jelentőségük folytán fejlődtek is, s azokkal, amelyek újonnan keletkeztek, mint pl. a hajdúvárosok. Ezzel kapcsolatban felül kell vizsgálni a kertes települések kialakulásának problémáját. Az alföldi városok későbbi fejlődési jellegzetességeinek megalapozása érdekében is rendkívül fontos e városok gazdasági viszonyainak elemzése, a tőkés gazdálkodás primitív jelentkezése a szarvasmarhaexporttal kapcsolatban, az óriási hadisarcok szerepének és a protestáns-puritán életfelfogás hatásának felderítése.

Az újjáépülés korának városépítése. A felszabadító háborúk és szabadságharcok után gyarmati viszonyok között történt az újjáépítés. A kor jelentős eredményeinek megítélésénél figyelembe kell venni a gyarmati függés körülményei között újból megszilárdult feudalizmus szerepét, de egyúttal a megmerevedett felszín alatt bekövetkezett változásokat, amelyek a jövő fejlődést előkészítették.

A kutatásoknak részletesen kell foglalkozniuk a telepítések problémájával. A betelepülő

népesség származásával, a különböző magán-, egyházi és állami telepítések megszervezésével és a spontán és tervszerűen kialakult településekkel, tehát egyrészt a településhálózat fejlődésével, másrészt a településtervezés, településrendezés céljával, elveivel. Foglalkozni kell a hazai és külföldi teoretikusokkal (Tessedik Sámuel), párhuzamot vonva a középkor, renaissance ismert (esetleg csak kikövetkeztethető) elveivel, gyakorlatával. Az így kialakult településeket párhuzamba kell állítani azokkal, amelyek nagyobb zavarok nélkül továbbfejlődtek. A későbbi fejlődés szempontjából is behatóan kell foglalkozni a gyarmati politika elveinek kialakítása után bekövetkezett megtorpanással, minek következtében jelentősebb városépítési tevékenység csak az egyházi központokban folyt. Ezzel kapcsolatosan a barokk városépítés magyarországi elveinek elemzése több város példáján keresztül is lehetséges. A korszak végén — a kapitalizmusba való átmenet jeleként — már az akkor korszerű közúti és vízi közlekedési hálózat megteremtésére irányuló elgondolásokban a regionális tervezés problémái jelentkeznek.

Városépítés a reformkor — kapitalizmus időszakában. A korszak nemcsak azért fontos, mert a korábban kialakult viszonyokat átalakította, hanem azért is, mert a jelen problémái jórésztben innen erednek. Erről a korról már bőszes statisztikai adatok, monográfiák, tudományos feldolgozások, térképek, metszetek és fényképek állnak rendelkezésre. A társadalmi viszonyok részbeni átalakulása, a mezőgazdaság fejlődése, az iparosodás és a modern közlekedés alapjainak megteremtése megváltoztatta a településhálózat funkcionális szerkezetét. Megváltozott a városok rangsora. Mivel a kor legfontosabb városfejlesztő tényezője, a gyáripar a kapitalizmus késői és gyengébb kifejlődése miatt városainknak csak egy kisebb részében jelentkezett, elsősorban a közlekedésnek és a kereskedelemnek, valamint a közigazgatásnak, a kulturális és egyéb intézményeknek volt városfejlesztő szerepe. A településhálózatra nagy hatással volt a korszak végén az államterület megváltozása.

Vizsgálni kell a városiasodás területileg elterülő méretű fejlődését s ezzel kapcsolatban a korlátozottság ellenére is terjeszkedő polgári életforma települési igényeit, valamint a munkásosztály kialakulásának, koncentrálódásának következményeit a városok fejlődésére. Elemezni kell a vidéken megerősödő, majd valóságba jutó nagybirtok szerepét a paraszti és úri birtokok elkülönítése után, az agrárproletariátus és a birtokos parasztság különböző rétegeinek kialakulása következtében a falu-

szerkezet és falukép átalakulását. Figyelemmel kell kísérni a mezőgazdaságban a szemtermelés, ill. egyes vidékeken az intenzív művelési ágak előtérbe nyomulásának következményeit a településhálózatra (tanyák virágkora).

Fontos témája a kutatásoknak a középkori településszerkezet felbomlásának vizsgálata különféle településtípusoknál. Különös hangsúlyt kell fektetni Budapest gyors fejlődésének bemutatására, de meg kell mutatni annak következményeit is, amikor falusi jellegű település fejlődik hirtelen kis- vagy középvárossá. Egyes esetekben katasztrófák: tűzvészek, árvizek tették szükségessé a régi szerkezet gyors és tervszerű megváltoztatását. (Gyöngyös, Szeged és számos falu. Nemegyszer megtörtént azonban a falvak gyökeres korszerű átépítése társadalmi-gazdasági indítékokból is.) Elemezni kell a kor városépítésének anyagi forrásait, módszereit: a különböző anyagi erőforrások (állam, közületek, bankok, kisemberek) szerepét a városfejlődésben, a tudatos városépítési tevékenység előfeltételeinek kialakulását (szakértők képzése, illetékes hatóságok létrehozása, városrendezési elvek lassú kialakulása). Ezzel kapcsolatban ismertetni kell a kor városépítésének kiemelkedő alkotásait, rá kell mutatni a külföldi nagyszabású városrendezési munkálatok hatására. Szemléltetni kell azt, hogy a spontán fejlődés következtében hogyan bomlott fel a korábban egységes városkép, milyen következményei voltak a városképre a városszerkezet megváltozásának, a léptékváltozásnak, a city-képződésnek. Elemezni kell a közművesítés fejlődését, rá kell mutatni a nagyarányú lemaradás okaira. Ismertetni kell a város és vidék közötti ellentétek kiéleződését, a polgári, paraszti és feudális úri érdekek összeütközését, vagy összetalálkozását (pl. a balatoni üdülővidék kialakulása). Az egymást gátló érdekek leküzdése, s az állam gazdasági szerepének növekedése folytán a korszak végén az országrendezés gondolata is felvetődik.

Tekintettel a rendelkezésre álló adatok, források gazdagságára s arra, hogy a kor története eléggé feltárt, a feldolgozás során arra kell törekedni, hogy a legjobb példák kiválasztásával megmutassuk a kor által felvetett problémákat, felkutassuk és értékeljük a megoldásra vonatkozó elgondolásokat, és kísérjük figyelemmel ezek sorsát, kudarcának okait.

Városépítés a felszabadulás után. Ismertetni kell a második világháború pusztításai utáni helyreállítás feladatait, célkitűzéseit, eredményeit, majd a későbbi fejlődés elemzésével kapcsolatban a tervgazdálkodás, ill. az ebből szükségszerűen következő területi tervezés módszereit, eredményeit. Különösképpen ki

kell emelni a településhálózat fejlesztésének feladatait, elméleti alapjait és gyakorlati vívmányait. Foglalkozni kell a nagymértékben megnövekedett városiasodás jelenségével, annak okaival, térbeli megoszlásával, a vele járó problémákkal, tervszerű irányításának eredményeivel. Ismertetni kell a városépítési szemlélet fejlődését, s be kell mutatni, hogy az újonnan létesített városokban hogyan valósultak meg a korszerű városépítési elgondolások, s hogyan hatnak azok a városok, városközpontok rekonstrukcióján keresztül a történeti városokra. Fel kell tárni a múlt örökségéből származó nehézségeket, valamint a tapasztalatlanságból, s egyéb okokból előálló újabb problémákat is. Ismertetni kell a mezőgazdaság átstrukturizálásával kapcsolatban a faluépítés előtt álló feladatokat s az erre vonatkozó különféle megoldásokat.

Napjaink városépítésének bemutatását egyrészt a rendelkezésre álló anyag gazdagsága megkönnyíti, másrészt azonban a történeti távlat hiánya az értékelést megnehezíti. Fontos, hogy a legjellemzőbb példákon keresztül történjék a korszak ismertetése, hogy ezekben a különböző jellegű települések, a különböző feladatok és elképzelések megfelelően szerephez jussanak.

Áttekintés az anyaggyűjtésről és a feldolgozással kapcsolatos problémákról

A kettős aspektusból ismertetett tematika — mint említettük — együtt alakult ki az eddigi kutatásokkal, s ezek folytatása magával hozhatja a tematika bizonyos fokú módosulását is. A tematika megszabja a kutatások irányát, viszont a feltáráshoz kerülő ismeretanyag visszahat a tematikára.

A magyar városépítés-történet feldolgozásával kapcsolatban 1961-ben megindított kutatások elsősorban az irodalom összegyűjtésére és feldolgozására irányultak. Kétségtelen, ma sokkal kedvezőbbek a lehetőségek a magyar városépítés-történet megírásához, mint 10 évvel ezelőtt voltak. Akkor — néhány kivételtől eltekintve — rendszerint dilettáns szerzők megírásukkor is korszerűtlen monográfiái állottak csupán rendelkezésre. Ma számos városunkról a városépítés-történeti szemlélethez közelálló vagy egyenesen ilyen szemlélettel rendelkező szakemberek által írt korszerű, gazdagon illusztrált kötetekkel rendelkezünk (ez nem jelenti azt, hogy a régi feldolgozásokat figyelmen kívül lehetne hagyni). A tudományos alapokra helyezett archeológiai és műemléki kutatások, valamint a műemléki helyreállítások révén ma sokkal gazdagabb tárgyi em-

léekkel rendelkezünk a régebbi korok településeiről, mint megelőzően. Annak ellenére, hogy a településtörténet és településföldrajz hosszú ideig nem jutott megfelelő szerephez, ma rendelkezésünkre áll korszerű magyar várostörténeti összefoglalás, néhány város topográfiai és társadalmi fejlődésének megbízható feldolgozása s számos, a városépítés-történet szempontjából is fontos kérdésnek újszerű történeti megvilágítása (pl. a királyi vármegyék kialakulása, a városjogok fejlődése stb.). Néhány városnál különböző korszakokban a társadalom térbeli megoszlásának feldolgozása is megtörtént. Megjelent az Árpád-kor történeti földrajzának első kötete. E kiadvány településhálózatunk kialakulásának kezdeteire vet fényt. Nehezebb helyzetben vagyunk a falvakkal kapcsolatban. Egyes falu-típusok (a kétbellelkes települések különböző válfajai), egyes korszakok (írások és régészeti adatok feldolgozása alapján a középkor, a XVIII. század) egyes vidékek (pl. Heves, Pest, Nógrád, Veszprém megyék) korszerű feldolgozása megtörtént, közben azonban hatalmas hézagok maradtak, melyeket a régebbi, sok tekintetben elavult szemléletű munkák nem tesznek áthidalhatóvá.

Az egyes korok általános viszonyai sem teljesen feltártak. Legjobban a technika-történet hazai fejletlensége okoz nehézségeket. Az agrártechnika fejlődése ugyan sok tekintetben feltárt, de pl. kevesen foglalkoztak a hazai dűlőformákkal, melyek elemzése a külföldi példák szerint rendkívül gyümölcsöző. A közlekedéstechnika, a közműtechnika, sőt az építéstechnika fejlődése is hézagosan ismert. De egyes — településtörténeti és városépítés-történeti szempontból fontos — társadalmi kérdések sem megoldottak. Nincs korszerű céhtörténetünk, nem ismeretes részleteiben a hazai földközösség problémája sem. Nagy haladás történt a kapitalizmus iptörténetének megírása terén, kevésbé ismertek azonban a kapitalizmus előtti kor ipari viszonyai. Erre vonatkozóan külön kutatásokat is végzünk.

A feldolgozott és feldolgozás alatt álló irodalom e nem bibliográfiai jellegű sommás összefoglaló ismertetése rámutat az anyaggyűjtés széles körű kiterjedésére, másrészt a gyűjtött anyag rendezésének és feldolgozásának nehézségeire. Az irodalmi anyagon kívül rendkívül fontos feladat a várostérképek, település-ábrázolások összegyűjtése. Nem gondolhatunk e tekintetben sem teljességre, de arra kell törekedni, hogy az egyes korok tárgyalására legalkalmasabbnak kiválasztott településeknél a kor topográfiai viszonyai hitelesen rögzítve legyenek. A Tanszék e célból beszerezte a József-kori térképek kis méretű teljes sorozatát a mai országterületre, s a publikációkban kö-

zölt különféle történeti jellegű településtérképek, rekonstrukciók vázlatos kirajzolása is folyamatosan van. Rendelkezésre áll a Tanszék viszonylag jelentős térképgyűjteménye is.

Ezen általános anyaggyűjtésen kívül — elsősorban módszerek kialakítása érdekében — a gazdag középkori forrásanyaggal rendelkező Sopron esetében az okleveles anyag rendszeres feldolgozásával is foglalkoztunk. Itt különös lehetőségeket ad a módszeres kutatásra az a körülmény, hogy a műemléki és régészeti kutatások egyre több tárgyi emléket tárnak fel, s így az írásos forrásokból kielemezhető viszonyok tárgyi alátámasztást is nyerhetnek. Az itt nyert módszertani tapasztalatok, ismeretek esetleg más városoknál is lehetővé teszik egyes eddigi nyitott kérdések megoldását.

Az eddigi munkák során, az anyaggyűjtésen túl, néhány problémakör feldolgozására történt kísérlet. Vizsgáltuk városhálózatunk földrajzi alapjait, ezzel kapcsolatban igyekeztünk meghatározni a városok fekvésének olyan gyakran előforduló földrajzi jellegzetességeit, amelyek a városok topográfiájában és a városképben visszatükröződnek. Foglalkoztunk a városok erődítményrendszereivel, ezek hatásával a városstruktúrára, tovább folytak a történeti városközpontok reorganizációjának kérdéseivel foglalkozó kutatások. Kísérlet történt városaink fejlődéstörténeti és táji típusainak egyeztetésére.

Figyelembevétel a kutatás előzményeit, valamint az eddigi elvégzett munkát, meg kell

állapítani, hogy a körvonalak nagyjából kialakultak, e körvonalakon belül is sok támponttal rendelkezünk, de a befejezéshez még sok probléma megoldása szükséges. A továbbiakban a fő feladat a gyűjtött anyag rendezése, a szükségesnek mutakozó kiegészítések elvégzése és a részletes tematika szerinti feldolgozás megindítása.

A beszámolóban felvetett problémák összefoglalásaként megállapíthatjuk, hogy bármilyen körülmények között igyekeztünk a tematikát meghatározni, bármennyire is teljességre kívánunk törekedni az anyaggyűjtésnél, a magyar városépítés-történet minden részletre kiterjedő, minden problémát megoldó feldolgozására nem gondolhatunk. Egyes kérdésekkel kapcsolatban a megfelelő szakemberekkel való konzultálás elengedhetetlennek mutatkozik. Úgy tűnik azonban, hogy alapjában a kitűzött fő feladatok elérése az adott lehetőségek között megoldható. Reálisnak látjuk, hogy a kutatások elvégzése után a feldolgozás terjedelmének és mélységének ésszerű — a publikálás lehetőségeit is figyelembe vevő — korlátozásával a magyar városépítés-történet első alapvetése megtörténhet.

Tudatában kell lennünk annak, hogy a munka nem jelenti a kutatások lezárását, de remélhető, hogy korszerű szemléletmódja, kritikailag kiértékelt anyaga folytán használható lesz a gyakorlati feladatok megoldásánál, valamint a további kutatások megalapozása szempontjából is.

A VÁROSKÖRNYÉK TELEPÜLÉSEINEK HELYE A NAGYVÁROSOK FEJLESZTÉSÉBEN*

DEÁK SÁNDOR

egyetemi docens

A címben jelzett probléma részletesebb tárgyalását megelőzően szükségesnek tartjuk egy terminológiai kérdés tisztázását. A közhasználat, de még a szakirodalom sem tesz gyakran különbséget az urbanizálódás kétféle megnyilvánulási formája: városodás és városiasodás között. Ezek kétségkívül hasonló, rokon, a településtervezésben rendszerint kisebb-nagyobb mértékben együtt jelentkező, szorosan összefüggő és a fejlődés folyamán egymáshoz mind jobban közeledő fogalmak. Mégis — úgy érezzük — nem szórshasogató elméletieskedés, hanem gyakorlati jelentőségű, ha a két fogalmat tartalmilag egymástól elkülönítjük.

Közigazgatási értelemben a város kifejezés elsősorban lakosság szerinti település-nagyságot, a településhálózatban elfoglalt rangot, központi szerepkört jelöl. A város, mint közigazgatási kategória, nem feltétlenül tartalmaz egy sor olyan ismérvet, amelyeket általában a városokra jellemző, „városias”, a nem városi jellegű településektől megkülönböztető tulajdonságoknak tartunk. Ilyenek például a nagyobb laksűrűség, ill. beépítési magasság, a nagyfokú közművesítettség, az östermeléssel foglalkozó lakosság alacsony és a kiszolgáló, valamint az ún. városalakító lakosság magas arányszáma stb. Hogy mindezek a tulajdonságok nem tartoznak hozzá a város kritériumához, azt éppen hazánk településhálózata példázza: sok városunk szerkezetében, beépítésmódjában, morfológiájában, közművesítettségében föltöbb falusias, nem is beszélve a lakosság foglalkozás szerinti megoszlásáról, mely például a mezőgazdasággal foglalkozók arányszámát tekintve 2,1%-tól (Ózd) 63,1%-ig

(Túrkeve) terjed, és a legkülönbözőbb képet mutatja e két szélső érték között.

A városodás a településfejlődés egyik — korunkban döntő fontosságú — irányának, tendenciájának mennyiségi oldala, mely arra a törvényszerűségekre mutat rá, hogy a lakosság mind nagyobb része mind több városban tömörül, hogy a lakóhelyek mind nagyobb százalékát alkotják a városi jellegű, ill. közigazgatásilag várossá minősített települések. A városodás tehát statisztikailag viszonylag könnyen mérhető, lakosszámmal, illetve -arányal jellemezhető fogalom.

Az országos településhálózat fejlesztése szempontjából a városodás különösen fontos, a településhálózat szerkezetét átformáló folyamat, melynek komoly hatása van a tudatosan irányított, tervezett településhálózat fejlesztésének — hogy úgy mondjuk — stratégiájára.

A városiasodás ugyanennek a tendenciának minőségi vonatkozásait tükrözi, tehát azt a jelenséget, hogy a települések szerkezeti és műszaki fejlődése egyre magasabb színvonalat ér el, egyre differenciáltabban képes a lakosság sokoldalú és megnövekedett igényeit magas fokon kielégíteni. A városiasodás mértékének — mint erre az előzőkben már röviden utaltunk — igen sok, számszerűen többé-kevésbé nehezen kifejezhető összetevője van, melyeket itt részletezni nem feladatunk.

Jelen tanulmány szempontjából a városiasodás ismérvei közül egyet kívánunk kiemelni: a központi szerepkört.

A központi szerepkör a településnek olyan funkciótöbblete, mely más településekben jelentkező hiány kiegyensúlyozására képes. E többlet és hiány nem tekinthetők véletlenszerű, hanem egymást kiegészítő, egymással szorosan összefüggő, egymást kiváltó jelenségeknek,

* Részlet a városkörnyéki települések problémáival foglalkozó nagyobb tanulmányból.

melyek kapcsolatát, mértékét a különböző településfunkciók gazdaságos, racionális kielégítésének ösztönösen vagy tervszerűen érvényesülő törvényszerűségei határozzák meg.

Ilyen értelemben a települések központi szerepköre, mely a társadalmi munkamegosztásnak megfelelően kisebb-nagyobb mértékben más települések hiányainak pótlására képes, a településhálózat egyes településeinek olyan egymásra utaltságát hozza létre, melyen belül a funkció többlet, a központi szerepkör arányában épül ki a települések hierarchiája. A hierarchia élén álló nagyvárosok funkció többlete részben regionális, országos, sőt nemzetközi jellegű, de ez a más településekkel való kölcsönhatás az esetek többségében olyan mértékben elaprózódik, áttételesen, ill. alkalmasszerűen érvényesül, hogy az abban részt vevő települések kapcsolatában közvetlenül nehezen mutatható ki.

Külön figyelmet érdemel a nagyvárosok és a közvetlen környékükhöz tartozó azon települések kapcsolata, melyek között a kölcsönös funkciómegosztás rendszeresen és közvetlenül kimutathatóan, jelentősebb mértékben érvényesül. E települések a nagyvárossal együtt a funkciómegosztás révén gazdasági-társadalmi-kulturális egységet, nagyvárosi körzetet alkotnak, és ezáltal nagymértékben előmozdítják, elsősorban az illető nagyváros, de emellett — a kölcsönhatásokon, a funkciómegosztásban rejlő lehetőségeken keresztül — a városkörnyéki települések városiasodását is.

Ezért, ha a városodás tendenciáját az országos településhálózat fejlesztése szempontjából elsődleges jelentőségűnek tekintettük, akkor a város környéki települések problémája a városiasodás kérdéséhez, a nagyvárosok kialakulásának, a városfunkciók differenciálódásának kérdéséhez kapcsolódik, és az országos településhálózat léptékében másodlagos jelentőségű — a nagyvárosok egészségesebb fejlődésének biztosításával függ össze.

Ez az egészségesebb fejlődés a város sajátos adottságaitól, elsősorban nagyságától függően egyre inkább a funkciók ésszerű megosztását, tehát a város és környéke közötti kapcsolatok erősítését követeli, ami jelentős mértékben kihathat a városfunkciók közigazgatási határokon belüli hagyományos koncentrációjának felülvizsgálatára és a városnagyság racionális méreteinek megállapítására.

Ilyen értelemben a városkörnyéki települések kérdése — mint a nagyvárosfejlesztési kérdéskomplexum része — a városiasodás problémájához tartozik még akkor is, ha e települések jelentős része nem is tekinthető városnak.

A város és környéke kapcsolatainak történelmi alakulása

Annak részletes tárgyalása, hogy a városkörnyék a városfejlődés történetében milyen szerepet játszott, meghaladná e tanulmány kereteit és célkitűzéseit, éppen ezért e rövid áttekintésben nem kívánunk a történelmi múltban nagyon messzire visszanyúlni. Megelégszünk a középkorral, mely mai városaink többségének szerkezetét megalapozta, további fejlődésének irányait kijelölte.

Politikailag a középkor hűbéri társadalmának hierarchikus rendszere tükröződött a településhálózat, egyes település csoportok rangsorának kialakulásában. Ezen belül már ebben az időben is jelentős szerepet biztosított a városkörnyék és települései számára a településfunkciók differenciálódása. A városok jelentősége részben abból a szűkebb területre kiható központi szerepkörből származott, melyet a munkamegosztás fejlődése, az iparos-kereskedő osztály növekedése, ill. annak élelmiszerral, mezőgazdasági nyersanyaggal való ellátása a városkörnyékkel szemben folyamatosan nap mint nap felvetett, de ebben a vonatkozásban a városkörnyéki településekre való ráutaltságot mérsékelte, hogy a várfalakon belüli lakosság jelentős része is mezőgazdasági foglalkozású volt.

A viszonylag kezdetleges munkamegosztás keretein belül — a közlekedési és szállítási lehetőségek korlátai, az egymástól távolabbi települések közötti kapcsolatok nehézségei következtében — szoros egymásrautaltság alakult ki a város és a közeli környező települések között. Egyidejűleg azonban a városkörnyék, a városi szívóhatás távolabbi településekre való kiterjedését fékezte a közlekedés fejletlensége, lassúsága.

Tekintettel arra, hogy a kultúra, a tudomány hordozója mindenekelőtt az egyház volt, elsősorban ennek szervezete és különböző intézményei jelentettek élő kapcsolatot a város és a környező települések között, amit csak erősített az egyház gazdasági-világi hatalma.

A város szűkebb központi szerepköre nyilvánult meg a környék lakossága számára biztosított védelmi képességében is, melyet veszély esetén a várfalak nyújtottak, ill. a városkörnyéki lakosság várépítő tevékenységében, valamint katonakötelezettségében, mellyel az a veszélyeztetett vár védelmében részt vett. Ilyen vonatkozásban tehát a város és városkörnyék egymásrautaltsága nyilvánvaló és teljes volt.

Ugyanakkor a várfalak korlátot is jelentettek a város területi növekedése előtt és ezáltal a fejlődést, a lakosság letelepedését rész-

ben a falakon kívüli területekre irányították. E várfalakon kívüli települések egy része később, a várfalak átépítésével, kijebb helyezésével beolvadt a városszerkezetbe, más része megtartotta önálló jellegét.

A középkori város és környéke közötti általában jellemző fent említett kapcsolatok alakulását hazai viszonyaink között mindezen túlmenően további körülmények is motiválták. A sajátos történelmi helyzet alakulása folytán ilyenek voltak: az ipari fejlődés viszonylagos lemaradása (a városok erős agrárjellege, az állattartás és bortermelés fontos gazdasági szerepe), valamint a hosszú török uralom, ill. az ország megosztásának a településhálózatot átformáló hatása. Mindkét tényező — ha különböző módon is — a külterületi települések széles körének kialakulását eredményezte, melynek részletezését itt nem tekintjük feladatunknak. Végső fokon a feudalizmus hosszúra nyúlt magyarországi uralma erősen visszavetette az ipari nagyvárosok fejlődését, a városkörnyéki változatosabb településfunkciók, a város és a környéki települések sokoldalú kapcsolatának kialakulását és ezáltal a városkörnyéki települések lényegében kezdetleges, mezőgazdasági szinten való megrekedését eredményezte.

Az újkori manufaktúra, kezdődő iparosodás új folyamatot indít el a város és vidék kapcsolatának fejlődésében, az eddig nagy szerepet játszó rendi kapcsolatokat a vonatkozásban is mindinkább üzleti kapcsolatok váltják fel.

A jobbágyfelszabadítás—földreform, a parasztnak ezzel gyakran együttjáró eladósodása, agrárkrízisek, háborúk okozta vidéki létbizonytalanság, párhuzamosan a város vonzó lehetőségeinek növekedésével, fokozódó ütemű városok felé való áramlást indít meg.

A városon belül területileg mindinkább különvlik a lakóhely és munkahely, az ipari és kereskedelmi tevékenység. A város szélein új súlypontok: üzemek, raktárak jönnek létre, melyeken minduntalan át-átsap a város területi növekedése, ami a különböző rendeltetésű területek kaotikus keveredésére vezet.

A meglevő települések, városok spontán fejlődését, ill. új városok kialakulását döntően az ipari nyersanyaglelőhelyek földrajzi elhelyezkedése határozza meg. Ez után igazodik a közlekedési hálózat fejlődése is, mely különös jelentőséget kap a vasút megindulásával. A vasútvonalak építése új lehetőségeket nyit a vasútmenti városkörnyéki településeknek a várossal való kapcsolatában, e települések fejlődésében.

A diszlokációt meghatározó fentiekben változt feltételek a településhálózatban belül arány-

talán fejlődést eredményeznek. Egyes területek képtelenek felülemelkedni a kezdetleges mezőgazdaság szintjén, más területeken nagy ipari koncentrációk jönnek létre egy-egy ipari nagyváros vezetésével. A nagyváros részben felemeli, részben szolgáskorba taszítja a környező településeket: szívóhatása akadályozza azok jelentősebb növekedését, ugyanakkor e településekkel szemben fellépő igényeivel meghatározza fejlődésük kereteit, ütemét és jellegét.

A városterjeszkedés egyrészt bekebelezi a környező településeket, másrészt mind nagyobb területre, a települések mind nagyobb körére terjeszti ki befolyását. A városkörnyék tehát területileg és minőségileg egyaránt állandó alakulásban van.

A város és a vidék fokozódó ellentéte fennáll a város és városkörnyék vonatkozásában is, mivel e kapcsolatok jellegét kizárólag a város érdekei szabják meg, és ennek nyomán a városkörnyéken gyorsuló szociális átrétegződés indul meg. A telekspekuláció is kicsap a város területéről a környékre, és gyorsan változtatja annak szerkezetét és arculatát.

Mindez oda vezet, hogy a középkor viszonylag organikus városfejlődésének harmóniája, melyet a társadalmi viszonyok lassú, folyamatos fejlődése jellemezett és biztosított, most hirtelen felbomlik, szétrobban, még mielőtt megértek volna azok a feltételek, melyek a technikai civilizáció e forradalmi korszakában a termelőerők és termelési viszonyok összhangját és ezen keresztül a településhálózat akár spontán kiegyensúlyozott, akár tervszerű fejlődését is biztosítani tudnák.

A hirtelen felduzzadt, területileg gyorsan terjeszkedő ipari nagyvárosok bonyolult településfunkcióinak ellátásában egyre nagyobb szerepet játszik a város környéke és annak települései, melyek életét alapvetően határozza meg a nagyváros közelsége.

A városkörnyék fejlődése, miként a nagyvárosé is, teljesen ösztönös jellegű, a pillanatnyi és egyéni, gyakran egymásnak ellentmondó érdekek szerint alakul. Az atomizálódott társadalom nem képes a sok egyéni törekvést a közös érdeknek alárendelni — de nem is látja ennek jelentőségét. Meg van róla győződve, hogy a fejlődésnek az egyéni érdekek eredményezte ösztönös eredője azonos az ösztársadalmi érdekekkel, hogy az ilyen fejlődésből származó sok megoldatlanság, probléma természetes és elkerülhetetlen. Ezt a nézetet táplálja és sokáig valószínűsíti a tudományos és technikai fejlődés addig valótlan páratlan üteme és mérete, mely ha nem is jól funkcionáló, de állandóan fejlődő, növekvő nagyvárosokat produkál.

E nézettel szemben hangzanak el szórva-nyos figyelmeztetések, elsősorban közgazdászok, szociológusok és írók részéről, de a gyakorlat csak a századfordulón kezd felfigyelni komolyabban ezekre a jelzésekre.

Településtervezési vonatkozásban a szemléletváltozás két fő okra vezethető vissza. Az egyik a szocialista mozgalom erősödése, ami napirendre tűzi az anarchikus kapitalista fejlődés (többek között településfejlődés) eredményezte súlyos helyzet felülvizsgálását, mivel ez mindenekelőtt a szocializmusban legközvetlenebbül érdekelt tömegeket sújtja. A másik ok, hogy a helyzet olyan rohamosan romlik, hogy az már a termelés érdekeit, az uralkodó osztályt, a társadalom egészét veszélyezteti.

Ilyen módon előtérbe kerül a nagyvárosok fejlődésének, majd ezt követően a városkörnyéknek a problémája.

Persze erre az időre a nagyvárosok és környékük megoldatlan kérdései már annyira elmérgeződtek és összekuszálódtak, hogy a rekonstrukció már csak igen nagy nehézségek és áldozatok árán, hosszú lejárátú perspektivikus tervek és nagyon következetes, erős kezű végrehajtó hatalom mellett lehetséges.

A városkörnyék-tervezés jelenlegi helyzete

A városkörnyék problematikája — jöllehet az utóbbi években egyre nagyobb irodalma van — mégis egészében elméletileg, de különösen gyakorlatilag elhanyagolt kérdés. Ezen belül is különösen elhanyagolt a városkörnyék *településeinek* kérdése, melyek közül eddig csak egyes, a nagyvárosok tehermentesítése szempontjából különösen érdekes típusok, elsősorban az alvóvárosok és bolygóvárosok részestültek a szakirodalom részéről megfelelő figyelemben. A lemaradás több okkal magyarázható.

A városkörnyék a nagyvárosok ösztönös fejlődésének még ösztönösebb terméke, mivel a nagyvárosok élén mindig egy egységes közigazgatási hatalmi szerv állt, mely a fejlődés többé-kevésbé tervszerű, de legalább improvizáló koordinálására törekedett, még ha ez gyakran nem is járt kielégítő sikerrel; ugyanakkor a városkörnyék közigazgatása számos település között oszlott meg, az egyetlen koordináló erő itt a nagyváros érdeke, befolyása volt, amely természetesen a legkevésbé sem lehetett tekintettel a városkörnyék sajátos érdekeire, de nem volt tekintettel a saját látvlati érdekeire sem.

Ez a helyzet a kapitalista országokban lényegében változatlanul ma is fennáll. Javulásról annyiban lehet beszélni, hogy sokan látják a kérdés elhanyagolásának veszélyeit. Ennek tulajdonítható az a megélt elméleti tevékenység, melynek gyakorlati realizálása azonban mindenekelőtt az egységes tervezés hiányának és a magántulajdonnak leküzdhetetlen akadályába ütközik.

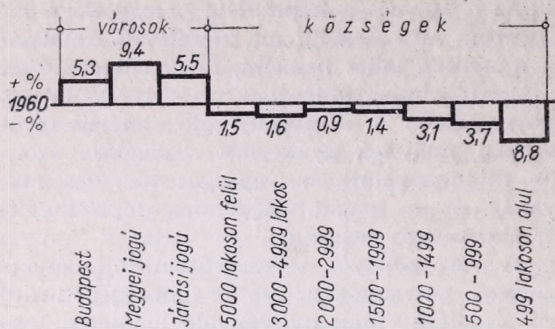
A városkörnyék tervszerűtlen fejlődéséből származó hátrányok az esetek többségében még nem vezettek olyan nyilvánvaló lehetetlenülésre, mint a nagyváros krónikus, állandóan napirenden szereplő bajai. Az elhanyagoltságból származó hátrányok rendszerint nem olyan kézzelfoghatóak és összezszerűen kimutathatóak, hogy azokra a szakembereken kívül is széles körben (beleértve a kérdésben illetékes szerveket, hatóságokat is) felfigyeljenek.

A hatóságok figyelmét a nagyvárosok súlyos problémái kötik le, melyekre sürgősen kell orvoslást találni, még azon az áron is, hogy ezek az intézkedések rögtönzöttek és nem jelentenek radikális, tartós megoldást. A városkörnyék rendezése túlságosan sokoldalú és hosszú lejárátú tervezési munkát és ennél is nehezebb összehangoló-szervező tevékenységet követel, melynek eredményei — ha tartósabbak is — lassabban érvényesülnek, hosszú lejárátú beruházást igényelnek.

Az intézkedések akkor lennének igazán hatásosak, ha azok meghozatalánál nem csupán a nagyváros, hanem a városkörnyék lakosságának igényeit is szem előtt tartanák. Márpedig a városkörnyéki lakosság érdekeit szolgáló kisebb települések közigazgatási hatóságai egymás között sem képesek megegyezni és egységes — az olykor kicsinyes és rövidlátó, a pillanatnyi érdekeken felülemelkedő, még kevésbé a nagyvárossal konkurráló — szervezett erőt képviselni.

Az eddigi gyakorlati próbálkozások mindig egyoldalúan a nagyváros valamilyen égető problémájának (elsősorban tehermentesítésének) megoldását szolgálták, és így csak rész-eredményekre, tanulságokra vezethettek, az egyes települések makacsul védett autonómiája következtében nélkülözték azt a komplex szemléletet, amely nélkül pedig elképzelhetetlen a nagyvároskörnyék korszerű rendezése.

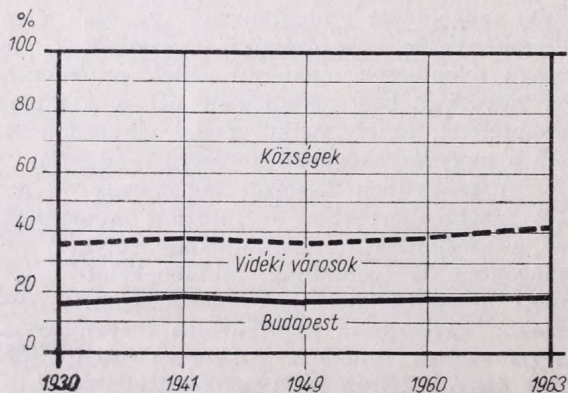
A fentiekben felsorolt nehézségek — habár kisebb mértékben és változott minőségben — a szocialista tervgazdálkodást folytató országokban is fennállnak, mindenekelőtt azért, mert településhálózatunk hosszú, döntő időszakon keresztül a kapitalizmus törvényszerűségei szerint fejlődött. A kérdés jelentőségének helyes felismerését valamelyest nehezíti, akadályozza, hogy ezekben az országokban —

Magyarország népességének településnagyság szerinti százalékos változása 1960—63 között.

a műszaki fejlődés alacsonyabb szintjére való tekintettel — a helyzet még nem mérgesedett el annyira, mint egyes, különösen fejlett nyugati országok nagyvárosaiban. Ugyanakkor azonban ez a körülmény kedvezőbb lehetőségeket nyújt a megfelelő, időbeni és viszonylag kevesebb áldozatot igénylő beavatkozásra. Különösen kedvező adottságokat teremt a telekmagántulajdon korlátozottsága és a tervezdélkodás rendszere, melyek együtt lehetőséget biztosítanak a nagyvonalú, nagy területeket felölelő és az össztársadalmi érdeket szem előtt tartó rendezéshez. Ahhoz azonban, hogy kedvezőbb helyzeti adottságainkat megfelelően kihasználhassuk, a közvélemény és az illetékes hatóságok felé nagyobb felvilágosító tevékenységet kell kifejteni.

A feladat jelentőségének felismerését mutatja, hogy a KGST Építésügyi Állandó Bizottságának Regionális Tervezési és Városrendezési Szekciója külön foglalkozott a „Nagyvárosok városkörnyéki övezetének tervezése és beépítése” c. témával. Hazánkban is történtek kísérletek a városfejlesztés határainak kiterjesztésére, ún. kistájtervek kidolgozására. Ezek azonban csak kezdeti próbálkozásoknak tekinthetők, melyek nélkülöztek a kellő elvi meg-

Magyarország népességi megoszlása 1930—63 között.

alapozottságot, a szükséges vizsgálati előkészítést, a nagyváros rekonstrukciójával való szoros összehangolást, így e tervek nem járhattak a kívánt gyakorlati eredménnyel.

A kérdés elhanyagolását tükrözi, hogy egyedül Budapest esetében készült az általános tervvel egyidejűleg városkörnyék-rendezési terv és nagyvárosaink fejlesztése lényegében ilyen tervek nélkül folyik, utat engedve ezzel a városkörnyék alakulásában a későbbi idők rendezését keresztező és megnehezítő spontaneitásnak, és lemondva azokról az előnyökről, melyeket a nagyvároskörzetek fejlesztésénél élvezhetnénk.

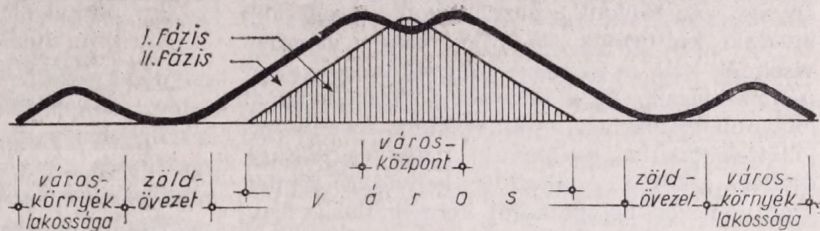
A nagyvárosfejlődés irányai

A mai értelemben vett városodás új jelenség az emberiség történetében, csak az ipari koncentráció feltételeinek kialakulásával válik nagy tömegeket érintő problémává: a városi lakosság arányszáma még a fejlett ipari országokban is csak az utóbbi évtizedekben haladta túl az 50%-ot. Napjainkban a városodás üteme tovább fokozódik, és különösen rohamos vagy rohamos lesz ez a gyorsulás az eddig elmaradottabb országokban (mint hazánk is), melyek az ipari fejlődés, fellendülés új korszakát élik.

A településhálózat és az egyes települések szerkezetét nagymértékben meghatározza, hogy döntő kialakulásuk a társadalmi-gazdasági fejlődés milyen fokán, melyik korszakában következik, vagy következett be. Ez egyben determinálja fejlesztésük eszmei és gazdasági lehetőségeit is. Az iparilag fejlett országok városhálózatának, az egyes nagyvárosok szerkezetének kialakulása (a Szovjetunió kivételével) a kapitalizmus ösztönös fejlődésének törvényszerűségei szerint ment végbe, és ma már olyan mértékben kiforrott, hogy azoknak a korszerű követelmények szerinti átalakítása csak különösen nagy áldozatok árán lenne lehetséges. Az „egyéni kezdeményezés” alapján álló országokban a városhálózat és az egyes városok fejlődése olyan spontán gazdasági mozgást tükröző elemi erő, melyet a tervszerűség jelentőségét felismerő és legalább valamelyest alkalmazni megkísérlő törekvések általában nem képesek tartósan és eredményesen megfelelő keretek közé szorítani.

Az ipari fejlődés során a mezőgazdasági lakosságnak a városokba áramlása, ill. a települések városiasodása állandó, folytonos irányzat. Ezen belül azonban, a tapasztalat szerint, a városterjeszkedés iránya a fejlődés különböző stádiumaiban eltérő előjelű. Lényegében a századfordulótól az ipari fejlődés még a lakosság nagymértékű koncentrációját, a nagyvárosok vi-

A nagyvárosi lakosság spontán elhelyezkedése a kapitalista fejlődés folyamán. Az I. (centripetális) ütemben a város lakossága kúpszerűen helyezkedik el. A II. (centrifugális) ütemben az anyaváros lakosszámnövekedésének dinamikája csökken, a növekedés a városkörnyékre tevődik át.

haros növekedését eredményezte. A két világháború között és különösen a II. világháború után a nagyvárosok szívóhatása nem csökkent, de a korábbiól eltérő módon, mindenekelőtt a városkörnyéki települések növekedése útján érvényesült. Sőt, nemcsak a város szívóhatása folytán odaköltöző lakosság helyezkedett el a városkörnyéken, hanem magából a városból is egyre erősödő, a városkörnyékre irányuló áramlás indult meg. Ez tapasztalható Angliában, az Egyesült Államokban, Franciaországban és más fejlett tőkés országokban.

Az irányzat jól látható az Anglia és az Egyesült Államok városnövekedésének ütemét érzékeltető ábrákból, melyek az 1930—1950-es évek fejlődését mutatják. Ez a tendencia számos országban napjainkban tovább fokozódik.

Anglia és az Egyesült Államok példája jól tükrözi azt a törvényszerűséget is, hogy a fejlődés ösztönösen a kisebb és középvárosok növekedését támogatja a nagyvárosok, elsősorban az óriásvárosok rovására. A nagyvárosi lakosság városkörnyékre való kiköltözése csak egyik oka e jelenségnek. A másik ok az, hogy a nagyvárosok üzeminek korszerűsítése, fejlesztése nagy nehézségekbe ütközik, ezért azok a kisebb városokba települnek át, ill. az új üzemek, gyárak a kis- és középvárosokban létesülnek, valamint, hogy a kisebb városokban könnyebben kielégíthető az üzemek ellátása, szállítási igénye, egymással való kooperációja és magának a településnek az üzemeltetése is lényegesen olcsóbb, mint a nagyvárosé.

A városfejlesztés újszerű problémáinak felvetődésében nemcsak ezek a ma gyakorlatban jelentkező tendenciák játszanak szerepet, hanem a városfunkció értelmezésében bekövetkezett jelentős változás is.

Minden társadalmi korszak, a maga módján, funkcionális városok létrehozására törekedett. A középkori város fejlődését például alapvetően befolyásolta a védelem, a barokk városét a reprezentáció, a kapitalista városét a termelés és a kereskedelem funkciója.

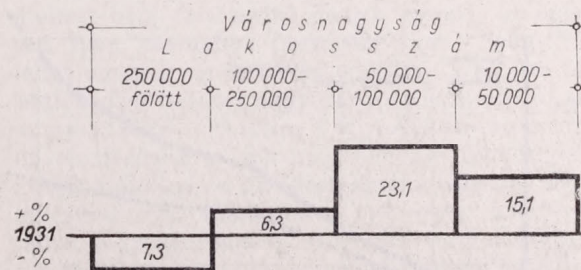
A jövő városát, de már a ma korszerű városát sem a kielégítendő funkciók egyike vagy másika jellemzi, hanem az ember bonyolultan

összetett és gondosan elemzett biológiai és pszichológiai igényeinek összetársadalmi szinten való kielégítése, ami egyre kevésbé áll meg a lakás falainál, hanem mind szélesebb és szélesebb területre terjed ki, mindjobban bevonva a városkörnyéket is e funkciók közvetlen kiszolgálásába.

A feladat jelentőségét és nehézségét növeli, hogy e minőségi igénynövekedés nagy mennyiségi változásokkal egyidőben lép fel, mivel a gazdasági fejlődés okozta gyors városodás és a politikai fejlődés eredményezte öntudatnövekedés széles néptömegek igényeiben vált ki ugrásszerű emelkedést. Mindez rendkívül meggyorsítja a települések meglévő létesítményei, sőt egész településszerkezetek erkölcsi elavulásának ütemét.

Városaink alakulásának különleges jellemzője, hogy azokat „osztály-városokból” olyan városokká kell átalakítani, ahol az egész lakosság igényeinek a kor színvonalán való kielégítése válik lehetővé. Az eddigi tapasztalat azt mutatja, hogy jóllehet a város különös módon és mértékben „társadalmi termék”, mégis, még felépítmény jellegén belül is csak különösen nehezen, nagy lemaradásokkal tudja követni a viszonylag gyors változások eredményezte új társadalmi igények kielégítését.

Ebben a vonatkozásban az iparilag fejlett országok nincsenek egyértelműen kedvező

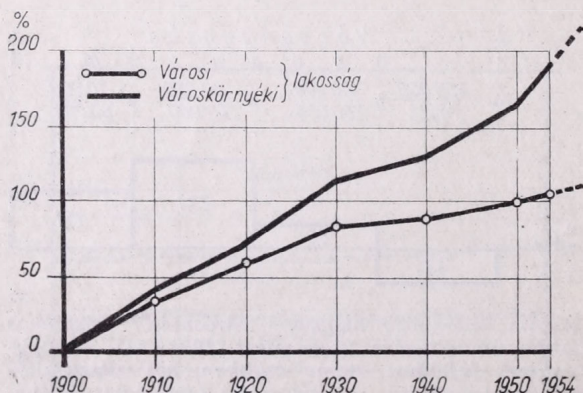

Anglia különböző nagyságú városainak százalékos lakossámváltozása 20 év alatt (1931—51). A nagyvárosok fejlődési üteme csökken, sőt visszafejlődés tapasztalható. A városodási tendencia elsősorban a közép- és kisvárosok növekedésében nyilvánul meg.

helyzetben. Előnyt jelent számukra nagyobb anyagi lehetőségük, gazdagságuk, magasabb műszaki kultúrájuk stb. Ugyanakkor azonban viselniük kell — és mennél régebb keletű, mennél patinásabb ez a műszaki fejlettség, annál nagyobb mértékben — az ösztönös módon fejlődött-kialakult rendkívül nagy gazdasági, esetleg erkölcsi értéket is képviselő (éppen ezért nehezen bolygatható) korszerűtlen városhálózatuk terhét. Ezekben az országokban különös nehézségekbe ütközik a nagyvárosok korszerűsítése mind azok szerkezeti determináltsága, mind a gyakran rendkívüli városméretek miatt. Ilyen esetekben tehát gyakorlatilag elkerülhetetlen a meglévő városrészek viszonylag kisebb kozmetikájával beérő kompromisszum, és a korszerű fejlesztési lehetőségeknek a városkörnyéki településekben való megkeresése.

A nagy ipari műltra visszatekintő országok nagyváros-fejlesztési tapasztalatai, gondjai számunkra két jelentős figyelmeztetéssel szolgálnak:

1. A mi nagyvárosaink alakulását általában kisebb mértékben kötik a múlt idők nagy gazdasági és erkölcsi értéket képviselő együttese. Vidéki városaink kevésbé városias jellege lehetővé és szükségessé teszi a városhatáron belüli nagyobb mérvű, radikális korszerűsítést. E lehetőségeink köteleznek bennünket arra, hogy ne elégedjünk meg már ma is túlhaladottnak tartott vagy rövidesen elavuló megoldásokkal, hanem hosszú lejáratú, jól átgondolt és előkészített rekonstrukcióra készüljünk fel.
2. A városhatáron belüli szemlélet meghamisítja a valóságos összefüggéseket, a városfunkciók sokoldalú elemzését, leszűkíti a tartós megoldások kidolgozásának lehetőségét. A nagyváros fejlesztése — a városhatáron belüli rekonstrukciója

Az Egyesült Államok városkörzeteinek fejlődési dinamikája 1900—1954 között.

is — csak városkörzet szintű vizsgálatokkal és tervezéssel oldható meg helyesen, ütemezhető a pillanatnyi gazdasági korlátok és a távlati igények harmonikus összehangolásával.

A társadalomban, a városépítés méreteiben és elveiben olyan változások tanúi vagyunk, melyek a városépítés elméletének az eddiginél gyorsabb és körültekintőbb fejlesztését követelik.

E változások, elméleti és gyakorlati eredmények részben általános érvényűek, melyek a világ legkülönbözőbb területeinek városépítésében többé-kevésbé tükröződnek.

A városépítés, városrendezés elmélete és gyakorlata nagy utat tett meg az utóbbi évtizedekben az egyes épülettől, a részletkérdésektől a nagy együttesek, az egész városorganizmus komplexebb kezeléséig. A továbbiakban azonban még nehéz akadályokat kell legyőzni ezen az úton. Nem beszélve azokról a feloldhatatlan ellentmondásokról, melyek a korszerű településtervezés igényei és a magángazdálkodásra épülő településszerkezet és településhálózat lehetőségei között fennállnak — számos olyan nehézséget kell legyőzni, melyek a tervezéskor folytatott országokban is akadályozzák az előrehaladást.

Ezek a nehézségek elsősorban az országok jelenlegi korlátozott gazdasági lehetőségeiből, ill. a gazdasági erőforrások e lehetőségeken belül való célszerű, tudományos igényű csoportosításának kidolgozatlanágából származnak. Elsősorban ennek tulajdonítható, hogy városépítésünk — a megfelelő elméleti alapok hiányában — olykor gazdasági lehetőségeinken belül sem eléggé újítóan kezdeményező, túlságosan bátortalan, és nehezen tud elszakadni a kisebb egységeken belüli, jobbik esetben az „egy városon belüli” szemlélettől, a toldozás-foldozás gyakorlatától, még nem képes eléggé kiaknázni a szocialista tervezéskorban potenciálisan meglévő lehetőségeket.

Bizonyos mértékig ez a nehézség érthető és természetes, hiszen a tervezéskor kezdetén vagyunk. Ugyanakkor azonban különös felelősséget jelent az a tény, hogy most rakjuk le településhálózatunk fejlesztésének alapjait, tehát az itt most elkövetett hibák hosszú ideig tartó és nehezen korrigálható későbbi nehézségek forrásai lehetnek.

Ilyen körülmények között településtervezési elméletünk és gyakorlatunk egyik legfontosabb feladata, hogy előkészítse, egyengetse, és (úgy érezzük, hogy itt különös segítséget jelenthet a városkörzet-léptékű szemlélet, tervezés) mindenekelőtt *nyitva hagyja* a — csak főbb vonalaiban ismert — jövő fejlődésének

útját, találja meg azokat a megoldásokat, melyek a népgazdaság túlzott igénybevétele nélkül megfelelően számolnak e perspektivikus követelményekkel.

A technika hatalmas fejlődése könnyen csábít arra a felületes és elbizakodott véleményalakításra (mely korábban meglehetősen uralkodó volt, de még ma is széles körökben lappang), hogy a műszaki lehetőségek korlátlanok, hogy a települések funkcionális hiányosságait nem olyan fontos gyökereikben feltárni és orvosolni, mert előbb-utóbb a technika mindenre nyújt valamiféle megoldást, — mindez csak idő és pénz kérdése.

A gyakorlati tapasztalat rációfól erre a nézetre. Egyrészt egyes műszaki megoldások túlságosan nagy gazdasági áldozatra kényszerítik a társadalmat annak érdekében, hogy a nagyváros bonyolult gépezetét üzemben tartsák, másrészt ezek az áldozatok is csak éppenhogy ideig-óráig jelentenek megoldást, és mivel a bonyolult városorganizmusnak csak egy-egy problémájára szorítkoznak, elszigeteltségükben nem képesek az egész városproblémát, a korszerű városrekonstrukciót hosszabb távlatban biztosítani.

Az elmúlt idők tapasztalata bebizonyította, mennyire káros a nagyváros és környéke fejlődését az ösztönös erők szabadjára eresztésével a véletlen szeszélyére bízni. Ugyanakkor azonban fennáll a másik végtel veszélye is, ez pedig a spontán folyamatok gondos elemzésének lebecsülésében, elhanyagolásában és önkényes tervekkel való pótlásában jelentkezik.

A spontán fejlődésnek megvannak a pozitív és negatív elemei. A tervezés csak akkor lehet eredményes, ha tüneti kezelés helyett az okok feltárására és a pozitív tendenciák kihasználására épül.

A tervezésnek eleve számolnia kell azzal, hogy a fejlődés minden részletében áttekinthetetlen, és előre nem látható, különösen olyan bonyolult kölcsönhatásokban, mint a város és környékének kapcsolata. Ezért a tervezés akkor jár el helyesen, ha a fejlődés azon kereteinek kijelölésére — megvalósítására — törekszik, melyek között lehetőség nyílik a spontán tendenciák pozitív elemeinek érvényesülésére.

A nagyvárosok súlyos társadalmi-funkcionális válsága — az a tény, hogy a gyors ütemű városodás illetve városiasodás ösztönös módon is megváltozott a korábbi nagyváros-növekedési tendenciájával szemben, és a nagyvárosok növekedési ütemének lassúbbodását és a kis- és középvárosok fokozódó ütemű fejlődését mutatja — önmagában is felveti a kérdést, vajon a nagyvárosok további növelése milyen mértékben tekinthető a jövő fejlődési útjának.

A kérdés semmi esetre sem tekinthető az egyes városok magánügyének, és helyesen nem is oldható meg egyes városok határain belül. A nagyvárosok növekedésének mértéke és módja döntő jelentőségű az ország egész településhálózatának fejlődése szempontjából. A nagyvárosi körzet erős szivóhatása fékezőleg hat az elmaradott körzetek, települések fejlődésére.

És itt, mielőtt továbbmennénk, ismét szükségesnek tartjuk a terminológiai kérdésekre való kitérést.

A termelés fejlődése folyamán a célszerűség, gazdaságosság törvényei a termelőerők mind nagyobb mérvű sűrítésére vezetnek, ami a településhálózat alakulása szempontjából alapvető jelentőségű, mivel maga után vonja a lakosságnak a termelés csomópontjaiban való koncentrálódását. A sűrítés kifejezésére használt két fogalom: a *centralizáció* és *koncentráció* az élet különböző területein, az egyes tudományágakban sokféle jelentésben szerepelhet.

Általában a *centralizáció* elvontabb fogalom, mely vezetési, irányítási, igazgatási — tehát mindig céltudatos — tevékenység megjelölésére szolgál és településtervezési vonatkozásban mindenekelőtt közigazgatási értelemben használjuk.

A *koncentráció* kevésbé elvont fogalom, mely a településtervezésben meghatározott területen való konkrét tárgyi (pl. lakások), ill. tevékenység (pl. szolgáltatás, közintézmény) jellegű tudatosan irányított, vagy spontán összpontosítást fejez ki.

Tekintettel arra, hogy településtervezési szempontból mindenekelőtt a tárgyi és tevékenységbeli vonatkozások a döntőek, meghatározóak, míg az igazgatási jellegűek másodlagosak, — számunkra mindenekelőtt a koncentráció bir jelentőséggel.

Általában a termeléstömörítés — koncentráció egyben nagyvárosok kialakulására, közigazgatási értelemben vett tömörödéssé, centralizációra is vezet. A termeléstömörödés és lakosságtömörödés azonban tervszerű irányítás mellett nem feltétlenül járnak együtt, különösen nem távolabbi perspektívában. Számolni lehet ugyanis az országos energia-, szállítási és közlekedési hálózat nagyarányú kiépítésével, az automatizáció, általában a termelékenység gyors növekedésének — ma még nehezen felmérhető — kihatásaival, a híradástechnika jelentős fejlődésével stb. Mindezek a tényezők lehetővé teszik a gazdaságosság követelte termelés-koncentráció megvalósítását anélkül, hogy ez egyben a lakóterület, ill. lakosság — településtervezési szempontból egészségtelen mértékű — koncentrációjával járna.

A nagyvárosi körzet fejlesztése szempontjából külön fontosnak tartjuk a fenti fogalmak

antonim megfelelőinek, ellentétpárjának: a *decentralizációnak* és *dekoncentrációnak* megkülönböztetését.

Decentralizáció esetében a kitelepítésre kerülő üzemek, intézmények, ill. lakosság elhagyják a városkörzet területét, ún. ellenpólusokba vagy más fejlesztésre előirányzott területekre települnek át, és ilyen módon ez a megoldás a nagyváros tehermentesítésén túl egyidejűleg az országon belüli arányosabb elosztást is szolgálja. A nagyváros tehermentesítésének ez a módja egyszerű és végleges.

Dekonzentráció esetében a nagyváros lazítása a városkörnyéki településekbe való átcsoportosítás útján történik, tehát a városkörzeten belüli rendezésről van szó, ami egyben azt is jelenti, hogy a városkörzet szerepe az országos településhálózatban nem változik lényegesen, a körzet súlya nem csökken, sőt azáltal, hogy a nagyvárosi körzet előtt új, kedvező fejlődési lehetőségek nyílnak — fokozódhat az egész körzetnek a körzeten kívüli területekre, településekre gyakorolt vonzása, szívéhatása. A dekoncentráció tehát a lazításnak olyan állandóan ható módja, melynél a tehermentesítés nem végleges kiszakítás, hanem valamely funkcionak a városkörzeten belüli területi megosztása, a kölcsönhatások, kapcsolatok továbbélése révén érvényesül.

A dekoncentráció a fejlett iparral és ennek megfelelően fejlett városhálózattal rendelkező nyugati országokban az elmúlt félévszázad nagyváros-fejlődésének talán legalapvetőbb jelensége, melynek számos oka közül itt csak a telekár-kérdést és az extenzív családiházás beépítést említjük, mivel a kérdés részletezése külön tanulmányt igényelne.

Olyan esetekben, amikor az országos településhálózat-fejlesztési terv elsődleges, stratégiai célja a munkaalkalmaknak az ország területén való arányosabb elosztása, a lakosság egyes „túlfejlődött” nagyvárosi körzetekbe özőnlésének a megakadályozása — a dekoncentrációt fokozottabb körültekintéssel kell alkalmazni. Ez semmiképpen sem jelenti a dekoncentráció elvetését vagy jelentőségének lebecsülését. Csupán azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy a nagyvárosi körzet fejlesztésénél nemcsak a nagyváros, hanem az egész országos településhálózat érdekeit is szem előtt kell tartani. Ennek megfelelően a városkörzeten belül maradó átcsoportosításokat olyan üzemek, intézmények esetében kell alkalmazni, melyeknek a körzeten belüli kapcsolatai, együttműködésük jellege ezt indokolja. Fentiek értelemszerűen vezetnek arra a következtetésre is, hogy a nagyvároskörnyéki települések fejlesztésénél lehetőség szerint kerülni kell minden olyan akciót, mely a körzeten kívüli területek

fejlődését akadályozza azáltal, hogy onnan be-
ruházásokat vagy munkaerőt elvon.

A fejlett kapitalista országokban a nagyvárosok telítettségének, zsúfoltságának levezetése az esetek többségében a legutóbbi időkig tervszerűtlenül, spontán módon a városkörnyéki települések irányában ment végbe, és azok gyors, ugyancsak tervszerűtlen növekedését eredményezte.

A városkörnyéki településeknek ilyen egészségtelen mértékű növekedése nem kívánatos, mert ha ideig-óráig lélegzethez juttatja is a nagyvárost, a városkörnyék mai kaotikus beépítésével a jövő rendezésének több nehézségét teremti meg, mint amennyi problémát ma megold.

Mint az előzőkben láttuk, a nagyváros bizonyos fejlődési pontján (telítődési pontján) annak növekedése ösztönösen lelassul, és megindul a dekoncentráció: a lakosság és részben a munkaalkalmak városkörnyéki településekbe való vándorlása. Ez az irányzat csak megfelelően tervszerű irányítás mellett tekinthető egészségesnek. Nemcsak azért, mert spontán érvényesülése azáltal, hogy a nagyvárosi körzet új fejlődési lehetőségét szabadítja fel, tovább akadályozza más városkörzetek fejlődését, növeli a településhálózaton belüli aránytalanságot, hanem azért is, mert a roham olyan váratlanul és elemi erővel éri a városkörnyéket, hogy annak fejlesztésében eleve lehetetlenné tesz minden tervszerűséget, esetleg jóvátehető károkat okoz a városkörnyék szerkezetében, és akadályává válik a későbbi egészséges rendezésnek.

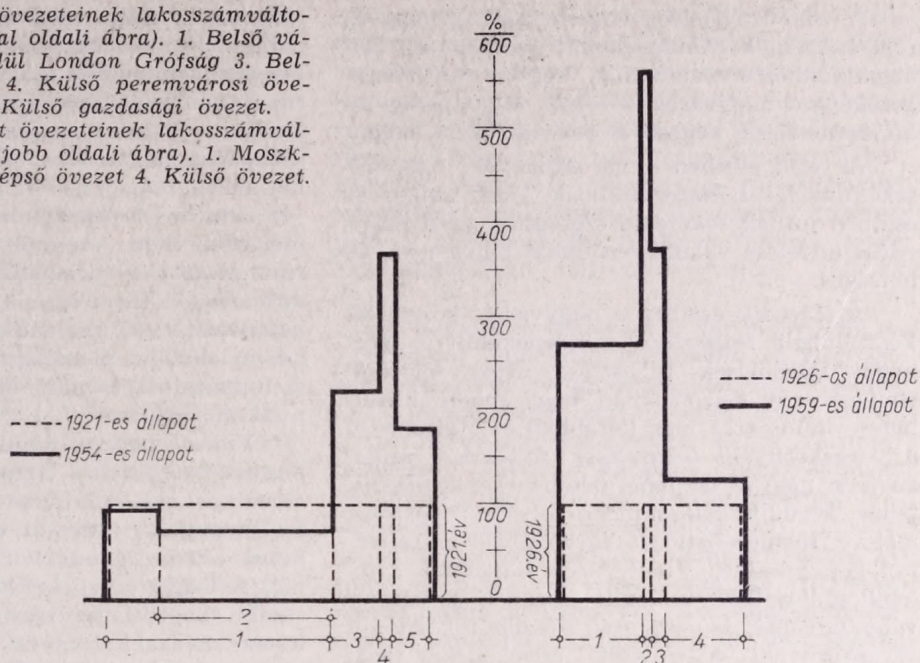
Az a tapasztalat, hogy a meglévő ipar vonzza az újabb ipart azáltal, hogy számára kedvezőbb telepítési feltételeket (közlekedés—szállítás, munkaerő, kooperáció stb.) biztosít, nemcsak spontán, hanem objektív törvényszerűségnek is tekinthető. A városodás elsősorban a meglévő települések fejlődése, növekedése révén megy végbe. A városok fejlődését, növekedését lehet az ésszerűség keretei közé szorítani, ill. tervszerűen kedvező irányba terelni, de nem lehet huzamosan adminisztratív eszközökkel visszafojtani, mert ez esetben a növekedés nem kívánatos irányban törhet utat magának. A londoni körzet övezeteinek fejlődése jól példázza, hogy a nagyvárosi spontán expanzió mindenekelőtt a városkörnyéki zöldövezet túlnépesedésének veszélyével jár.

London és Moszkva városkörzetei övezeteinek összehasonlítása azt mutatja, hogy London már a városfejlődés II. ütemének időszakába lépett, míg Moszkva — az ábrázolt időszakban — még nem merítette ki a városhatáron belüli fejlődés lehetőségeit, de már elérkezett az I. ütem határához, mivel a városnövekedést

A londoni városkörzet övezeteinek lakosszámváltozása 1921—54 között (bal oldali ábra). 1. Belső városi övezet, 2. ezen belül London Grófság 3. Belső peremvárosi övezet 4. Külső peremvárosi övezet (zöldövezet) 5. Külső gazdasági övezet.

A moszkvai városkörzet övezeteinek lakosszámváltozása 1926—59 között (jobb oldali ábra). 1. Moszkva 2. Zöldövezet 3. Középső övezet 4. Külső övezet.

korlátozó intézkedések folytán az ellenállhatatlan fejlődés itt is a zöldövezet rovására tört utat magának. Ez tehát figyelmeztetés arra, hogy át kell térni a II. ütem szerinti fejlesztésre, és a növekedést a zöldövezet megóvása mellett, tervszerűen kell a középső és külső övezetbe irányítani.

A nagyvárosfejlődés lehetőségei

A városok zöme — a nagyvárosok különösen — nő, terjeszkedik. E terjeszkedést nem lehet vég nélkül szabadjárá engedni, hanem határait ki kell jelölni, a növekedést le kell zárni. Ez több okból is szükséges.

A városstruktúrát nem képes folyamatosan követni a város növekedését, a fokozatos mennyiségi növekedés csak bizonyos minőségi határokon belül lehetséges. A nőtt város a fejlődés bizonyos fokán túl már „kinövi” központját, közlekedési-, közmű- és közintézmény-hálózatát, morfológiai rendszerét stb., az adott szerkezeten belül többé már nem racionális. E határon túl az egész városstruktúrát forradalmi, radikális átalakítása válik szükségessé.

A város növekedésének nemcsak a városstruktúrát szab határt, hanem a városkörnyék szerkezete is. A város területi növekedése mindenekelőtt a város körül hosszú idők folyamán kialakult és így bizonyos biológiai egyensúlyt képviselő zöldövezet, ill. már tudatosan tervezett zöld védőövezet rovására, annak fokozatos szétrombolásával történik. Nem elég tehát a

város belső szerkezetének és a városnagyság összhangjának biztosítása. Szükséges a város maximális területének lehatárolása azért is, mert csak így biztosítható az erre méretezett városstruktúra szisztematikus kialakítása, a zöldövezet belső határának végleges kijelölése.

Mint azt már az előzőekben megállapítottuk, — a város növekedését nem lehet mestersegesen elfojtani. A fejlesztés számára tehát két lehetőség nyílik.

Egyik a vertikális irányba való fejlesztés, a beépítési magasság növelése. Ennek az útnak ugyanúgy megvannak a maga korlátai, mint a területi terjeszkedésnek, sőt mivel nemcsak a lakosság, hanem a laksűrűség növelésével is jár, még hamarabb vezethet a meglévő városstruktúra túlzásfűlésére, műszaki és erkölcsi elavulására.

A másik lehetőség — és ezzel a nagyvárosok fejlesztésénél előbb-utóbb komolyan kell számolni — a terv szerinti végleges határait elért nagyváros további növekedését a védőzöldövezet érintetlenül hagyásával — tehát nem abba belefolyva, hanem azt átugorva — a városkörnyéken a városkörnyéki települések fejlesztése révén biztosítani. Ily módon a városkörnyéki települések nemcsak ellátják és kiszolgálják a nagyvárost, hanem egy bizonyos városnagyság elérése után, telítődése után, annak további fejlődését, növekedését is lehetővé teszik, miközben kapcsolataik az anyavárossal mind szorosabbá válnak, azzal mindinkább együtt funkcionáló egységbe fonódnak.

A rekonstrukció szempontjából a nagyvárosi körzetnek mindenekelőtt két típusát kell megkülönböztetni aszerint, hogy a körzetmágot képező nagyváros növelése vagy pedig tehermentesítése képezi a rekonstrukció célját.

Az első esetben a városkörnyéki települések funkciói korlátozottabbak, csak abban az esetben jutnak sokoldalú szerephez, ha a nagyváros növelése valamilyen oknál fogva nem lehetséges.

A második esetben a nagyvárosi körzet lakosszámbeli fejlesztése mindenekelőtt a környéki települések fejlesztése útján történik. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ebben az esetben — mint arra már korábban is utaltunk — a városkörnyéki települések fejlesztése szigorúan a nagyváros tehermentesítését szolgálja, tehát kerülni kell minden olyan fejlesztést, mely a településhálózat egyensúlyát hátrányosan befolyásolná, a nagyvárosi körzetnek a településhálózatban betöltött szerepét, súlyát tovább növelné, szívóhatását tovább fokozná. A városkörnyéki települések növekedése tehát mindenekelőtt két forrásból táplálkozhat: a körzeten belüli életképtelen településekből és a nagyvárosból kitelepítésre kerülő lakosságból, ill. létesítményekből.

Spontán fejlődés esetén nagy a veszélye annak, hogy a közeli városkörnyéki települések a nagyvárossal összenőnek, ezáltal a zöldövezetet szétrombolják, maguk pedig külvárosokká válnak, miközben a különböző funkciójú területek, főképp a lakó- és ipari területek kaotikusan összekeverednek. E veszély, valamint a tervek állandó átalakításának, a rögtönzéseknek és kapkodásnak a veszélye csak úgy kerülhető el, ha a fejlesztési terv mind a nagyváros, mind a városkörnyéki települések perspektivikus nagyságát hosszú időre előre meghatározza.

A két út: a városhatáron belüli és városhatáron kívüli fejlesztés tervszerű irányítás esetén nem időrendben elszakítva követi egymást, hanem egymást párhuzamosan kiegészítik. A városhatáron kívüli fejlesztés fontos szerepet játszhat a nagyvárosi körzet komplex fejlesztésének ütemezésében, de magának a nagyvárosnak belső rekonstrukciójában is, mivel lehetőséget nyújt az időnyerésre, az elavult városrészek átépítésének megfelelő előkészítésére és a rekonstrukciónak nagyobb egységekben való radikálisabb és hatékonyabb végrehajtására. Egyben az ilyen fejlesztés megnyitja az utat a városkörnyéki települések rekonstrukciója, városiasodása előtt is, és ezáltal a települések széles körének kiegyensúlyozott, harmonikus és egyidejű fejlődését biztosítja.

A nagyvárosok tehát mintegy élesztő szerepét játsszák az országos településhálózat fej-

lődésében, olyan sűrűsödési pontokat, csomópontokat alkotnak, melyek körül különösen kedvező feltételek alakulnak ki a városiasodásra, és amelyek a mezőgazdaságból felszabaduló lakosság jelentős részét képesek felszívni és számukra korszerűbb, városiasabb életfeltételeket biztosítani.

Ami a városhatáron belüli városnagyság mértékét illeti, ezeknél — véleményünk szerint — azok a racionális városméretek tartandók szem előtt, melyek a szakirodalomban meghatározottak és általánosan elfogadottak. Ezekhez az elméleti megállapításokhoz jelen témánk szempontjából csupán egy megjegyzést kívánunk hozzáfűzni.

Vidéki nagyvárosaink kivétel nélkül olyan nagyságkategóriába tartoznak, melyeknél a racionalitás elveinek szem előtt tartása indokolt és szükséges (Budapest ezeken a kategóriákon kívül esik). Ugyanakkor e városok méreteiknél, fejlődési perspektíváiknál fogva mind szorosabb kapcsolatba kerülnek környéki településeikkel, azokkal együtt mind szervezettebb egységet, városkörzetet alkotnak. Ilyen esetben helytelen lenne a racionális nagyság kérdését egyedül az anyaváros területére leszűkíteni. Helyette a racionalitás fogalmát a városkörzet léptékében kell értelmezni és vizsgálni.

A város és a városkörnyéki települések egymásra utaltsága

Az országos településhálózat fejlődése folyamán az egyes települések alapfokú igényeinek egyre jobb kielégítése, magasabb szintre való emelése válik lehetővé. Ugyanakkor azonban egy másik tendencia is érvényesül: a településfunkciók differenciálódása, a munkamegosztás fokozódása, az igények növekedése folytán a kisebb fokú igények javuló helyi kielégítésével egyidejűleg nőnek a magasabb szintű településfunkciókkal kapcsolatos igények, és ezen keresztül fokozódik a települések kölcsönös egymásra utaltsága, az élet legkülönbözőbb területein való kooperációja (a termelés, kereskedelem, közlekedés, kultúra, oktatás, egészségügy stb. területén).

A termelés és termelékenység növelése kétségkívül az egész lakosság érdeke, mégis magában rejt olyan ellentmondást, mely a településpolitika szempontjából nagy jelentőségű. Az ellentmondás részben a termelés területi elosztásából származik, mivel a termelés-koncentráció, az intenzitás gyors növelésének érdekei általában területi sűrítést indokolnak, ami tovább fokozza egyes eddig fejletlen területek, települések relatív elmaradottságát, másrészt a termelés hirtelen növelése — ha az öncélúan a

termelés érdekeit tartja szem előtt — munkaerő-foglalkoztatási problémákat vet fel: munkaerőhiányt a koncentráció helyén, munkaerőfelesleget az elmaradott területeken és ezen keresztül nagyarányú országon belüli vándorlást eredményez. Az elmondottakhoz kapcsolódik, hogy a termelés növelésének rövid- és hosszútávú érdekei nem mindig azonosak, és ezt előrelátó tervezés esetén — ami a helyes településfejlesztési politika elengedhetetlen feltétele — különös súllyal kell figyelembe venni. Itt mindenekelőtt a munkaerő arányos kihasználására, foglalkoztatására és az ezt szolgáló településhálózat-fejlesztésre gondolunk.

Mindezek szem előtt tartása mellett a termelésfejlesztés rövid- és hosszútávú érdekei bizonyos kompromisszumot tesznek szükségessé. Az ipari koncentrációk létrehozása számos előnnyel rendelkezik az iparnak az ország területén való „egyenletes” szétszórásával szemben. Viszont vannak a koncentrációnak bizonyos hátrányai is, melyeket sok esetben lehet városkörnyék-léptékű tervezéssel csökkenteni.

A fent említett arányos elosztás elve Magyarország esetében azért is különös jelentőségű; mivel az ország nyersanyagkincsekben szegény, így elsősorban azok az iparágak fejleszthetők, melyek kevésbé helyhez kötöttek, viszonylag kötetlenebbül telepíthetők. A termelés szervezésének, az üzemek és a lakosság ellátásának, kiszolgálásának kötetlenebb lehetőségei mellett szólnak az ország viszonylag kisebb méretei is.

Ami az egyes települések egymásra utaltságát illeti, azok az országos, sőt nemzetközi településhálózatban rendkívül bonyolult szövetény szervek részeként jelentkeznek: az ország valamennyi települése kisebb-nagyobb mértékben betölt valamiféle regionális vagy országos funkciót, ezen belül azonban különös szálak fűzik valamely nagyobb településhez, városhoz, melynek vonzáskörébe esik. Ez a nagyvároshoz fűződő kapcsolat mennyiségileg és minőségileg egyaránt állandó változásban van, részben a települések kölcsönösen egymással szemben támasztott igényeinek, részben az igények kielégítési lehetőségeinek (pl. egymástól való távolság, ill. közlekedési kapcsolat) megfelelően, melyek fontos tényezőt jelentenek a városkörnyéki települések profiljának, jellegének kialakításában.

Eszerint a városkörnyéki települések fejlődését részben befolyásolják mindazok a tényezők, melyek minden település fejlődésénél szerepet játszanak: kielégítik saját lakosságuk igényeit, ill. kisebb-nagyobb mértékben valamiféle szerepet töltenek be az országos településhálózatban belül. De ezekhez járul egy olyan adottság — a nagyváros közelsége —, mely az

egyéb adottságokat, a nagyváros érdekei szerint fokozott mértékben kihasználni vagy esetleg elnyomni képes. A városkörnyék egyes települései sajátos funkciót töltenek be a nagyvárosok életében, városkörnyéki funkciót, mely egyrészt fontos a nagyváros szempontjából, másrészt rányomja bélyegét e városkörnyéki települések alakulására, fejlődésére aszerint, hogy a városkörnyéki funkciók milyen fajtáinak ellátásában milyen mértékben vesznek részt.

A nagyváros befolyása a városkörnyéki településekre különböző mértékben és minőségben érvényesül, és ennek megfelelően e települések kisebb vagy nagyobb mértékben látnak el városkörnyéki funkciókat. Lehet valamely település a városhoz közelebb, mégis önállóbb jellegű (esetleg bizonyos vonatkozásokban más város környékéhez kapcsolódó, vagy regionális, országos jelentőségű, valamilyen okból kiemelt település), és lehet a várostól messzebb fekvő, mégis az illető városhoz (legalábbis bizonyos funkciók szempontjából) szorosabban kapcsolódó.

A város környékén elhelyezkedő minden település valamilyen módon igénybe veszi a város szolgáltatásait. A nagyváros oldaláról nézve azonban e települések nem egyformán egészítik ki funkcionálisan a nagyvárost, esetleg annak kiszolgálásában közvetlen módon egyáltalán nem, vagy csak elenyészően kis mértékben vesznek részt, tehát nem töltenek be városkörnyéki funkciót. Eszerint a városkörnyéken elhelyezkedő települések két csoportja különböztethető meg:

1. Elhelyezkedésükben és jellegükben egyaránt városkörnyéki települések.
2. Csak elhelyezkedésükben városkörnyéki települések, melyek funkciójuk szerint nem tekinthetők városkörnyéki jellegűeknek.

A településközi kapcsolatok előzőkben említett állandó változásából következik, hogy a két kategória között nem vonható éles határvonal, valamint, hogy a települések egyik kategóriából a másikba átkerülhetnek.

Ahhoz, hogy a városkörnyéki településekkel kapcsolatos különleges feladatokat, sajátos fejlődési feltételeket, ill. lehetőségeket megállapíthassuk, előbb számba kell venni a városkörnyéki területek legfontosabb feladatait, funkcióit. Ezek a következők:

— A városkörnyék mezőgazdasági területei élelmiszerrrel (elsősorban gyorsan romló, vitamindús, tehát a hosszú szállítást nehezen bíró, vagy csak költséges berendezések segítségével szállítható élelmiszerekkel) látják el a várost.

— A városkörnyéki nyersanyagleőhelyek ipari nyersanyaggal, építőanyaggal, valamint különböző raktárakkal látják el a várost.

— A városkörnyéken helyezkedik el a nagyvárost kiszolgáló számos közmőberendezés (víznyerők, víztárolók, szennyvízderítők, energiatermelő berendezések stb.).

— A városkörnyéken haladnak keresztül a várost a külvilággal összekötő közlekedési vonalak, és itt helyezkedik el a város számos közlekedési-szállítási berendezése: rendező pályaudvarok, légi- és vízikikötők stb.

— A városkörnyéki zöldővezet javítja a város mikroklímáját, védi a várost a környék ártalmaival (szél, por stb.) szemben, egyúttal biztosítja a városkörnyéki üdülés, pihenés, sportolás lehetőségét.

— A városkörnyék lakossága pótolja a város munkahelyein hiányzó munkaerőt.

— A városkörnyék mint a város szerves része vesz részt a város, ill. a városkörzet életében, részt vállal a város fejlesztésében.

A városkörnyékkal szemben támaszthatók további, a nagyvárost nem közvetlenül érintő, speciális igények is. Ilyenek pl.: egyes regionális létesítmények elhelyezése vagy a város körül megfelelő építészeti táj biztosítása stb.

A nagyváros és környéke között fennálló kapcsolat kölcsönös jellegő. Nemcsak a nagyváros van ráutalva a környékre, hanem a városkörnyék is igénybe veszi a nagyváros nyújtotta lehetőségeket, szolgáltatásokat. E lehetőségek termelési jellegűek, vagy a város központi szerepkörével állnak összefüggésben:

— A város ellátja a környék lakosságát munkaalkalommal: részint helyi, részint a város munkahelyein található munkalehetőséggel, melyek nagymértékben befolyásolják a városkörnyéki lakosság életszínvonalát.

— A város közintézményei biztosítják a környéki lakosságnak a közigazgatással, oktatással, művelődéssel, szórakozással, egészségüggyel stb. kapcsolatos igényei magasabb szinten való kielégítését.

A nagyvárost és a városkörnyéki településeket funkcionális és tervezési egységnek, városkörzetnek kell tekinteni, melyet a nagyváros és a környéki települések szempontjából egyaránt kell elemezni, hogy az egyes településeknek az együttes fejlődésében betöltött funkciója meghatározható legyen.

E funkciók három főcsoportban foglalhatók össze:

1. Ellátás, kiszolgálás (szolgáltatás)
2. Tehermentesítés
3. Rekonstrukció, korszerűsítés

A fenti funkciók kielégítésének igényével az egyes nagyvárosok különböző mértékben lépnek fel. Óriásvárosok, valamint természeti adottságaiknál fogva a növekedésben korlátozott, de fejlődő városok környéki települései mindhárom feladatnak, míg viszonylag kisebb vagy a fejlődésben nem korlátozott városok környéki települései mindenekelőtt az ellátás-kiszolgálás feladatának tesznek eleget. Elsődlegesnek kell tekinteni az ellátás-kiszolgálás funkcióját azért is, mert a másik két funkció elsősorban ennek a kiszélesítésén, erősítésén, ill. jobb szervezésén keresztül érvényesül.

A nagyváros és a környező települések egymással való kapcsolata általában hosszú időszak történelmi, földrajzi, gazdasági és társadalmi fejlődésének az eredménye. Ezek a feltételek — jóllehet az idők folyamán sok változáson mentek keresztül — rányomták bélyegüket egy-egy település, település csoport vagy akár egy egész táj, régió alakulására, és ezek a jegyek akár gazdasági meghatározó erejüknel, akár a hagyományok erejénél fogva gyakran igen tartósaknak bizonyulnak: még olyankor is hatnak, amikor az azokat kiváltó erők már régen nem működnek, esetleg már feledésbe is merültek.

A települések, ill. település kapcsolatok fejlődését ily módon befolyásoló hagyományok, ha nem is képesek megakadályozni az új történelmi-földrajzi-gazdasági-társadalmi erők érvényesülését, azt sokáig hátráltathatják, és az új feladatok megoldásában felesleges és az egészséges fejlődést gátló kompromisszumokra vezethetnek.

Ezért különösen fontos minden nagyszabású rekonstrukció előtt — legyen az város- vagy városkörzet-rekonstrukció, eltérve a beidegződött gondolatoktól, a megszokottól — az új követelmények feladataiból kiindulni. Mindez természetesen nem jelentheti az értékes hagyományok semmibevevését. Ellenkezőleg, éppen azt szeretnénk aláhúzni, hogy fokozott mértékben tartjuk szükségesnek a fejlődést mozgató erők elemzését abból a célból, hogy megtisztítva a továbbra is élő, maradandóbb hagyományokat az átmeneti ráakódásoktól, feladatainkat a régi, de valóságos, ma is élő, valamint az újonnan jelentkező mozgatóerők segítségével, és ne figyelmen kívül hagyásával vagy éppen azok ellenére próbáljuk megoldani.

Ha a nagyváros és a városkörnyéki települések kapcsolatait abból a célból kívánjuk elemezni, hogy a további fejlődés feltételeit meghatározhassuk, úgy az egymásra utaltság következő főbb tényezőit kell megkülönböztetni:

A városnagyság (lakosság) több szempontból bír jelentőséggel a városkörnyéki településekre.

Mindenekelőtt befolyásolja a városkörnyék kiterjedését, nagyságát, a vonzáskörébe tartozó települések számát és átlagos nagyságát (lakosságát). Az anyaváros lakossága, nagyságrendje a városkörnyéki településekkel szembeni igényeket nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is befolyásolja, főképpen azáltal, hogy elsősorban a városnagyságtól függ, vajon a városkörnyékekkel szemben csak ellátási-kiszolgálási jellegű, vagy pedig tehermentesítési jellegű igényekkel is fellép-e. De az igények mennyiségi követelményei is kihathatnak azok kielégítésének módjára, pl. bizonyos határon túl nagyüzemi termelési módszerek alkalmazásának szükségességére, ami fontos új tényező lehet a település jövőjére nézve.

Az anyaváros lakossága továbbá szoros összefüggésben van a város központi szerepkörével, az itt elhelyezkedő regionális közintézmények és létesítmények koncentrálásával és ezen keresztül a városkörnyéki települések kisebb-nagyobb körének magához kapcsolásával.

A nagyváros jellege szintén meghatározó jelentőségű a városkörzet település-kapcsolataiban. Nyilvánvaló, hogy az anyaváros mezőgazdasági, ipari vagy egyéb jellege egyrészt befolyásolja a városkörnyéki településekkel szemben támasztott igényeket, másrészt azokat a lehetőségeket, melyeket a város és környéke felé irányuló szolgáltatásaiban, munkalehetőségeiben stb. nyújtani képes.

A pillanatnyi munkaerőhelyzet — ha viszonylag kevésbé állandó, gyorsabban változó tényezője is a városkörzeti települések kapcsolatának, egymásrautaltságának — egyre nagyobb jelentőségű, ami több okra vezethető vissza.

A termelésfejlesztés üteme rendkívül meggyorsult, a termelés jellege gyors átalakulásban van: az ipari termelés nagyüzemi formát ölt, a mezőgazdasági termelés iparosodik és nagyüzemként működik. Mindez a városkörzet munkaerő-állománya szempontjából kettős jelentőségű.

Egyrészt felesleg mutatkozik egyes munkaerőfajtákban, ugyanakkor hiány lép fel mindenekelőtt a szakképzett munkaerőben.

Másrészt a munkaerőhelyzetben bekövetkezett változás területileg más-más jelleggel, ill. előjellel jelentkezik, felborítva az eddigi lassúbb fejlődés folytán kialakult viszonylagos egyensúlyt, mely eddig a lakosság letelepülését, a településhálózat kialakulását meghatározta.

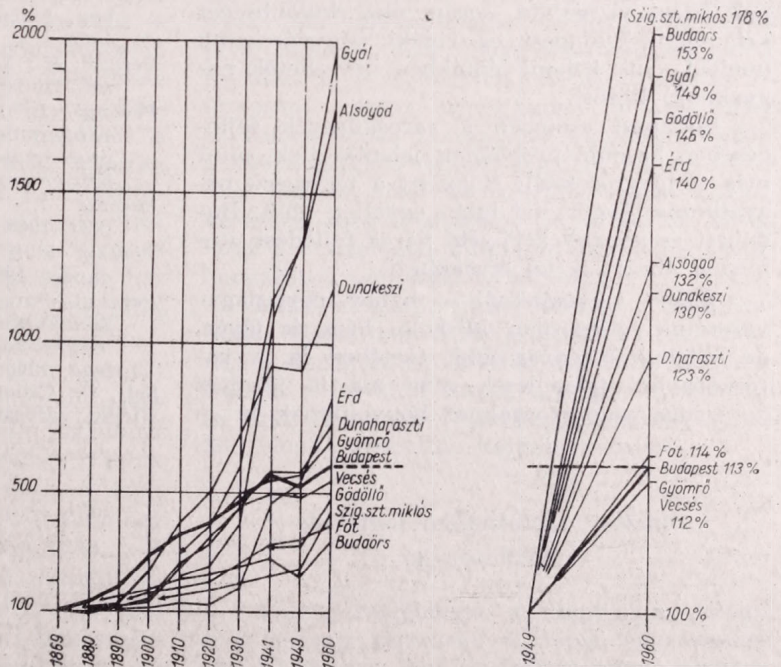
A lakosság letelepedését meghatározó számos tényező, mindenekelőtt a lakásépítés üteme, nem képes a termelési struktúrában bekövetkezett változásokkal lépést tartani, a települések és a településhálózat fejlődése elmarad a termelési súlypontok átcsoportosítása folytán előálló új követelményektől, és a lakosság kénytelen ezt az ellentmondást a lakó- és munkahelye közötti rendszeres utazgatással, ingázással leküzdeni, ami egyéni, társadalmi, népgazdasági szempontból egyaránt igen sok megoldandó problémát vet fel.

Bal oldali ábra:

Budapest és néhány környéki település lakosságnövekedésének üteme 90 év alatt, 1869—1960 között (1869. évi lakosság = 100).

Jobb oldali ábra:

Ugyanazon települések lakosságnövekedésének üteme napjainkban, 1949—60 között (1949. évi lakosság = 100).

A településközi kapcsolatok negyedik csoportját e kapcsolatok *technikai feltételei és lehetőségei* képezik. Ezek között első helyen említendő a közlekedési és szállítási berendezések hálózata és színvonala. De ide sorolandó a természeti kooperációt, a közvetlen személyi kapcsolatokat előmozdító híradástechnikai berendezések hálózata, valamint egyes közművek több települést összefogó hálózata is.

Végül a városkörzet településeinek egymásrautaltsága nem választható el az egyes települések és az egész városkörzet perspektívikus *fejlesztési lehetőségeitől*.

Az anyaváros területi vagy lakosszámbeli növelésének esetleges különböző korlátai (természeti adottságok, városszerkezet determináltsága stb.) indokolhatják a szükségessé váló fejlesztést a városkörnyéki települések fokozott bevonásával megoldani.

A városkörnyéki települések változatos adottságai folytán kedvező lehetőség nyílik a városkörzet különböző funkcionális feladatait területileg optimális módon elosztani, a sajátos helyi adottságokat kihasználva gazdaságosan és jól működő együtttest létrehozni.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a nagyváros és a városkörnyéki települések egymásrautaltságának fokát és tartalmát igen sok és állandó változásban levő tényező egymásra hatása befolyásolja. A városkörnyék településhálózatának tervezése tehát csak valamiféle „dinamikus stabilizáció” mellett, vagyis a fejlődés alapvető tendenciáinak helyes feltárása és szem előtt tartása mellett oldható meg.

A városkörnyéki települések problémájának hazai vizsgálata során éles különbséget kell tenni Budapest és vidéki nagyvárosaink (melyek csak itthoni léptékben nevezhetők nagyoknak) között.

Budapest esetében a városkörnyék fejlődésében hasonló problémák jelentkeznek, mint más világvárosoknál. Hogy itt a tervszerű beavatkozás sürgős, azt talán egyetlen ábra, Budapest és néhány környéki város fejlődési ütemének ábrája is jól érzékelteti.

Vidéki városainknál — habár ipari nagyvárosaink, elsősorban Miskolc, Pécs és Győr, de néhány középvárosunk esetében is, a városkörnyéki települések már ma is jelentős napi inga-vándorforgalmat bonyolítanak le —

nincs ilyen akut kérdéstről szó. Mégis hiba lenne a felkészülést elhanyagolni, mivel e városok jelenlegi és a jövőben várható gyors fejlődése elkerülhetetlenül maga után vonja a környéki településeknek az eddigieken túlmenő fejlődését, és a kérdés feltárásának elhanyagolásával jelentős funkcionális-gazdasági-társadalmi lehetőségeket hagynánk kihasználatlanul.

IRODALOM

- Bartholomew, H.*: Land Uses in American Cities.
Davidovics, V. G.: Rasszelenyje v promislennih uzlah. Moszkva, 1960.
Deák S.: London városépítési problémái. Településtudományi Közlemények 12. sz. Budapest, 1960.
Deák S.: Nagyváros — bolygóváros. Településtudományi Közlemények 15. sz. Budapest, 1963.
Faragó K.: Az adottságok szerepe a települések rekonstrukciójában. Településtudományi Közlemények 16. sz. Budapest, 1964.
Hauke, M. O.: Prigorodnaja zona bolsovo goroda. Moszkva, 1960.
Hauke, M. O.: Ogranyicsenyije rosztja krupnih gorodov. (Planyirovka i zasztrojka bolsih gorodov.) Moszkva, 1961.
 Magyarország településhálózat-fejlesztési tanulmányterve. Budapest, 1963.
Major J.: A magyar városhálózatról. Településtudományi Közlemények 16. sz. Budapest, 1964.
Malisz, B.: The Analysis of Urban Development Possibilities. Varsó, 1963.
 Nagyvárosok városkörnyéki övezetének tervezése és rendezése. KGST tanulmány (kézirat).
Pálfi-Budinszki E.: A város és városkörnyék problémája a bécsi nemzetközi kongresszus tükrében. Mérnöki Továbbképző Intézet. Budapest, 1960.
Perczel K.: Regionális tervezés. Szakmérnök jegyzet. Budapest, 1963.
Perényi I.: Budapest és környékének általános városrendezési terve a nagyvárosok fejlesztési problémáinak tükrében. Településtudományi Közlemények 13. sz. Budapest, 1961.
Perényi I.: Településtervezés. Tankönyv. Budapest, 1963.
Perényi I.: A városépítés története. Tankönyv. Budapest, 1961.
Perényi—Faragó: A racionális településnagyságok kialakulásának lehetőségei Magyarországon. Településtudományi Közlemények 15. sz. Budapest, 1963.
Self, P.: Cities in Flood. London, 1957.
 Vidéki városaink. Szerk. Borsos J. Budapest, 1961.

A MAGYAR FALVAK MORFOLÓGIAI SAJÁTOSÁGAINAK NÉHÁNY VONÁSA

Dr. MAJOR JENŐ

tudományos munkatárs

70 éve, hogy a település-morfológiai kutatások egyik megalapozójának, *August Meitzen*-nek „Siedlung und Agrarwesen” c. munkája megjelent.¹ Azóta könyvtárnyi irodalmi anyag gyűlt össze, de az utóbbi időben annak ellenére, hogy számos rendkívül értékes tudományos eredmény született, megszorodtak a negatív vagy szkeptikus megnyilatkozások a település-morfológiával szemben.² Ezt részben indokolja az, hogy néhány alapvető elméleti és módszertani probléma máig is megoldatlan.³ Ismeretes, hogy (részben éppen emiatt) a német település-morfológiai iskola egyes irányzatai — egészen Meitzenig visszamenően — a települések bizonyos formai sajátosságait népi, ill. faji alapokra akarták visszavezetni. Ennek tartathatatlanságát azonban már a német kutatók is felismerték. Bizonyos, hogy e tudománytalan álláspontnak a határozott elvetése előfeltétele minden tudományos munkának, de az álláspont elutasítása nem kell, hogy magának a problémának az elvetését is jelentse. *Meitzen* nem íróasztala mellett találta ki a település-morfológia problematikáját. Hosszú tagosítási működésének tapasztalatai juttatták arra a gondolatra, hogy a falvak belsőségének és határának elrendeződésében bizonyos jellegzetes típusok ismerhetők fel, s az egy típusba tartozó települések területileg is szorosan egymáshoz kapcsolódnak. De *Meitzen* fellépését megelőzően a közvéleményt már régóta foglalkoztatta a falvak megjelenésének kérdése. Nálunk *Fényes Elek*: Geographiai Szótárában a múlt század közepén nagyon sok adalék található a falvak rendezettebb formájú átépülésére.⁴ A kortárs *Galgóczy Károly* a falusi szépítő bizottságok hatékony munkáját emelte ki.⁵ Ezt megelőzően, a század első felében, számos tudományos hitelességű ismertetés készült az or-

szág falvairól.⁶ A modern kutatások több vidéken kimutattak spontán népi kezdeményezéseket az 1830-as évektől településformájuk megváltoztatására.⁷ Haladó szellemű földesurak is sokat tettek falvaik rendezése érdekében. *Petőfi Sándor* egy tiszamenti halmazfalu házait találóan a legelőn heverő szarvasmarhákhoz hasonlította — a táblabíró-földesúr maradiságának kigúnyolására. Ismeretes a 2 évtizeddel e vers megírása előtt meghalt *Tessedik Sámuel* fellépése a falurendezés ügyében.⁸ Látható tehát, hogy a reformkorban a falurendezésen keresztül a település-morfológia problémája nagy érdeklődéssel kísért közügy volt, a haladás és maradiság közti harc egyik frontszakasza. Ilyen társadalmi előzmények után vált a tudományos kutatások témájává. Különös tehát, hogy sokan éppen akkor foglaltak el e problémával szemben negatív álláspontot, amikor napjainkban falvaink újból az átförmálódás korszakába kerültek. Amikor a következőkben néhány elméleti kérdés felvetése mellett kísérletet teszünk egyes részletkérdések megvilágítására, az a cél is vezet, hogy a morfológiai kutatások akadályainak elhárításához segítséget nyújtsunk.

Mind elméleti, mind konkrét vizsgálódásaink, elsősorban a belterületre és az alaprajzra korlátozódva, két kérdés köré csoportosulnak: a falvakat alkotó egységek problémája az egyik, az ezek csoportosulásával kapcsolatban előálló alakzatok kérdése a másik.

A falusi településeket alkotó egységekről

A településföldrajz, a település-szociológia és a néprajz képviselői általában egyetértenek abban, hogy a falusi településeket bizonyos

„egységek” csoportja alkotja. Az „egységek” fogalma azonban az irodalomban nem teljesen tisztázott. *Gabriele Schwarz* „lakóhely”-nek nevezi ezeket, s e megnevezéssel a lakás céljait szolgáló építményeken kívül a gazdasági építményeket is jelöli. Szerinte ezek adják meg a település arcát és alakját, s éppen ezáltal válik a település a földrajzilag megfogható táj elemévé. *G. Schwarz* hangsúlyozza, hogy a lakóhelyek geográfiai szemlélete számára fontos, hogy a lakó- és gazdasági épületek hogyan kapcsolódnak egymáshoz, és miképpen felelnek meg a mezőgazdasági üzem követelményeinek. Ily módon a lakóhelyek nem csupán táji megjelenésformák, hanem a táji struktúra formái.⁹

Mendöl Tibor külön elmíti a lakóhelyegységeket és a munkahelyegységeket. A lakóhelyegység megtestesítője a hajlék, mely szintén nemcsak lakóépületet jelent: az udvar különböző építményei, az esetleges gazdasági épületek is annak részei. A lakóhelyegység tehát végülis a házastelek a rajta levő lakó- és gazdasági épületekkel. Bár *Mendöl* szerint a gazdasági épületekben is folyik valamelyes gazdasági tevékenység, a lakóhelyegység csak igen kis mértékben munkahely, a munkahely általában másutt van, pl. a szántóföldön, a réten, legelőn. Míg a magános településnél minden egyes elemi lakóhelyegység a hozzátartozó munkahelyegységgel érintkezik, s ezzel zárt térbeli együttest alkot, addig a falu lakóhelyegységei és munkahelyegységei térben elkülönülnek, az előbbiekből áll a falu belsősége, az utóbbiakból a falu külterülete, külsősége.

Mendöl a hajlék belső tagolódásával és a funkcionális háztípusokkal kapcsolatban emlékezik meg a háztartásról, ill. családról. A falusi családi házat a fejlődés kezdeti fokán állónak tekinti, mivel jellemzője, hogy egy háztartás lakja, mely a legtöbb esetben — legalábbis lényegében — azonos egy családdal. A család nemcsak nagysága folytán befolyásolja a hajlék méretét, hanem a családi kötelék szorossága által is, ami egyebek között attól is függ, hogy a családi köteléket milyen mértékig lazítják, fonják át egyéb kötelékek — mint horda, nemzetség, nagycsalád, kor, nem szerinti csoportok egymás közötti kapcsolatai.

A szociológia szintén abból indul ki,¹⁰ hogy a településeket egységek alkotják. *Erdei Ferenc* szerint a falu „több egységből összetevődő csoport”. Érthető azonban, hogy a szociológiai szemlélet számára mindenekelőtt az egység társadalmi oldala fontos. „A szállás — írja *Erdei* — mindenképpen elemi társadalmi egység”. *Erdei* a lakóhely és munkahely szót nem is használja. A települést alkotó egységet *üzemnek* fogja fel, melyben — primitív fokon, a

magános településnél, a „szállásnál” — a termelés és fogyasztás elválaszthatatlan egymástól, és ebben a „termelési és háztartási üzem”-ben e két művelet ugyanazon a helyen, nagyrészt ugyanazon eszközökkel és javakkal megy végbe. A falu a szállásokhoz hasonló egységek tömörülése, s ebben az esetben már megindulhat bizonyos differenciálódás: a különböző berendezések szétszóródhatnak a falu határai között. *Erdei* ki is mondja, hogy a szociológia számára a faluformákkal kapcsolatban a településföldrajz által kidolgozott részletek nem érdekesek, mert ezek legtöbbször semmiféle társadalmi különbséget nem jelenítenek. Egy ponton azonban a szociológia és településföldrajz szemlélete közelebb kerül egymáshoz. *Erdei* is elismeri annak a fontosságát, „hogy a falvak összetevő egységei, a házak és udvarok milyen rend szerint ülik meg a tájat”. Ebből lehet következtetni, hogy a szociológia társadalmi egységeinek háztartási és termelési „üzeme” és ennek „berendezései” lényegileg azonosak a településföldrajz lakóhely-, ill. munkahelyegységeivel.¹¹

Mint az idézett részletekből látható az „egységek” e különféle felfogásaiban sok a hasonlóság, de a fogalom tartalma nem egészen azonos, sőt a tartalom kifejtése egyazon felfogáson belül sem minden tekintetben világos. A településföldrajz elsősorban az egységek térbeli vonatkozásait hangsúlyozza. *Mendöl* külön választott munkahely-, lakóhelyegység fogalmában — ami *G. Schwarz*nál csak burkoltan jelentkezik — kissé elhomályosul magának az egységnek a gondolata. Nincs kifejezetten megmondva, de kikövetkeztethető, hogy a kétféle egységet egy harmadik, ti. a család, ill. háztartás társadalmi egysége tartja össze, azonban az is lehetséges, hogy a kétféle egység közötti kapcsolatot nem is akarta általános érvennyel definiálni, tekintettel a város és falu különbségére. Ebből a szempontból *Erdei* szociológiai felfogása világosabb, de csupán az őstermelő egységekre vonatkozik. Megfogalmazásából azonban szemmel láthatóan hiányzik a külső megnyilvánulás megragadására irányuló törekvés, s nem tisztázza, hogy a másutt elegetett „házak, udvarok” milyen összefüggésben vannak a társadalmi egység háztartási és termelési funkcióival. Feltehetően azért, mert ezt az összefüggést magától értetődőnek tekintette, ill. a megjelenési módot másodrangú problémának fogta fel.

Megállapítható tehát, hogy a falvak vizsgálatánál feltétlenül az egységekből kell kiindulni. A fogalom tartalmát illetően úgy tűnik, hogy leghelyesebb az egységeket olyan *komplexumoknak* felfogni, melyeknek van egy szociológiai, gazdasági és műszaki komponense.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy ezek pontos elkülönítése egymástól teljesen nem oldható meg. Legalapvetőbbnek a szociológiai komponenszt tekintjük, de ez önmagában is rendkívül összetett. Bár *Erdei Ferenc* nem nevezte így meg, nyilvánvaló, hogy a társadalmi egység fogalma alatt ő is *családot* (háztartást) értett. A család azonkívül, hogy termelési és háztartási üzem, egyúttal biológiai-demográfiai csoport is, melynek szociológiai jellegét a foglalkozás, a társadalmi, jogi, kulturális és gazdasági helyzet adja meg. Önmagában is bonyolult problematika ez, és egyre világosabb, hogy legalább közvetve a maga teljes bonyolultságával hatással van a településekre. Egyben látható az is, hogy nem választható mereven el a *gazdasági* vonatkozásoktól, noha világos, hogy a gazdaság szintén önmagában is olyan sokféle vonatkozású, hogy külön is vizsgálat tárgyát képezheti. Minden összefonódottsága mellett is önállóságát bizonyítja, hogy fejlődésének saját menete van. Nyilvánvaló a néprajzi, népi építészeti vizsgálatok alapján a *műszaki* oldalnak a saját külön jelentősége is.¹² Mint előzően láttuk, *Mendöl Tibor* is utalt a hajléknak a családszerkezettel való összefüggéseire, *G. Schwarz* pedig a lakóhelynek a mezőgazdasági üzemmel — tehát a gazdasági komponenssel — való szoros kapcsolatára. A komponensek összefonódottsága tehát fennáll.¹³

Az egységeknek ez a teljes komplexitása az európai feudalizmus kori parasztgazdaságokban fejlődött ki. Itt a család (háztartás) és a gazdaság mérete, technológiája, valamint a szükséges berendezések harmonikus egyensúlyban voltak egymással.¹⁴ Mivel a lényegében egyforma komplexumok társadalmi, kulturális szintje, a gazdaságok termelési iránya, módszere, mérete nagyjából azonos volt, természetesen, hogy a lakóházak alaprajzi rendszere, szerkezete, berendezése, funkcionális tagolódása a gazdasághoz tartozó egyéb műszaki létesítményekkel együtt egy-egy településen, vidéken belül szintén megegyezett. „Típusépületek” voltak, melyeket ugyan mély tradíciók dolgoztak ki, de racionálisan megfeleltek a szociológiai-gazdasági igényeknek. A zselléreknél már ez a ki-egyenlítettség korántsem állott fenn: a család (háztartás) szükségleteihez képest a gazdasági komponens aránytalanul kisebb volt, ennek következtében a műszaki jellegű berendezés is kevesebb, igénytelenebb, szűkösebb volt. Ezzel szemben a földesúri egységeknél a családi méretekhez, szükségletekhez képest a gazdasági-műszaki komponens volt túlméretezve. Három jellegzetes nagyságrend, a komplexitás három jellegzetes típusa áll tehát a középkori faluban előttünk. Ez mutatja, hogy a tipikus parasztfalu egységeinek minden tekintetben a családi háztartásra méretezett komplexuma tulajdonképpen a gazdasági-társadalmi-technikai fejlődés sajátos stádiuma. A komplexum komponenseinek ugyanis megvan a maguk külön fejlődési vonala. A szociológiai komponens egysége, a család abban a formában, ahogy a tipikus parasztfalvakban létezett, a családfejlődés egyik korszakának felel meg. A megelőző stádiumokat nem te-

kintve, kibontakozott a nagycsaládból a polgári jellegű kiscsalád. Ez a fejlődés az egység termelési, fogyasztási üzemét messzemenően befolyásolta. Ezt a szétválást azonban az tette lehetővé, hogy az agrotechnika fejlődése, a munka termelékenységének növekedése, a robot eltörlése elősegítette a kisebb gazdaságok üzemeltetését.¹⁵ A komplexitást a középkori város még nem törte szét. A középkori város is kisegzisztenciák komplex egységeiből tevődött össze: a munkahely a lakóház része volt, — csak éppen a termelés és fogyasztás vált szét, mivel az ipari termék csak árucserén keresztül vált a háztartás számára felhasználhatóvá. Az igazi robbantást a kapitalizmus városa végezte el. Az egységek komplexitása széthullott. A szabaddá vált komponensek új irányban kezdtek integrálódni. A munkahelyek a nagy gyárakba tömörültek, a lakóhelyek a bérházakban csoportosultak — mint lakások, kizárólag a családok elhelyezésére.

Amilyen mértékben csökken az alkotó egységek komplexitása, olyan mértékben növekszik a település egészének komplexitása. Komplex egységek egymás melletti csoportja helyett a szétbomlott elemekből kialakul a városok differenciált térbeli szerkezete.

Megítélésünk szerint az egységek *komplexitása* szempontjából annak nincs különösebb jelentősége, hogy az egység térbelileg is fennáll-e, vagy sem. Ha az egységek faluvá tömörülnek, bekövetkezhet — és bizonyos nagyságrenden felül feltétlenül be is következik — az egység térbeli szétválása. Ez azonban a komplexitás lényegén mit sem változtat. *Erdei Ferenc*nek kétségtelenül igaza van, hogy az egység termelői és fogyasztói üzem marad akkor is, amikor a faluvá csoportosulás révén a termelőhely a település külsőségébe kerül ki, a háztartási üzem pedig a belterületen marad. Az európai agrárfejlődés keretei között — a szórványterületektől, irtványtelepülésektől eltekintve — általában a gazdaság nem alkotott területi egységet. A földközösség, a kezdetleges agrotechnika, az öröklési rendszer oda vezetett, hogy a gazdaságok részei nemcsak művelési ágak szerint különültek el területileg egymástól (szántó, szőlő, rét, legelő, erdő), hanem a szántóterületek is dülök, parcellák szerint szóródtak szét a határban. Az akloskertek, a pajtáskertek, a szőlőbeli pincék, a tanyák mutatják, hogy az egységek műszaki komponensei is szétszóródhatnak, s még csak az sem szükséges, hogy az üzemhez jogilag hozzátartozó területeken helyezkedjenek el. *Hofer Tamás* kutatásai kimutatták, hogy az egykori Felvidéken található falun kívüli csűrök általában *közterületen* épültek.¹⁶ A nyugat-európai „Einheitshaustól”, mely egyetlen tető alá vonta össze a lakó, állattartó és tároló építményeket — azon át, hogy a különböző rendeltetésű építmények egy udvaron különböző formában csoportosulva helyezkedtek el, egészen odáig.

hogya a lakóház, istálló, pajta, pince a falu háttérának egészen más-más pontján épült, a változatok rendkívüli gazdagsága ismeretes. Az egység komplexitását a műszaki jellegű létesítmények térbeli szétszórtsága még akkor sem változtatja meg, ha a lakóházak, istállók, pajták, pincék külön-külön csoportokban helyezkednek el a falu külsőségén.¹⁷ Természetes ezek után, hogy a szociológiai komponens, a háztartás, a család sem helyezkedik el szükségszerűen egyetlen lakóhelyen. Éppen a magyar tanyák fejlődésének második periódusa szolgáltat példát arra, hogy a nagycsalád területileg megosztva élt: az idősebb generáció a faluban vagy városban, a fiatalabb generáció pedig a tanyán.¹⁸ A kettő azonban ekkor még végső soron egyetlen egységet alkotott. Az egység komponenseinek területi viszonyai tehát fővábbi érdekes variációs lehetőségeket adnak. Természetesen egy zselléregység kisebb méretei, kisebbfokú komplexitása mellett a térbeli elosztás variációs lehetőségei is minimálisak. Egy nagyüzem telephelyeinek térbeli szétosztása pedig egyenesen szükségszerű lehet.

Ezen elméleti jellegű megjegyzések után előre kell bocsátanunk, hogy az alább következő áttekintés a komplexitást a maga teljességében nem fogja bemutatni. Nem térhetünk most ki a néprajz és településföldrajz által elért eredmények ismertetésére. Ezek eredendően vagy a mai helyzetből tekintve historikus jellegűek, településeink egységeinek jelen állapotára vonatkozó anyaggyűjtés viszont nem történt. Ez a körülmény tette szükségessé, hogy a morfológiai szakirodalomban szokatlan módon — Bátky Zsigmond példáját követve¹⁹ — a helyzetfeltárást *statisztikai* adatokon keresztül próbáljuk meg. Ez a kényszerítő körülmény természetesen elve korlátokat szab, másfelől azonban lehetőséget ad az egységek új oldalról való megvilágítására. Részletesebben foglalkozunk a családok és lakások-lakóházak kérdésével, a gazdasági oldalt illetően azonban csak általános megjegyzésekre kell szorítkoznunk.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése az egységek komplexumából éppen a gazdasági komponenszt vonta ki, ha nem is teljesen, de igen nagy mértékben, a közös gazdaságok kialakításával. Bár a munkahelyek integrálódása ezáltal a mezőgazdaságban is nagymértékben bekövetkezett, az egységek komplexitását ez teljesen nem szüntette meg. Nemcsak a háztáji gazdaság maradt meg a gazdasági komponens örökevényes formájaként, hanem a szövetkezeti elvből kifolyóan az egységek birtokrészesei is a közös gazdaságnak. A termelő üzemekhez — azaz a közös munkahelyekhez — való kapcsolatuk így más, mint az ipari dolgozóké a gyári munkahelyekhez. Ez a változás — egyéb tényezőkkel együtt — a családszerkezetre is kihatott. A falusi családok egy jelentékeny része nem a mezőgazdaságból él, hanem jövedelme

az eljáró családtagok révén ipari és más munkából egészül ki. A változás természetesen a műszaki felépítményben is nyomon követhető, mivel a telek funkcióiban a gazdaság méretének csökkenése által a lakásfunkciók szerepe viszonylag megnőtt. Mindez kifejeződik abban, hogy a falu átalakult ugyan, de a mezőgazdasági jellegű településeket alapjában véve ma is egymáshoz hasonló egységek csoportja alkotja. Az egységek, azok komponensei a korábbi állapothoz képest változtak, de nem bomlottak fel, s nem következett be a komponensek egymással való integrálódása.

Ez különösen világosan látszik a *lakóházak, lakások* vizsgálatánál. Statisztikai adatokon keresztül a lakóházformák nem vizsgálhatók, de a lakások száma, nagysága révén a lakóházak jellege, mérete mégis eléggé plasztikusan bemutatható. A méretek szempontjából a lakóházak és lakások megkülönböztetésének sok értelme nincs, mivel országosan is csak 1,41 lakás jut egy lakóházra. Budapest és a megyei jogú városok nélkül számítva pedig csak 1,2 (Budapesten is csak 3,6, a megyei jogú városokban pedig nem egészen kettő: 1,96). A községek lakóházainak méreteit a bennük foglalt lakások számával és nagyságával jellemezve, az átlagszámok alapján a megyék sorrendje a következő:

Megye	Egy lakóházra jutó lakások száma	Egyszobás és szoba nélküli lakások %-a	Az 1948-ban és az azt megelőző időben épült lakások aránya 1960
	1960	1960	
Hajdú-Bihar	1,05	68,2	79,2
Szolnok	1,05	73,8	83,4
Békés	1,06	72,5	88,3
Csongrád	1,06	79,7	89,0
Szabolcs-Szatmár	1,06	70,3	69,9
Bács-Kiskun	1,08	69,5	88,4
Heves	1,11	59,0	76,5
Zala	1,11	66,4	80,7
Győr-Sopron	1,13	57,9	77,4
Somogy	1,15	58,9	81,8
Borsod-Abaúj-Zemplén	1,16	63,2	76,2
Veszprém	1,16	61,5	83,1
Baranya	1,17	45,7	89,7
Tolna	1,17	46,3	87,0
Nógrád	1,18	61,9	72,1
Pest	1,18	63,1	82,0
Vas	1,18	64,3	87,8
Fejér	1,19	56,7	78,6
Komárom	1,30	55,0	76,0

Általában tehát a községekben egy lakóház egy lakást foglal magában. Ha a megyék fenti sorrendjét nézzük, feltűnik, hogy a sorrend első 6 helyét az alföldi megyék foglal-

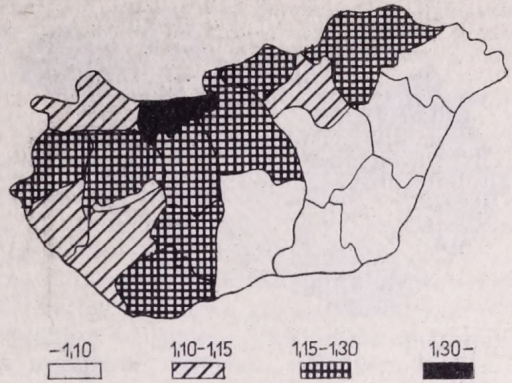
ják el. Pest megyétől eltekintve, az alföldi községek lakóházai szinte kivétel nélkül egy-lakásosak. Míg itt egy lakóháza 1,1-nél átlagosan mindenütt kevesebb lakás jut, addig a többi országrészekben ennél több.

Az a körülmény, hogy az egy lakóháza jutó lakások száma Komárom megyében a legmagasabb, azt a gondolatot keltheti, hogy a lakóházak nagyságára vonatkozó számokban a mezőgazdasági és ipari területek közötti különbség jelentkezik. Bizonyos fokig így is van. Az erősen ipari jellegű megyék valóban szinte kivétel nélkül a lista második felében találhatóak. Nem vitatható tehát egy ilyen tendencia, de az összefüggés mégsem ilyen egyszerű. Erre utal, hogy a kevésbé iparosodott Tolna megye indexe magasabb mint Borsodé és Veszprémé, a szintén erősen mezőgazdasági jellegű Vas pedig Pest és Nógrád megyével van azonos szinten. Két irányban kellene közelebbi vizsgálatokat végezni, ha a statisztikai adatok alapján erre lehetőség volna. Feltehető, hogy a volt nagybirtokok több lakásos cselédházai — amennyiben megmaradtak — még ma is növelik az egy lakóháza jutó lakások átlagos számát. Erre utal, hogy Vas és Fejér megye jellegzetesen nagybirtokos terület volt a felszabadulás előtt. Másrésztől azonban a néprajzosok által *társasházaknak* nevezett jelenség érdemelne nagyobb figyelmet, amikor egy udvarban egymás végében a lakások, lakóházak egész sorozata helyezkedik el. Erre Heves, Veszprém, Komárom, és Nógrád megyékből ismerünk példákat (Nagyvisnyó, Szentgál, Márkó, Tardosbánya stb.).²⁰ Ezek szerint feltehető, hogy az Alföldön sem egyedül a mezőgazdaságra vezethető vissza az egy-lakásos házak rendkívüli elterjedése, hanem a mezőgazdaságon belül is a *tanyarendszer* hatása érvényesül.

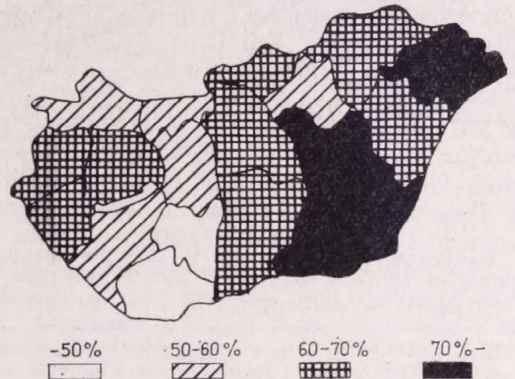
A lakóházak nagyságát a lakások számán kívül a lakások méretei is befolyásolják. A táblázat második oszlopából a lakások méreteire a lakóhelyiségek száma alapján következtethetünk.

Mint látható, a lakások nagyságának területi megoszlása annyiban egyező a lakóházakéval, hogy az egy lakóháza jutó lakások száma ugyanabban a 6 alföldi megyében a legkevesebb, ahol a legtöbb a szoba-konyhás és csak konyhából álló kislakás. (Itt a lakások kb. 70–80%-a csak szoba-konyhás vagy szoba nélküli.) Kivételt képez most is Pest megye, melyben az ilyen kislakások aránya ugyanúgy 60–70% közé esik, mint Dunántúl középnyugati részén és Északon — Heves megye kivételével. Hevesben a lakásoknak csak 50–60%-a szobakonyhás és szoba nélküli, akár csak Dunántúlon az előbb említett területet gyűrűsen körülvevő megyékben. Ezzel szemben a lakásoknak csak kevesebb mint fele ilyen kisméretű a két szomszédos dél-dunántúli megyében, Tolnában és Baranyában.

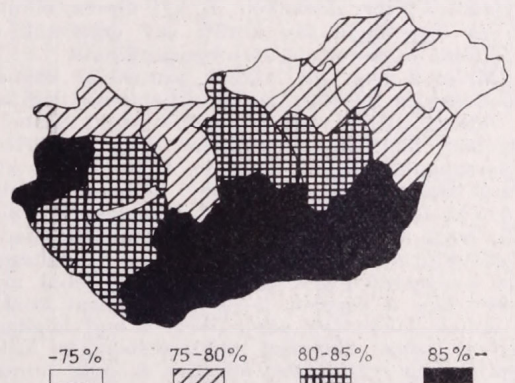
A falusi lakóházak, általában tehát a Dunántúlon és az Északi Hegyvidéken minden tekintetben nagyobbak, mint az Alföldön, ami valószínűleg szintén a *tanyarendszerrel* is összefüggésbe hozható.

Egy lakóháza jutó lakások száma a községekben (1960)

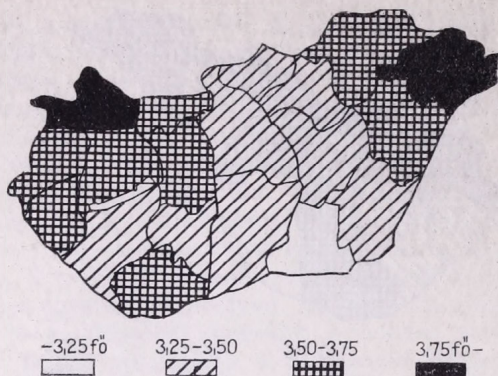

Az egyszobás és szoba nélküli lakások aránya a községekben (1960)

Az 1948 előtt épült lakások aránya a községekben (1960)

Ezt a megállapítást alátámasztják az építőanyagokra vonatkozó adatok is. Közismert, hogy az Alföld a vályogépítkezés hazája. Ha megfontoljuk, hogy az értékesebb lakások területe egybeesik a kislakások területével, olyan szempont jelentkezik, amely a településhálózat fejlesztésére vonatkozó elhatározásoknál feltétlenül figyelembe veendő.

Az egy lakásra jutó családokban és családtörödékekben élő népesség száma a községekben

A jelenség gazdasági, néprajzi, építészettörténeti hátterének feltárása, körvonalazása messze vezetne. Felmerül az a kérdés: mennyiben hagyományos vagy új ez az eltérés az ország két része között? Ennek megítéléséhez kiindulásul szolgálhat, ha megnézzük, hogy az 1960-as lakásállomány hány százaléka épült 1948 előtt.

Mint az előbbi táblázat 3. oszlopa mutatja, általában a lakások több mint 70%-a 1948-nál régebben épült. Ez önmagában is arról tanúskodik, hogy a táji különbségek nem mai eredetűek. Az adatok végeredményben a községek lakóépületeinek gyarapodásáról, ill. átépülésének üteméről adnak általános tájékozódást. A leglassúbb az átalakulás az ország déli szélén, Dél-Alföldön, Délkelet-Dunántúlon és Vas megyében. Viszont a leggyorsabb a fejlődés az ország északi peremén, nagyjából az iparvidékeken. E két élesen elkülönülő és összefüggő sáv között egy dunántúli és egy alföldi átmeneti terület konstatálható.

Mivel a nagyobb lakások arányával kiemelkedő Tolna és Baranya megye az építészetiileg lassan változó déli sávhoz tartozik, viszont Szabolcs megyében, mely annak ellenére, hogy az ország leggyorsabban átépülő megyéje, ugyanúgy a kis-méretű lakások vannak túlnyomó többségben, mint az Alföld lassan változó többi megyéjében, valószínű, hogy az okok a mélyebb társadalmi-gazdasági struktúrában keresendők. A falvaink építésében kifejeződő morfológiai karaktert tehát még 70–90%-ban a régebbi, 1–2 generációval korábban épített lakóházak adják meg, a mai lakóházállomány zöme alaprajzi rendszerében és külső formájában a változások ellenére is még mindig korábbi tradíciókat őriz. Emellett az új építkezések sem hoznak létre korszerű lakásokat, mivel kötve vannak a helyi szokásokhoz, építészeti lehetőségekhez és az építetők anyagi erejéhez. Kétségtelen azonban, hogy a ma épülő falusi lakóházak jelentős része a városokban pár évtizeddel ezelőtt kialakult kertesi családi házakat utánozza.²¹ A magyar városok és falvak egyes részeinek morfológiai jellege tehát közelebb került egymáshoz.

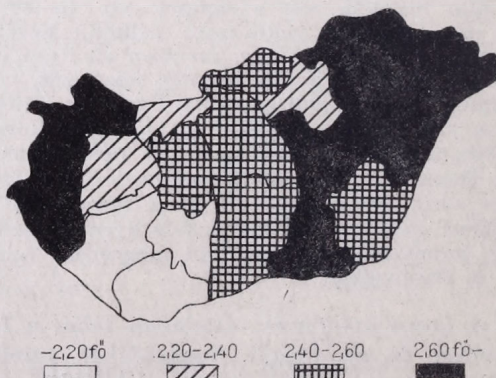
Nyilvánvaló, hogy a lakások „kényelme” nemcsak a lakás nagyságától függ, hanem attól is, hogy hányan laknak benne, s azok milyen társadalmi egységet képeznek.

Megye	A családokban és családtörödékekben élők és	
	a lakások	szobák
	viszonya* 1960	
1. Csongrád	3,22	2,64
2. Somogy	3,25	2,10
3. Békés	3,26	2,50
4. Bács-Kiskun	3,27	2,44
5. Szolnok	3,29	2,67
6. Heves	3,36	2,30
7. Nógrád	3,41	2,43
8. Tolna	3,42	2,12
9. Pest	3,49	2,45
10. Veszprém	3,54	2,38
11. Fejér	3,55	2,41
12. Komárom	3,62	2,39
13. Hajdú-Bihar	3,62	2,66
14. Baranya	3,66	2,23
15. Zala	3,68	2,74
16. Vas	3,71	2,65
17. Borsod-Abaúj-Zemplén	3,72	2,64
18. Győr-Sopron	3,79	2,60
19. Szabolcs-Szatmár	3,85	2,84

* Intézeti háztartások adatai nélkül.

Az egy lakásra jutó népesség szempontjából az ország területe nagyjából 3 észak–déli sávra osztható. Középpont található egy széles terület, mely magában foglalja Dél-Dunántúlt — Baranya megye kivételével — a Duna–Tisza közét és Tiszántúlt valamint az Északi-hegyvidék nyugati felét. E hatalmas területen egy lakásra átlagosan 3,2–3,5 lakó ju. Dunántúlt északi felében és az ország északkeleti részén az egy lakásra jutó lakók száma 3,5-nél több. Ide tartozik Baranya megye is. A két terület magját a legnagyobb lakásonkénti laksűrűséggel rendelkező Győr-Sopron, illetve Szabolcs-Szatmár megye képezi.

A lakások zsúfoltságára azonban ebből az adatból még nem lehet teljes értékű következtetéseket levonni, ehhez a lakások nagyságát is figyelembe kell venni. Ezt juttatja kifejezésre az egy szobára jutó lakók száma, a táblázat második oszlopában.

Egy szobára jutó népesség száma községekben (1960)

Mint láttuk, a kislakások aránya rendkívül magas általában az Alföldön, valamivel alacsonyabb Északon és Közép-Nyugat-Dunántúlon, legkedvezőbb volt a helyzet Tolnában és Baranyában. Ha ezt a területi megoszlást összevetjük a lakások iakottságára vonatkozó előző helyzetképpel, nyilvánvaló, hogy az ország közepe és nyugati, valamint keleti széle közötti differenciáknak az egy szobára jutó népesség viszonyszámában is tükröződniük kell. Valóban, az egy szobára jutó lakók száma legmagasabb a Dunántúl nyugati szélén, és az ország északkeleti részén, ahol a szobánkénti laksűrűség mértéke eléri a 2,84 főt is. Ez a két területrészen erősen megegyezik azzal a két sávval, melyben az egy lakásra jutó lakosság száma is kiemelkedően magas. Bár e két országgrészben a lakások mérete — Szabolcs kivételével — nem túlságosan kicsi (a kislakások aránya általában 60—70% közötti), a lakók számához képest a szobák száma mégis kevésnek bizonyul. Keleten azonban ez a terület csak magja egy nagyobb zónának, mivel hozzácsatlakozik az az alföldi rész, ahol a lakások mérete rendkívül kicsi. Bár itt az egy lakásra jutó népesség száma kedvező, a kevés szoba miatt azonban az egy szobára jutó népesség száma mégis csak egy árnyalattal kisebb, mint az említett északkeleti „magterületen” (2,7—2,8). A nyugat-dunántúli részen viszont Győr-Sopron megyében a lakások mérete ugyan viszonylag nagy, az egy lakásra jutó népesség száma olyan magas, hogy a szobánkénti laksűrűség alig valamivel kevesebb, mint Vasban és Zalaiban.

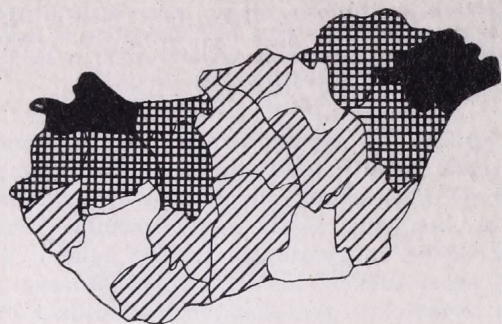
E két élesen kirajzolódó sáv között lényegében az előbbihez hasonlóan helyezkedik el egy közbülső zóna, melyben nemcsak a lakások mérete nagyobb (sőt legnagyobb), hanem az egy lakásra jutó népesség száma is alacsonyabb, így tehát a

szobánkénti laksűrűség értéke is a legkedvezőbb (2,2—2,6). Dunántúlon ez a közbülső zóna is északi és déli részre bontható, a legkedvezőbb a helyzet országosan is a 3 dél-dunántúli megyében.

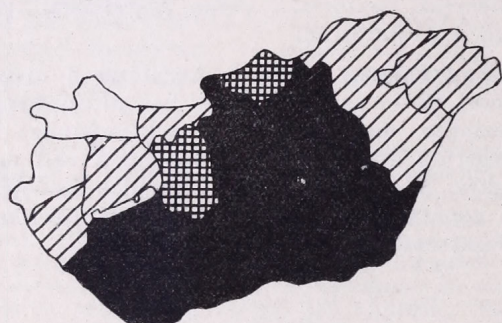
Egyelőre az egy szobára jutó lakók számának csak a területi differenciálódására vonatkozó jellegzetességek állapíthatók meg, a háttér túl bonyolult ahhoz, hogy további vizsgálatok nélkül magyarázatot lehetne találni. Tannás agrárvidékek, kisalvas mezőgazdasági és ipari területek egyes zónájában találjuk a legkedvezőbb helyzetet. Elvándorlás és bevándorlás, szegénység és jólét, vagy természetes szaporodás és a népesség stagnálása vagy csökkenése, régi és új lakások nagy aránya: ilyen elterjedt struktúrák jutnak közös nevezőre a szobánkénti laksűrűség önmagában kedvező viszonyszámában, amely tehát különböző fejlődési tendenciák pillanatnyi állapotának rögzítését jelenti csupán, és nem bizonyos, hogy e tendenciák egyformán olyan kedvezőek, mint maga a mutatószám.

Egy lépéssel közelebb kerülünk a megoldáshoz, ha — az eddigiekhez hasonlóan, községi szinten, megyénként — vizsgálatainkat kiterjesztjük a szociológiai értelemben vett egységekre: a családokra is. A családok összetételére vonatkozó fontosabb adatokat a következő táblázat tartalmazza.

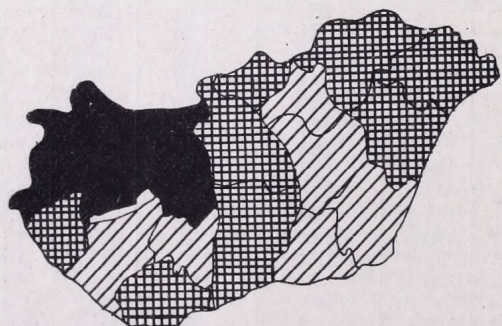
	Egy családra jutó csalátlakások száma	Egy családra jutó egyetemek száma	A 4 és több tagú családok az összes családok 100%-ában	Házaspár gyermekekkel a családok 100%-ában	A 2-nél több gyermeket tartalmazó családok az összes családok 100%-ában	Gyermekek nélküliek a családok 100%-ában	Rokonokkal együtt élő család az összes családok 100%-ában	Családtörődékek a családok és család-törődékek 100%-ában	Családban élők 100%-os aránya	Családtörődékekben élők 100%-os aránya
Heves	3,11	1,12	30,7	52,2	29,6	33,1	13,2	12,2	95,6	4,4
Somogy	3,17	1,13	33,0	51,5	30,5	34,5	16,8	11,9	95,6	4,4
Csongrád	3,19	1,21	33,5	54,6	33,2	32,3	10,3	13,5	95,1	4,9
Nógrád	3,22	1,24	34,4	55,6	33,6	29,6	13,2	10,0	96,5	3,5
Bács-Kiskun	3,23	1,25	34,5	55,0	34,2	32,2	10,4	14,1	94,9	5,1
Tolna	3,23	1,22	34,3	53,5	33,5	32,8	14,0	13,6	95,0	5,0
Szolnok	3,24	1,30	34,1	51,4	35,2	31,4	10,6	13,9	94,9	5,1
Békés	3,24	1,27	24,4	52,9	34,8	32,7	9,6	13,7	95,0	5,0
Pest	3,27	1,25	36,4	58,0	35,3	30,4	12,2	12,2	95,6	4,4
Baranya	3,27	1,21	36,6	55,2	33,3	33,2	16,8	10,2	96,4	3,6
Zala	3,32	1,34	37,9	56,2	36,1	27,8	16,6	10,5	96,2	3,8
Komárom	3,41	1,38	41,4	63,0	39,7	27,3	12,3	9,8	96,7	3,3
Borsod	3,43	1,43	40,6	59,6	40,2	26,2	12,9	10,2	96,5	3,5
Fejér	3,43	1,42	41,1	60,4	40,1	28,1	12,1	11,2	96,2	3,8
Veszprém	3,45	1,42	41,0	61,0	40,7	27,2	14,4	11,7	95,3	4,7
Vas	3,45	1,39	41,6	60,0	40,8	25,6	14,8	12,1	95,6	4,4
Hajdú Bihar	3,46	1,52	40,6	57,1	41,9	27,1	9,5	11,7	95,3	4,7
Győr-Sopron	3,53	1,51	44,4	63,0	43,6	24,8	13,7	10,2	96,5	3,5
Szabolcs-Szatmár	3,61	1,68	45,2	59,3	46,7	27,1	10,2	9,5	97,0	3,0

-3,20 fős   3,20-3,35   3,35-3,50   3,50 fős-
 Atlagos családlétszám községekben (1960)

-26%   26-28%   28-30%   30%-
 A gyermektelen családok aránya községekben (1960)

-50%   50-55%   55-60%   60%-
 „Házaspár gyermekkel” típusú családok aránya községekben (1960)

A családok átlagos létszáma még megyei szinten is elég nagy szélsőségek között változik: a legkisebb a családlétszám Heves megyében (3,11), legnagyobb Szabolcs-Szatmárban (3,61). A családok átlagos létszámában elég jellegzetes területi tagolódás észlelhető. A legnagyobb létszámú családok az ország északnyugati és északkeleti részén találhatók. E területek magját a lakásviszonyok szempontjából is már kiemelt Győr-Sopron, ill. Szabolcs-Szatmár megye alkotja, (3,50 főnél több családtag), melyekhez olyan területek csatlakoznak, ahol viszonylag szintén nagy létszámúak a családok (átlag: 3,35–3,50). Az ország többi részén, tehát a Dunántúl déli felében, a Duna–Tisza között, az Alföld és Észak nyugati részén az átlagos családlétszám már 3,35-nél kevesebb, sőt Heves, Csongrád, Somogy megyében a 3,2 főt sem éri el. Ez a területi eloszlás — érthető módon — elég jól egyezik az egy lakásra jutó népesség számának területi differenciálódásával. Az átlagos családlétszám fontos adat, de nem árulja el a családok demográfiai és szociológiai szerkezetét.

A táblázatból látható, hogy a családlétszám szoros korrelációban van a gyermeklétszámmal, a négy és több tagú családok arányával, valamint ezen belül a 2-nél több gyermekes családok arányával. Ha azonban a családlétszám csak a gyermekek számától függne, akkor a gyermek nélküli családok arányának fordított sorrendet kellene kiadnia a megyéknek az átlagos családlétszám növekedésén alapuló sorrendjéhez képest. Amint látható, egy ilyen tendencia nagy vonalakban észlelhető. A gyermektelen családok arányainak változása olyan területi megoszlást mutat, mely az eddigiekhez hasonló. A legkisebb a gyermektelen családok aránya Dunántúl északnyugati szélén és a szomszédos megyékben. Ehhez hasonló az arány az északkeleti országrészben is, a kettő között pedig az Alföld és Dél-Dunántúl hatalmas zónája helyezkedik el, ahol a családok kb. $\frac{1}{3}$ része gyermek nélküli. Ilyen család természetesen ismét többféle van: állhat egészen fiatal házásokból, akiknek még nincs gyermekük, nagyon öreg szülőkből, akiknek gyermekei már a családból kiszakadtak, és lehetnek olyanok is, ahol egyáltalán nem volt gyermek. Szabolcs valószínűleg az első típushoz tartozik, az Alföld többi részének gyermektelen családjai inkább a másodikhoz, — s ez esetben lehetséges, hogy a magyarázatot nemcsak demográfiai okokban kell keresnünk, hanem, legalábbis részben, a jelenség a tanyarendszer velejárója.

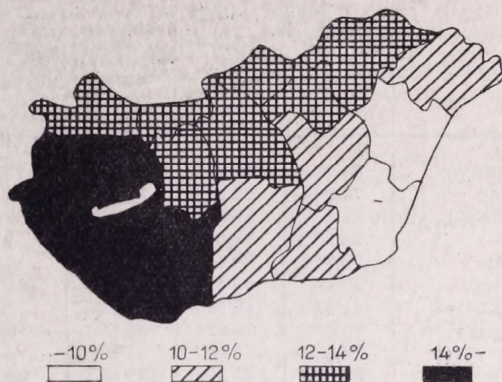
A mai családforma legklasszikusabb képviselője a „házaspár gyermekkel” típusú kétgenerációs kiscsalád. Minden megyében a községekben lakó családok több mint 50%-a ebbe a típusba tartozik, de ezeknek az aránya megyénként elég jelentősen változik. Legkevesebb ilyen család van Szolnok megyében (51,4%), legtöbb Győr-Sopron megyében (63,0%). Az arány változásában alapjában az előbbihez hasonló területi összefüggések ismerhetők fel. A legtöbb ilyen típusú család Észak-Dunántúlon található, valamivel kevesebb ezek aránya az ország északkeleti részében, míg a köztük levő már ismert területen — a Duna–Tisza között és Zalát, Baranyát kivéve — viszonylag kisebb a jelentőségük. Nagyon hasonlít ehhez a 4 és

több tagú családok, valamint a 2-nél több gyermekes családok arányainak területi differenciálódása. Mindez a mai általános család-szerkezetből következik, és már a táblázat sorrendi korrelációja is ezt mutatta. A kisebb eltérések azonban arra utalnak, hogy van egy másik családlétszámot módosító tényező is, a kétgenerációs családdal *együttélő rokonok* szemléiben. A rokonokkal együtt élő családok aránya szintén különböző. Nagyon kevés ilyen típusú család van Csongrád, Bács-Kiskun, Szolnok, Békés, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár megyében, vagyis az egész Alföldre jellemző, hogy a rokonokkal bővült családok aránya az összes családoknak csupán 9–10%-át teszi ki. Ezzel szemben a Dunántúl legnagyobb részében a családok 14–17%-ában a családtagok között felmenő vagy lemenő rokonok is találhatóak. Az ország többi részén, tehát elsősorban az ipari jellegű megyékben az ilyen családok aránya 12–13% körüli. — Joggal feltehető, hogy korábban ezek a megyék is a dunántúliakhoz álltak közel a családszerkezet szempontjából, azonban itt az iparosodás következtében ez a régius családszisztéma gyorsabb ütemben alakul át.

Ezekben a 3 és többgenerációs, a felmenő és oldalági rokonokkal együtt élő családokban az egykor általánosan elterjedt *nagycsaládszisztéma maradványait* kereshetjük.

Az 1949 és az 1960-as népszámlálási adatok egybevetése azt mutatja, hogy a nagycsaládok maradványainak a jelentősége egyre kisebb, a kiscsaládok aránya növekszik. *A családoknak ezzel a szociológiai-gazdasági átalakulásával függ össze, hogy lakásépítés olyan területeken is folyik, ahol a népesség száma stagnál vagy csökken. Az egységek szociológiai-gazdasági szerkezete, ill. annak átalakulása tehát megfelelő gazdasági-társadalmi viszonyok között nemcsak településformáló, hanem településfejlesztő tényező is.* A kiscsaládos rendszerű alföldi megyék a lakóházak és lakások kisebb méreteivel már korábban kitűntek. Egyéb okok mellett tehát a családszerkezet is szerepet játszik ebben a jelenségben, végső soron azonban a kis családok magas aránya is a *tanyásodás* következménye volt.

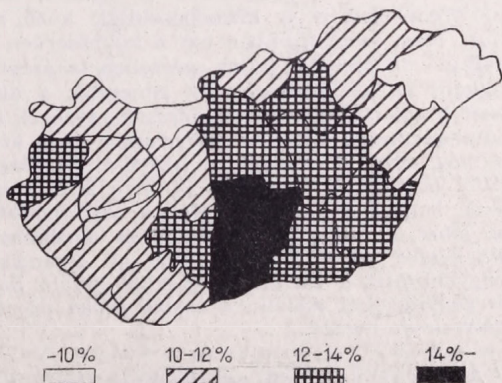
A lakásviszonyok szempontjából a *családtöredékekben* élők is figyelmet érdemelnek. A családtöredékekben élők aránya 3–5%-át teszi ki a községek nem intézeti háztartásban élő népességének. Megállapítható, hogy azok a megyék, ahol a családtöredékekben élők aránya kiugróan magas (5% és több), szinte kivétel nélkül alföldiek és elsősorban mezőgazdasági jellegűek. A családtöredékekben élők magas aránya tehát főképpen a *tanyás vidékekre* jellemző. A családtöredékekben élők túlnyomó többsége (76–90%) egyedülálló sze-

Rokonokkal együttélő családok aránya községekben (1960)

mélyekből adódik. A családtöredékek kialakulásánál az elvándorlást is figyelembe kell venni, amelynek két helyen is mutatkozhat hatása. A családból való kiválás ugyanis esetleg maga után vonja, hogy a család családtöredékké válik, az elvándorló pedig — legalább átmenetileg — új lakóhelyen egyedülállóvá. Természetesen egyéb demográfiai jelenségeknek (pl. válások, elhalálozás) is szerepe lehet ebben az önmagában is bonyolult részletkérdésben, melyekre azonban jelen keretek között nem térhetünk ki.

Miután a főbb családtípusokat s azok elég világosan jelentkező területi elosztását áttekintettük, térjünk vissza újra a lakásokra. Ha összehasonlítjuk az egy lakásra jutó népesség számát az átlagos családlétszámmal, látható, hogy általában a lakásokban többen laknak, mint a családtagok száma. Ennek szükségszerűen így kell lennie, mert a családok és családtöredékek száma nagyobb, mint a rendelkezésre álló lakások száma.

A családtöredékek aránya a családok és családtöredékek számához képest a községekben (1960)

M e g y e	Lakások száma	Családok száma	Családok és család-törödékek együtt	A lakások és családok—családtörödékek közötti különbség
	1960	1960	1960	
Baranya	64 140	69 103	76 946	12 806
Fejér	74 654	74 069	83 438	8 784
Győr-Sopron	65 637	67 956	75 652	10 015
Vas	56 207	57 689	65 662	9 455
Zala	55 914	59 476	66 435	10 521
Tolna	69 364	69 599	80 578	11 214
Komárom	41 343	42 513	47 123	5 780
Somogy	95 637	93 921	106 583	10 946
Veszprém	78 693	77 400	87 679	8 986
Szabolcs	130 523	135 396	149 572	19 049
Szolnok	81 571	78 660	91 309	9 738
Pest	189 576	194 040	221 046	31 470
Hajdú-Bihar	86 199	85 634	97 030	10 831
Békés	106 258	101 755	117 849	11 591
Csongrád	59 711	57 210	66 155	6 444
Bács-Kiskun	122 714	117 531	136 813	14 099
Borsod	134 088	140 033	155 999	21 911
Heves	74 709	76 509	87 113	12 404
Nógrád	54 880	55 954	62 152	7 272

Ha abból indulunk ki, hogy minden család ill. töredék jogosult önálló lakásra, akkor a családlétszám és a lakásokban lakók száma közötti különbség tulajdonképpen lakáshiányból adódik.

A táblázatban külön is figyelmet érdemel a lakások és családok (családtörödékek nélkül) számának egymáshoz való aránya. Fejér, Veszprém, Somogy, Hajdú-Bihar, Békés, Csongrád és Bács-Kiskun, Szolnok megyében ugyanis a lakások száma a szigorú értelemben vett családok számánál valamivel nagyobb. Nem véve tehát figyelembe a családtörödékeket, itt látszólag lakásfelesleg jelentkezik. Veszprém és Somogyban nyilvánvalóan a Balaton melletti nyaralókból adódik a felesleg. (Fejér megye igen csekély — 585 lakásból álló — feleslege részben talán hasonlóan a Velencei tó melletti nyaralókkal hozható összefüggésbe.) A másik öt megye, ahol lakástöbbletet találunk, az Alföld tanyás területét alkotja, úgy hogy nagyon valószínű, a felesleg a belterületi lakásokon kívül bírt tanyai lakásokból származik. A lakásfelesleg azonban ezekben a megyékben is eltűnik, ha a családtörödékeket is a lakásjogosultak közé számítjuk. Nem lehet azonban ezt a számszerűen kimutatható differenciát teljes egészében lakásépítési igényként felfogni, mivel nem ismeretes a differenciát kiadó családok és családszerű egységek társadalmi-gazdasági helyzete. Figyelembe véve azonban még egyes vidékeken a nagycsaládi keretek további bomlási tendenciáját is, arra következtethetünk, hogy a falvak népességének csökkenéséből nem lehet az építési szükséglet és tevékenység csökkenésére következtetni, mivel az elvándorlás legnagyobb részben a családi keretből kiváló fiatalabb generációból adódik, a család maga azonban a helyszínen marad.

A falvakat alkotó egységeknek ez a népszámlálási adatok alapján készített hézagok áttekintése is megmutatta, hogy egyes országré-

szek között határozott különbségek, ezeken belül viszont hasonlóságok állapíthatók meg. Ezek a különböző jelenségekben megfigyelhető eltérések és hasonlóságok mélyebb, strukturális összefüggésekre engednek következtetni. Az egységek tehát valószínűleg nem a komponensek variációs lehetőségeiből véletlenszerűen előálló képződmények, hanem történetileg, társadalmilag és gazdaságilag meghatározott struktúrák. A jelen munka során mi csupán néhány részletkérdés felvetésére szorítkozhatunk, s azoknak is inkább csak felszínét érinthettük, megfelelő adatok, módszerek hiányában. Az egységek komplexumának mélyebb feltárása, konkrét megjelenésformáinak vizsgálata, fejlődésmenetének rekonstruálása és jövő felé való extrapolálása a szociológia, néprajz, településföldrajz és településtervezés közös — elég világosan meghatározható munkamegosztással elvégezhető — feladata lehetne.

Az egységek csoportosulásának néhány morfológiai problémája

Az egységek csoportosulásával kapcsolatos vizsgálatok ismét két témakört ölelnek fel. Egyrészt a csoportok nagyságával összefüggő kérdéseket elemeznek, másrészt a csoportosulás alakzataival foglalkoznak. A két témakör vizsgálati anyaga is eltérő. A nagyságra vonatkozó kutatások legnagyobb részben az 1960. évi népszámlálás anyagát használják fel, és így szoros kapcsolatnak az egységek feldolgozásához. Részen itt, de főként az alakzatok kérdésénél azonban más jellegű forrást is kellett használnunk.

A falvak belterületének nagyságát és alaprajzi formáját a két világháború közötti 1:25 000-es térképek alapján határoztuk meg, s mivel a legutóbbi népszámlálás adatai ily módon a belterület és népesség közti összefüggések vizsgálatára nem voltak alkalmasak, a korábbi, 1949-es adatokat használtuk. Az 1949-es adatok — figyelembe véve az akkori népességi és gazdasági állapotokat — igen közel álltak még a második világháborút megelőző békeévek viszonyaihoz, és így a falvaknak a térképek által rögzített térbeli viszonyaival jól egyeztetethetők. Az 1941-es népszámlálás eredményei — mint ismeretes — csak részben lettek publikálva, az 1930-as népszámlálás eredményei pedig túlságosan régi állapotokat rögzítenek. Mint látni fogjuk, a vizsgálatok olyan egyértelmű eredményekhez vezettek, hogy a térképi állapot és a népességi adatok közötti kisebb időbeli eltolódás elhanyagolható hibaforrásnak tekinthető. Ezek a vizsgálatok elsősorban egyébként is elméleti és módszertani problémák megoldására irányultak. A vizsgált települések földrajzi és nagyságrendi megosztásáról a következő táblázat tájékoztat:

Megye	Települések belterületi népessége (1949)							
	0—500	500—1000	1000—2000	2000—3000	3000—4000	4000—5000	5000—10 000	
Tolna	—	—	—	1	—	—	—	1
Baranya	47	24	14	3	2	—	1	91
Borsod	3	9	12	3	2	—	1	30
Fejér	4	—	18	14	5	1	4	46
Győr-Sopron	22	44	65	19	9	3	2	164
Nógrád	1	—	—	3	—	—	—	4
Pest	2	10	23	21	7	11	16	90
Somogy	5	—	21	6	4	—	1	37
Vas	47	67	36	—	1	2	2	155
Veszprém	55	62	61	10	4	1	5	198
Heves	—	2	—	12	6	6	—	26
Komárom	—	15	—	9	3	6	3	36
Szolnok	—	1	2	4	1	1	2	11
Zala	—	4	3	—	—	—	—	7
Hajdú-Bihar	—	—	1	1	—	—	4	6
Bács-Kiskun	—	—	—	2	2	1	—	5
Összesen:	186	238	256	108	46	32	41	907

Vizsgálataink tehát településeink 28,3%-ára terjedtek ki, vagyis a reprezentáció nem egészen $\frac{1}{3}$ -os. Hiányosság az is, hogy a reprezentáció területileg nem arányos, az Alföld jelentős részére nem terjed ki. Mégis az az egyértelmű összefüggés, ami a vizsgálatok ismertetésekor majd kitűnik, arra utal, hogy teljesebb körű vizsgálatok sem hozhatnak lényeges módosulást.

Az egységek csoportosulásával kapcsolatban az első kérdés a kialakuló csoportok méretére vonatkozik.

Településhálózatunk nagyságrendi szerkezete korábbi tanulmányok alapján ismert.²² Településeink nagyságrendjét akkor a lélekszám és terület adataival jellemeztük, most ezt, a morfológiai jellemzés szempontjait követve, az alkotó egységekkel, illetőleg azok műszaki komponensének központi elemével, a lakások számával egészítjük ki.*

A lakások száma a települések nagyságrendi csoportjai szerint 1960-ban a következő volt:

Települések nagyságrendi csoportjai	Lakások száma 1960	Népesség száma 1960	Települések száma	Egy településre jutó lakás	Egy településre jutó népesség
0— 500	53 668	202 627	597	89,9	339
500— 1 000	158 189	598 156	814	194,3	735
1 000— 2 000	330 634	1 237 668	876	377,4	1 412
2 000— 3 000	263 959	965 070	396	666,5	2 437
3 000— 4 000	190 379	691 754	200	951,9	3 459
4 000— 5 000	141 661	510 287	114	1 242,6	4 476
5 000— 10 000	309 112	1 108 994	160	1 931,9	6 931
10 000— 20 000	254 218	924 375	69	3 684,3	13 396
20 000— 50 000	285 593	1 033 037	35	8 159,8	29 510
50 000—100 000	141 180	509 515	8	17 647,5	63 680
100 000 felett	643 018	2 195 047	4	160 754,5	548 700
Összesen:	2 771 611	9 976 514	3273		
Átlag:				846,8	3,048

* A tanulmány készítésekor a családokra vonatkozó községi részletességű adatok a népszámlálás anyagából még nem voltak hozzáférhetők.

Az adatok szerint az apró és kisközségek átlagosan 100—200-nál kevesebb lakásból állnak, s ez a lakásmennyiség a települések nagyságrendi csoportjainak megfelelően több százszorosra, ezer-szeresre növekszik. Nyilvánvaló, hogy a mennyiségi halmozódásnak a csoportosulás módjára, azaz az egységek elhelyezkedésének térbeli rendjére is hatással kell lennie. A mennyiségi halmozódást még szemléletesebben fejezhetjük ki, ha a nagyobb nagyságrendekben csoportosuló egységek

számát a legkisebb többszörösével fejezzük ki. Célszerű e mellett a népességszám növekedését is hasonló módon kifejezni, kérdéses ugyanis, hogy a lakások csoportosulásának mértéke arányos-e a népességkoncentráció mértékével. Ezt az összehasonlítást a lakásállomány és a népesség megoszlása közötti különbséggel is mérhetővé lehet tenni. A különbség végül az egy lakásra jutó népesség számával is kifejezhető. Az adatokat az alábbi táblázat mutatja:

A települések nagyságrendi csoportjai (lakos)	A lakások	A népesség	A lakások	A népesség	Egy lakásra jutó lakosok száma
	halmozódása		% -os megoszlása		
0— 500	1	1	1,94	2,03	3,78
500— 1 000	2,16	2,17	5,71	5,99	3,78
1 000— 2 000	4,19	4,16	11,94	12,40	3,74
2 000— 3 000	7,41	7,19	9,52	9,67	3,65
3 000— 4 000	10,59	10,20	6,87	6,93	3,63
4 000— 5 000	12,71	13,20	5,11	5,11	3,60
5 000— 10 000	21,49	20,44	11,15	11,11	3,59
10 000— 20 000	40,98	39,51	9,17	9,26	3,64
20 000— 50 000	90,76	87,05	10,30	10,35	3,62
50 000—100 000	196,30	187,84	5,09	5,11	3,61
100 000—	1788,14	1618,58	23,20	22,04	3,41
Átlag:	9,42	8,99			3,60
Összesen:			100,0	100,0	

Az összeállítás szerint a lakásállomány a nagyobb településekben erőteljesebben koncentrálódik, mint a népesség, legalábbis ha az összehasonlítást bázisul a legkisebb nagyságrend átlagos lakásállományát, illetőleg népességszámát választjuk. Ez a mutató a lakások és népesség mennyiségi halmozódását ugyan szemléletessé teszi, de a két számsor egymással való egybevetését megnehezíti az, hogy a legkisebbnek vett nagyságrendben kialakult viszonyt mintegy normává avatja. Ezért van az, hogy a lakások százalékos megoszlása éppen ellenkezőleg, egy árnyalattal minden kategóriában alacsonyabb, mint a lakosságé, kivéve a 4—500 lakosú településeket (amelyeknél a két megoszlási mutató teljesen azonos), illetve az 5—10 000 lakosú és a 100 000-nél népesebb városokat. A lakások megoszlásának a népességmegoszláshoz képest mutatkozó elmaradása tehát ebben a két nagyságrendben, mindenképp a nagyvárosokban egyenlítődik ki. Ugyanezt mutatja az egy lakásra jutó lakosok száma, mely a 4—5000-es nagyságrendben megegyezik az országos átlaggal, az 5—10 000-es, ill. 100 000-nél nagyobb népességű településekben az országos átlagnál kisebb, másutt mindenütt nagyobb. Figyelemre méltó azonban, hogy az egy lakásra jutó népesség száma az 5—10 000-es települések csoportjáig fokozatosan csökken, ezután ugrásszerűen megnövekszik, majd ismét fokozatosan csökken az országos átlag alá.

A kis településekben tehát — melyek elhelyezkedése a nagycsaládrendszer maradványaival korábban jellemzett területekkel esik egybe — a lakosság számához viszonyítva kevesebb a lakás. A legtöbb ember éppen a legkisebb — fogyó népességű — településekben jut egy lakásra. Ezekben a településekben tehát a lakásoknak ez a viszonylagos zsúfoltsága is expanzív erőként hat, — az elvándorlás egyik forrása lehet. Az elvándorlás a nagyobb tele-

pülések felé irányul — kikerülve a közbeeső nagyságrendeket, sőt mivel ezek is bizonyos mértékben népességet veszítenek, a közepes nagyságú (2—5000 lakosú) települések lakáselátottsági helyzete javul. A 10 000-nél népesebb települések lakásviszonyainak konstataható rosszabbodása arra mutat, hogy a vándorlás nagymértékben ezek felé irányul, s itt a lakásépítés nem tudja utolérni a lakosság növekedését. Ez a nagyvárosokban következik be, de a zsúfoltság itt is csak az országos átlaghoz képest tekinthető kedvezőbbnek.

Ezeket a következtetéseket megerősíti a lakásépítési tevékenységnek a településnagyságrendek szerinti eltérő intenzitása. A két utolsó népszámlálás közti lakásépítési tevékenység kisebb fáziseltolódással szoros párhuzamot mutat a lakások zsúfoltságára vonatkozó előbbi adatsorral:

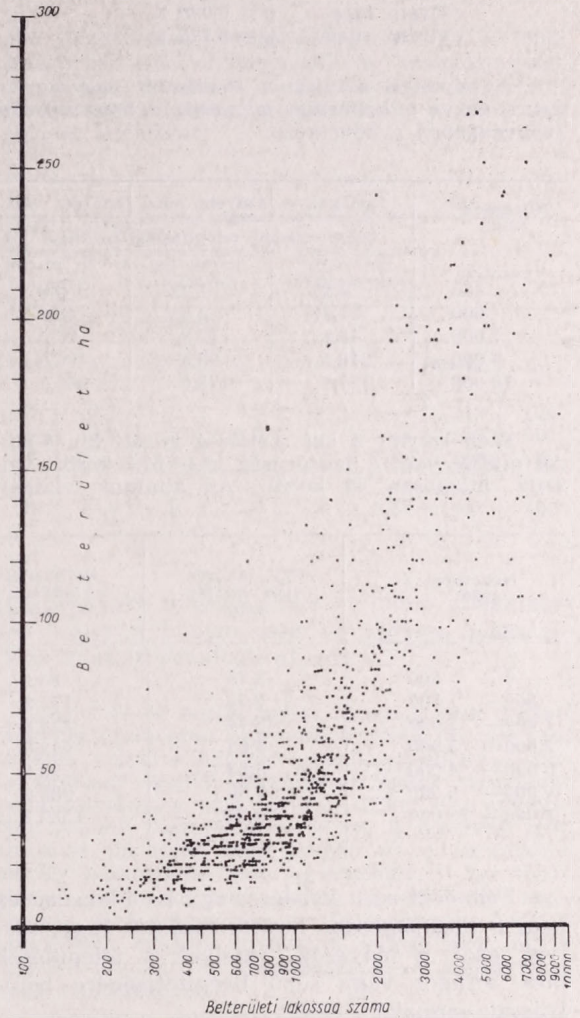
Települések nagyságrendi kategóriái (lakos)	1949-ben és előbb épült lakások %-a
0— 500	86,45
500— 1 000	82,59
1 000— 2 000	78,89
2 000— 3 000	78,42
3 000— 4 000	79,81
4 000— 5 000	80,88
5 000— 10 000	83,39
10 000— 20 000	83,46
20 000— 50 000	85,06
50 000—100 000	86,48
100 000 felett	85,78
Átlag:	82,95

Az országos átlagnál nagyobb arányú lakásépítés folyt — ezek szerint — a vizsgált időszakban az 1000—5000 lakosú településeken. Ezeknek a településeknek a 40—50%-a ez idő alatt népességet veszített, az ezzel párhuzamosan történt viszonylag nagyarányú lakásépítéssel együtt így a lakásellátottság javulása érthető. Azonban már a 4—5000 lakosú települések csoportjától kezdődően a lakásépítés üteme egyre fokozódóan elmaradt az országos átlagtól. Mivel ezeknek a településeknek a túlnyomó többsége vagy mindegyike népességét a nyereséges vándormozgalom révén növelte, a lakáshelyzet az országos átlagnál szükségszerűen rosszabb lett.

A két népszámlálás közti időben épült lakásoknak az egyes nagyságcsoportok lakásállományához viszonyított aránya egyben kifejezésre juttatja a települések arculatában bekövetkezett változások mértékét is. Az adatok szerint a legjobban a közepes méretű települések arculata változott meg — bár ez a változás, mint korábban láttuk — az esetek többségében a lakások belső tagozódása, méretei tekintetében gyökeresen újat nem hozott.

A belterület nagyságát a rajta csoportosuló egységek száma nem fejezi ki teljesen. Az egységek komplexitásától, méreteitől, valamint az elhelyezkedés természeti és társadalmi feltételeitől függően a csoportosulás lehet szorosabb vagy lazább. Geográfusok és szociológusok szerint a szórványok és csoportos települések — pontosabban a falvak — lényegbeli különbsége abban áll, hogy míg a szórványoknál a komplex egységek egyszersmind térbeli egységet is képeznek, addig a falvaknál a komplexitás megmaradása mellett az egységek területileg legalább is két részre bomlottak: a lakóhelyek és munkahelyek térben szétváltak. Korábban már rámutattunk, hogy az egységek további alkotórészei is különválhatnak. Emellett az egységek mérete azok társadalmi-gazdasági jellegétől is függ. Természetesen mindez befolyásolja a belterület kiterjedését az esetben is, ha az egységek száma megegyezik. Sajnálatos, hogy a következő vizsgálatoknál az elhelyezkedés sűrűségét vagy lazaságát nem tudjuk az egységek és általuk elfoglalt terület viszonyszámával kifejezni, mivel statisztikai adatok ezt nem teszik lehetővé. Mint már említettük, a népszámlálási publikációk adataiban sem a belterületi lakások, sem a családok száma nem választható külön, sem a belterület nagysága nem ismeretes. Így a csoportosulás sűrűségét csak a bruttó laksűrűség indexével fejezhetjük ki. Ez a mutató a városokban, ahol az egységek komplexitása nagymértékben felbomlott és ezáltal azok komponenseinek — így a lakásoknak is — az önmagukkal való integrálódása nagymértékben bekövetkezett, a tényleges helyzetet helyesen tükrözi, a falvaknál azonban ennek alkalmazása problematikus. Egyrészt, mert a lakosság számának változása bizonyos fokig

független az egységek számának változásától, másrészt azért, mert a komplexumból kiemel egy tényezőt, a népességet, és azt is a családi keretektől függetlenül integrálja.

A belterületi népesség számának és a belterület nagyságának összefüggése a vizsgált községekben.

A mellékelt ábra a lakosság és terület viszonyszámán keresztül — az előbbi fenntartásokkal — megközelítően mutatja be a csoportosulás sűrűségét a különböző nagyságrendű vizsgált települések belterületére vonatkozóan. A pontok elhelyezkedése — ha tekintetbe vesszük azt, hogy a belterületi lakosság számát logaritmikus léptékkel mértük fel — világosan lineáris összefüggésre utal, ugyanakkor a pontok legyezőszerű szóródása mutatja, hogy minden nagyságrendben, bizonyos határok között, a sűrűségnek és lazaságnak széles skálája van. Minél nagyobb településről van szó, annál nagyobb a szóródás szélső határértékei közötti különbség.

A lineáris összefüggést — tekintettel a szóródásra — leghelyesebb 3 kifejezéssel jellemezni. Ily módon meg lehet határozni az átlagos, az extrémén laza és extrémén sűrű települések belterületének nagyságát az azon élő népességszám függvényében.

$$\begin{aligned} \text{Átlagos:} & y = 0,0437 x \\ \text{extrém laza:} & y = 0,096 x \\ \text{extrém sűrű:} & y = 0,173 x \end{aligned}$$

A képletek alapján a fontosabb nagyságrendekre nézve a *belterület nagysága a lakosságszám függvényében* a következő:

Népesség-szám	Átlagos	Extrém sűrű	Extrém laza
	beépítettségü települések területe, ha		
100	4,37	1,73	9,6
500	21,85	8,65	48,0
1 000	43,7	17,3	96,0
5 000	218,5	86,5	480,0
10 000	437,0	173,0	960,0

Ezek szerint a két szélsőség között kb. 6-szoros eltérés van. A laksűrűség 10,4—57,8 között változik, átlagosan 23 körüli. Az általunk vizsgált

települések laksűrűségi értékei tehát azt mutatják, hogy a csoportosulás sűrűsége, ill. a laksűrűség mértéke nem a települések nagyságától, hanem egyéb tényezőktől függ.

Az egy lakásra jutó lakosok száma alapján megközelítően kiszámíthatjuk a belterületi lakások, illetőleg lakóházak számát, és így következtetni lehet arra, hogy egy lakásra illetve lakóházra átlagosan mekkora bruttó terület jut a különböző nagyságú és sűrűségű településekben.

Annak ellenére tehát, hogy a belterületi laksűrűséget — legalábbis 10 000 lakosig — a különböző sűrűségű fokozatokon belül azonosnak vehetjük, az egy lakásra jutó népesség változása miatt a lakásokra és lakóházakra jutó bruttó belterület fajlagos értéke a nagyobb településekben a kisebbekkel szemben bizonyos mértékben csökken. Ez a csökkenés azonban elhanyagolhatóan csekély, mindössze néhány százalékos.

Az egy lakásra jutó bruttó terület nagysága számításaink szerint 618—3636 m² között változik, tehát a sűrűség kb. 1:6 arányban viszonylik egymáshoz. Egy hektár bruttó belterületre tehát kb. 2—16 lakás jut a különböző sűrűségű és nagyságrendű településekben. Nyilvánvaló, hogy a települések morfológiai jellegét a lakások (ill. ezzel lényegében egyező számú lakóházak) sűrűbb vagy lazább elhelyezkedése még akkor is módosítja, ha a belsőségek az alaprajzi elrendeződés szerint ugyanazon típusba tartoznak.

Népesség-szám	Egy lakásra jutó lakos-szám	Belterületi lakások kb. száma	Egy lakásra jutó bruttó terület m ²		
			átlagos	sűrű	laza
			településekben		
0— 500	3,78	80,9	1644,0	655,1	3634,1
500— 1 000	3,78	172,2	1643,4	650,4	3635,7
1 000— 2 000	3,74	324,8	1622,4	643,4	3596,1
2 000— 3 000	3,65	543,0	1585,6	627,9	3508,3
3 000— 4 000	3,63	758,6	1577,9	626,1	3490,5
4 000— 5 000	3,60	988,8	1564,5	620,9	3431,4
5 000— 10 000	3,59	1582,7	1560,6	618,5	3451,6

Felmerül az a kérdés, hogy ha a laksűrűség nem a nagyságrendi hovatarozástól függ, melyek azok a tényezők, amelyek a települések laza, átlagos vagy sűrű beépítettségére befolyással vannak?

Keresve az okokat és feltételezve, hogy a véletlenszerűségekből törvényszerűségek rejlenek, az alábbi tényezőket vettük vizsgálat alá:

1. a település helyének természeti-földrajzi viszonyai, ill. tengerszint feletti magassága;
2. a település lakosságának korábbi osztálytagozódása;
3. a település lakosságának szám szerinti fejlődése;
4. a település lakosságának foglalkozási megoszlása;
5. a települést alkotó egységek nagysága és a terület kiterjedését befolyásoló egyéb műszaki adottságok (pl. nagy tömbbelső, beépítetlen területek, kastélyok, parkok, majorok stb.).

Vizsgálatainknál a belterület és belterületi népesség összefüggését feltáró diagram, illetve képletek alapján kiválogattuk a legsűrűbb, leglazább, valamint átlagos településeket, míg azonban a sűrű és laza települések közül a szélsőséges eseteket szinte teljes számban megvizsgáltuk, addig az átlagosok óriási nagy számából a véletlen kiválasztás módszerével annyit emeltünk ki, amennyi számszerűen felülmúlja a másik két csoportot, hogy így a csoportok arányai a valóságnak nagyjában megfeleljenek. Gondoltunk a kiválasztásnál arra is, hogy minden nagyságrend megfelelően legyen képviselve, s az ország általunk vizsgált területének különböző részei is megfelelően szerepeljenek. Az így kiválasztott települések azonban — különböző okoknál fogva — nem voltak valamennyien alkalmasak minden tényező vizsgálatára, ezért a következő táblázatokban szereplő községek száma nem teljesen azonos, ez azonban az eredményeket nem befolyásolja.

A közelebbi vizsgálatok körébe bevont majdnem 450 település *fekvésének tengerszint feletti magasság szerinti megoszlása az ország településeinek megoszlásával összehasonlítva*²³ a következő:

	Települések száma	100 m alatt	100—200 m	200—400 m	400 m felett	Összesen
		magasan fekvő települések %-os megoszlása				
Országos megoszlás	3273	12,8	70,7	16,1	0,4	100,0
Vizsgált települések	442	9,1	74,9	15,6	0,4	100,0

A táblázat alapján mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a részletesebb vizsgálatra kiválasztott települések ebből a szempontból kielégítően reprezentálják az országos viszonyokat. Ily módon a vizsgálat alapján kapott eredményeknek általáno-

sabb érvényességet tulajdoníthatunk. Ez a többi témakörben elért eredményekre is vonatkoztatható.

A laza, átlagos és sűrű települések tengerszint feletti magasságának megoszlásáról a következő táblázat tájékoztat:

A települések jellege	A tengerszint felett										összesen	
	100 m-nél alacsonyabban		100—200 m magasan		200—300 m magasan		300—400 m magasan		400 m-nél magasabban			
	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%
	fekvő települések											
Laza települések	15	12,7	94	79,6	8	6,8	1	0,9	—	—	118	100
Átlagos települések	21	12,0	123	70,2	26	14,9	5	2,9	—	—	175	100
Sűrű települések	4	2,7	114	76,5	26	17,4	3	2,1	2	1,3	149	100
Összesen:	40	9,1	331	74,9	60	13,6	9	2,0	2	0,41	442	100

A települések sűrű vagy laza beépítettsége tehát a település magassági fekvésével elég szoros kapcsolatban van. Minél alacsonyabban fekszik egy település, annál valószínűbb, hogy átlagos, vagy átlagosnál lazább a belterülete, és minél magasabban fekszik, annál valószínűbb, hogy átlagos vagy átlagosnál sűrűbb a szerkezete. Nem lehet szó azonban kizárólagos összefüggésről, mivel a szerkezetet egyéb tényezők is befolyásolják.

A történeti tényezők gazdag vizsgálati lehetőségei közül csak egyet emeltünk ki: a telkek feltehetően a feudális rendi időszakban gyökerező méretbeli különbségeinek hatását. A földesurak, nemesek, a telkes jobbágyok belső-ségei és a zsellértelkek nagysága bizonyos határok között összhangban állott a gazdaságok méreteivel. Igaz ugyan, hogy a teleknagyság nem volt országos érvénnyel megszabva, s e tekintetben a Mária Terézia-féle rendezés sem tudta a kialakult viszonyokat lényegesen megváltoztatni. Az is igaz, hogy a nemesi telkek méretei a jobbágytelkekénél nem mindenütt voltak nagyobbak, sőt esetleg azoknál kisebbek is lehettek, vagy az osztódás révén kisebbek lettek. Az is valószínű, hogy az azóta eltelt hosszú idő sem volt hatás nélkül, főleg azokban a településekben, amelyek a kapitalizmus időszakában, vagy éppen az utolsó évtizedekben bekövetkezett fejlődésük révén erősebben átalakultak. Tovább nehezíti a vizsgálatot, hogy nem állott módunkban régi katasz-

teri térképek alapján telkekre menő vizsgálatokat végezni, hanem csak az 1784-es népszámlálás adatait vehettük alapul.

Az 1784-es népszámlálás azonban csak a férfi lakosság társadalmi tagozódását tárja fel, azt sem teljesen, mivel a katonai szolgálatra alkalmas fiatal (jobbágy—zsellér—kézműves) férfiak társadalmi hovatartozásukra való tekintet nélkül egy csoportban vannak összefoglalva. Mivel a nemesek más elbírálás alá estek, ezért csupán ez a társadalmi osztály határozható meg egyértelműen.²⁴ Így tehát erősen kételkedni lehet annak az egyébként logikusnak tűnő feltevésnek az igazolásában, hogy a települések egykori társadalmi jellege még ma is megnyilvánulhat a településszerkezet lazaságában vagy tömörségében.

Azokat a falvakat vettük nemesi jellegűnek, amelyekben 1784-ben legalább 20 nemes férfi lakott. Ez a szám a vizsgált településekre vonatkozó adatok mérlegelése alapján választott önkényes minősítési küszöbérték, durva megközelítésre azonban mégis alkalmas. A 442 kiválasztott település közül 412-ről lehetett 1784-ből adatokat nyerni. A vizsgálat eredményét a következő táblázat foglalja össze:

A települések jellege	Települések száma	Ebből a „nemesi” jellegűek száma	%
Laza települések	117	45	38,5
Átlagos települések	147	48	32,6
Sűrű települések	148	34	23,0
Összesen:	412	127	30,8

A vizsgált településeknek 30,8%-a minősült az 1784-es adatok szerint „nemesi” jellegűnek. Az a körülmény, hogy a laza települések között majdnem eléri ezek aránya a 40%-ot, míg a sűrű települések között alig haladja meg a 20%-ot, nem túlságosan szoros, de kétségkívül meglevő összefüggésre utal. Valószínű, hogy a történeti tényezők még erősebb hatásával találkozánk, ha a szellér- és jobbágy-népességre is ki lehetne terjeszteni a vizsgálat körét.

A lakosság számának alakulása feltételezhetően szintén hatással van a lakottság sűrűségére. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha egy tele-

pülés népessége növekszik vagy fogy, az épületállományban és a telkek számában ez nem jelentkezik azonnal, vagyis egyideig lényegében azonos területen belül lesz az ott élők száma több vagy kevesebb. Azért lehet ezt jogosan feltételezni, mert a változás csak ritkán jelentkezik egész családok oda- vagy elvándorlásában, a természetes szaporodás vagy fogyás pedig családokon belül történik.

A népesség számának alakulását az 1900–1949-es évek adatai szerint mutatjuk be. Vizsgálatunkból ki kellett hagyni a közben egyesített településeket.

A települések jellege	Vizsgált települések		Csökkenő		Növekvő		Stagnáló	
			népességű települések (1900–1949)					
	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%
Laza	116	100	41	35,4	67	57,7	8	6,9
Átlagos	173	100	55	31,8	112	64,7	6	3,5
Sűrű	148	100	25	16,8	119	80,5	4	2,7
Összes:	437	100	121	27,7	298	68,2	18	4,1

Megállapítható, hogy a sűrű népességű települések között csökkenő tendenciával fele olyan gyakorisággal találkozunk, mint a laza szerkezetűeknél, s míg a sűrű népességű települések 80%-a növekvő tendenciájú, addig a lazák csak 58%-a. A stagnáló népességű települések aránya is majdnem háromszor olyan nagy a lazáknál, mint a sűrűeknél. Szintén jellemző, hogy az átlagos településeknél a csökkenő, növekvő és stagnáló falvak aránya mindig a két szélsőség közé esik. A

települések népességének számbeli változása tehát önmagában szintén nem határozza meg a szerkezet sűrűségét vagy lazását, de — egyéb tényezők mellett — ez is kétségkívül hatással van rá.

Jogosan feltételezhető, hogy összefüggés van a települések szerkezete és lakosságuk foglalkozási összetétele között is. Megvizsgáltuk ezért, hogy a laza, átlagos és sűrű belterületű településekben a mezőgazdasági népességnek milyen az aránya.

A települések jellege	Vizsgált települések		Települések, melyek lakosságából mezőgazdasági foglalkozású					
			50 %-nál kevesebb		50-75 %		75-100 %	
	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%
Laza	116	100	6	5,2	27	23,3	83	71,5
Átlagos	172	100	18	10,4	50	29,1	104	60,5
Sűrű	151	100	40	26,5	41	27,2	70	46,3
Összesen:	439	100	64	14,6	118	26,8	257	58,6

Azonnal szembetűnik, hogy a nem mezőgazdasági jellegűek a sűrű települések között fordulnak elő legnagyobb gyakorisággal, viszont amíg a kimondottan mezőgazdasági jellegű falvak aránya nem éri el a sűrűnek mi-

nősített települések felét sem, addig a lazák majdnem a $\frac{3}{4}$ része ilyen.

Nyilvánvaló, hogy a sűrű településeknél, amelyek közül kevesebb volt régen nemesi jellegű, amelyek 80%-ának az utolsó fél év-

században növekedett a népessége, a mezőgazdasági jelleg csökkenése a szerkezet sűrűségére szinte fokozottan hat.

Végül természetes, hogy a települések szerkezeti lazaságát vagy sűrűségét az *egységek méretei és egyéb műszaki jellegzetességek* is befolyásolják. A vizsgálatok alapjául szolgáló térképekről leolvasható olyan jellegzetességeket, mint a kastélyok, parkok, majorok, nagy beépítetlen területek, üres tömbbelső, mélyen beépített telkek vagy zsellér-jellegű településrészek, szintén statisztikailag igyekeztünk feldolgozni.

Meg kell jegyezni, hogy a vizsgált települések $\frac{1}{3}$ -ában a térképeken nem találtunk a vizs-

gálat szempontjából megfigyelhető sajátosságot. Meg kell említeni azt is, hogy a vizsgált szempontok részben ellentétes hatásúak: míg a kastélypark lazítóan hat, a nagyobb számú zsellérméretű telkek sűrít ugyanazon a településen belül. Mivel egy településen belül így többféle — esetleg ellentétes hatású — jelenséget kellett rögzíteni, a megfigyelt esetek száma nem egyezik a vizsgált települések számával. Ezért az egyes tényezők előfordulásának gyakoriságát jelző indexszámok nem adhatók össze.

Figyelembe kell venni az eredményekkel kapcsolatban azt, hogy a „nagy” vagy „kicsi” minősítés mindig egy-egy településre vonatkozóan történhet, lehetséges tehát, hogy ami egyik településben nagy méretűnek tűnt, az a másikban az ottani általános méreteknél felel meg, a vizsgálat módszerét tehát egzaktabbá kell tenni.

A települések jellege	A vizsgált települések száma	Nagy tér v. széles főutca		Kastély, park major		Nagy beépítetlen házazatok		Nagy telkek üres tömbbelső		Mélyen beépített telkek		Apró telkek	
		találhatók a vizsgált települések közül											
		esetben	%	esetben	%	esetben	%	esetben	%	esetben	%	esetben	%
Laza	91	51	56,0	41	45,1	22	24,2	25	27,4	5	5,5	1	1,1
Átlagos	117	73	62,5	39	33,3	4	3,4	18	15,4	15	12,8	6	5,1
Sűrű	92	59	64,0	32	34,4	4	4,4	4	4,4	9	9,7	13	14,1
Összesen	300	183		112		30		47		29		20	
Átlag			61,0		37,4		10,0		15,7		9,7		6,7

A vizsgálat szerint a várakozás ellenére a laza településekben ritkábban fordul elő nagy tér, széles főutca, mint az átlagosakban vagy sűrűekben. Ez talán arra vezethető vissza, hogy a nagy közterületekre inkább van ott szükség, ahol az egységek kisebb terjedelműek, mint ott, ahol a nagy telken sokféle funkció számára adódik hely. A többi vizsgált elem szerepe már a várakozásnak megfelelően alakul. A laza szerkezetű településekben jóval gyakrabban találhatók területnövelő elemek, és jóval ritkábban területcsökkentő tényezők. A sűrűeknél fordítva.

A települések sűrű vagy laza beépítése, alacsony vagy magas laksűrűsége tehát sok tényezőtől függ. Ezek a tényezők egymással ellentétes hatásúak is lehetnek, de együttesen fokozott hatást is kifejezhetnek. A település egész belterületére megállapított átlagos sűrűségi mutató azonban esetleg nagyon is különböző településrészek átlagát adja meg, s ebben az esetben a tényleges viszonyok kifejezésére nem is alkalmas.

Az egységek csoportosulásával kapcsolatos vizsgált témák közül utoljára hagytuk azt a kérdést, hogy az egymás mellé helyezkedő egységek *milyen alakzatot képeznek*, azaz a települések alaprajzi típusainak problémáját. Általában ezt szokták a település-morfológia egyik

fő kérdésének tekinteni, s ennek megfelelően éppen ezzel a kérdéssel szemben merült fel a legtöbb kritikai megjegyzés.

Meitzen típusai egyformán vonatkoztak a belső és külső elhelyezkedési rendjére. A kutatások előrehaladásával kiderült, hogy a kettő között nincs mindig szoros kapcsolat, ezért újabban külön határozzák meg a külsőséget, külön a belső elrendeződésének típusbeli hovatartozását, s az egész település jellegét a két meghatározás egymás mellé rendelésével oldják meg.²⁵ Ez a variációs lehetőségek révén a *Meitzen*-féle tipizálás merevségét feloldja. Az eddigiekből következően mi csupán a belső elhelyezkedési rendjével foglalkozunk.

A települések belső elhelyezkedésének alaprajzi típusaival kapcsolatban azonban sokan különféle fenntartásokkal élnek. Egyrészt a települések morfológiai sajátosságait külsődleges jelenségnek tekintik, melynek a fontosabb tartalmi vonatkozásokhoz nem sok köze van.²⁶ Mások szerint a formatípusok azon a szuggesztíon alapulnak, hogy a települések alakja több lenne, mint sok változékony dolognak egy véletlen kombinációja.²⁷ Ismét mások viszont a településformák kialakulásában a gazdálkodási rendszert tekintik döntő jelentőségűnek, és ezért azon az állásponton vannak, hogy a morfoló-

giai vizsgálat a nép gazdasági életének, gazdaság- és településtörténetének ismerete nélkül csak üres tipológiai spekuláció.²⁸ Szinte mindezeket az ellenvetéseket összefoglalja *Barabás Jenő*, aki szerint „kérdéses, hogy az olyan bonyolult történeti-társadalmi folyamat eredményeként kiformalódó organizmust, a települést helyes-e egy *külsődleges* jellemvonás alapján rendszerezni, még akkor is, ha a formának történeti értéket tulajdonítunk”.²⁹

Látható, hogy az idézett kritikus észrevételek egymásnak ellentmondanak. Kezdve a legutolsóként idézett álláspontot, mely a *Győrffy*-féle történeti felfogással is vitába száll, nyilvánvaló, hogy a települések bonyolult organizmusát nem lehet *csupán* a forma alapján rendszerezni, akkor sem, ha a formát nem *külsődlegesnek* fogjuk fel, s akkor sem, ha ennek történeti jelentősége van. De nyilvánvaló, hogy a *külsődlegesség* és *történetiség* egymásnak ellentmondó kategória. A forma, vagy tágabb értelemben fogalmazva, az egységek csoportosulásának alaprajzi vetülete, a település lététől elválaszthatatlan, tehát nem lehet valami „*külsődlegeset*” a település lényegével szembeállítani. Más kérdés a „forma” és „tartalom” viszonya a településeknél.³⁰ Ismeretes, hogy az egyszer kialakult alaprajz a település egész struktúráját megváltoztató okok nélkül már ritkán módosul. A fejlődés egyrészt az egységek átalakulásában, másrészt a térbeli növekedésben, azaz az alaprajz kiegészülésében mutatkozik meg. De éppen ezért a település-morfológiai „forma” fogalmát nem lehet csak az alaprajzra, ill. az utcahálózatra korlátozni. És bár az alaprajznak történeti forrásértéke van, ennek megragadása a települések jellemzésének *csupán* egyik módszere lehet, melyet ki kell egészíteni a települések gazdasági, társadalmi, funkcionális viszonyainak osztályozásával.

Az a felfogás, mely abban kételkedik, hogy a településeknek meghatározott, ill. meghatározható formatípusai lennének, tulajdonképpen elismeri, hogy a „forma” nem *külsődleges* valami. Az a sok változékony elem, aminek véletlenszerű kombinációja a települések alakzata, nyilván részben a település „lényegéhez” tartozik. Ennek hallgatólagos elismerése mellett tagadja a tipizálás lehetőségét. Valójában azonban e gondolatmenet az ellenkező eredményre vezet. Ha ugyanis meg lehet határozni azokat a változókat, amelyek a forma kialakításában szerepet játszanak, akkor szinte matematikai úton elő lehet állítani az összes lehetséges formavariációkat, és nyilvánvaló, hogy ezek között lesznek olyanok, amelyek közelebb állanak egymáshoz, mások ismét másokhoz, tehát a települések osztályozása, „tipizálása” elméletileg egészen egzakt módon megoldható.

Ismét az a kérdés, hogy mit kell a forma fogalmán érteni. A kutatások terén olyan gazdaság-település-morfológiai irodalom eddig sajnálatos módon az alapvető elméleti kérdésekkel keveset foglalkozott. *Gabriele Schwarz* a települések alaprajzát a lakóhelyeknek az utcahálózattal összefüggő elrendeződéseként határozta meg.³¹ *Győrffy István* viszont a magyar falvakra nézve ezt a felfogást teljesen elutasította, mivel szerinte az igazi magyar településformáknál sok helyen sem utca, sem udvar nem volt, még a közelmúltban sem.³² Így jut *Győrffy* arra a gondolatra, hogy a településeket a szemnyerés módjával összefüggő létesítmények alapján kell osztályozni, és így keres ill. csűrös településtípust különböztetett meg.³³ Mint látható, az alapkérdésekben homlokegyenest ellenkező nézetek vannak, ilyen körülmények között egy tipológiai rendszer kidolgozása valóban nagyon nehéz. Az elméleti problémák rendszeres összeállítására és tisztázására pedig annál fontosabb lenne, mert gyakran elfogult viták hevében rögtönzött álláspontok rögződtek a legfontosabb kérdésekben, amelyek olykor magának a szerzőnek az alapelvivel is ellenkeztek. Így pl. a történeti és funkcionális szemléletű *Győrffy István* az utcát éppen a legmerevebb formai alapon definiálta: „a kerítés teszi tehát az utcát utcává” írta *Prinz Gyulával* való vitájában.³⁴

A teljesség igénye nélkül még egy elméleti problémát kell röviden érintenünk, melyet a tipológia szempontjából fontosnak ítélnék. *Győrffy István* *Prinz Gyulával* való vitájában helyesen állapította meg, hogy a német morfológiai iskolák oknyomozó, történeti alapon megállapított formatípusaival nem lehet azonosítani a jelenlegi magyar településformákat. Éppen az utcák késői kialakulására hivatkozva fejtette ki azt a nézetét, mely szerint legalább egy évszázaddal korábbi formájukban kell településeinket vizsgálni, hogy az akkori kezdetlegesebb formájukból következtethessünk a messzebb múltra. *Győrffy* a mai formákat e primitív formákhoz képest „sokszorosan deformáltaknak” nevezte.³⁵ *Győrffy*nek az a figyelemztetése, hogy történeti alapon álló, genetikai célú tipológiai rendszert nem lehet minden további nélkül a mai formákra átvinni, kétségtelenül minden tipológiai kísérletnek egyik alaptétele kell hogy legyen. Ugyanakkor azonban helytelen deformálódásról beszélni a formák továbbfejlődésével kapcsolatban. Az alaprajzi formák változása éppen azt bizonyítja, hogy a forma nem független *külsődlegessége* a társadalmi-gazdasági fejlődésnek. Érdekes, hogy éppen az újabb német település-morfológiai irodalom bizonyította be, hogy a középkor folyamán Németországban is a gazdasági-társadalmi

fejlődéssel párhuzamosan többször megváltozott a települések formája, tehát az egy évszázaddal korábbi állapotból nagyon távoli múltra még a genetikai típusokból sem lehet következtetni.³⁶ Joggal teszi fel a kérdést egy angol tanulmány, hogy vajon lehet-e egyáltalán olyan osztályozási rendszert alkotni, amely eléggé realizisztikus ahhoz, hogy a történeti kutatáshoz segítséget nyújtson, pl. úgy, hogy egy falu fejlődési stádiumait hamarabb jelezni tudja, mint az a történeti forrásokból megtudható?³⁷ Úgy gondoljuk, ezt a meitzeni értelemben felfogott genetikai tipizálási elvet el kell vetni. Tudomásul kell venni, hogy a települések fejlődése állandóan hatással van a formára, s ezt a változást nem szabad deformálódásnak felfognunk. Ezzel éppen a formák történeti értékelésének lehetőségét vetnénk el.

Végül is az ismertetett nézeteket és azok rövid elemzését abban lehetne összefoglalni, hogy a típusok nem foghatók fel megmerevedett alakzatoknak. A történeti szemlélet végeredményben jól összeegyeztethető a „véletlen”-elmélettel, hiszen éppen a történeti fejlődés teszi lehetővé a változó tényezők „pillanatonként” módosuló kombinációját. Változik az egységek tartalma, formája, mérete, komplexitása, változik azok száma, s így módosul, fejlődik az azok csoportosulásával előálló alakzat is. Általában, ahogy a csoportosuló egységek száma növekszik, valószínű, hogy az alakzat az egyszerűből a komplex felé fejlődik. A rendszerezés egyik alapja tehát a kicsiből a nagy felé, és ezzel párhuzamosan az egyszerűből a bonyolult felé való fejlődés, mely minden fejlődési rendszerezés alaptétele. A fejlődés egy ideig egyszerű formák között mehet végbe, a forma önmagához hasonló növekedése révén. Ez azonban csak bizonyos határok között lehetséges, ezen túl feltétlenül, de legtöbbször már korábban, a forma bonyolultabbá válik, ami abból áll, hogy valamelyik egyszerű forma megismétlődik, s lazábban vagy szorosabban hozzákapcsolódik az előbbihez. Az egyszerű alapformák variációiból és kombinálásából a bonyolult formák szinte végtelen sorozata állítható elő.

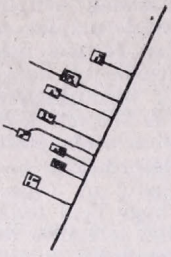
Az egyszerű alapformák között célszerű megkülönböztetni — ahogy az általános településföldrajz is teszi — a szabályosokat és szabálytalanoakat. A szabályosság kritériuma lehet: az alakzat elrendeződésének hasonlósága valamilyen szabályos geometriai formához, az egységek elhelyezkedésében felismerhető ritmus, és a szimmetria.³⁸ Szabályos egyszerű formákból szabályos bonyolult formák keletkeznek, szabálytalan egyszerűekből szabálytalan bonyolultak, de a bonyolult formáknál már szabályosak és szabálytalanok is kombinálódhatnak, a formaváltozatok lehetősége tehát egyre növekszik.

A szabályos formák kialakulásának előfeltétele, hogy az egységek is szabályos formájúak legyenek. A szabályos és szabálytalan formák megkülönböztetésének alapja nem külsődleges, hanem a település fejlődésének társadalmi körülményeire, vagy a fejlődés korára jellemző. A formák fejlődésének további lehetősége, hogy a szabálytalan forma szabályozottá válik, vagy előfordulhat, hogy szabályos forma szabálytalanná alakul át. Ugyancsak növeli a formák változatait, hogy nem feltétlenül a kicsiből indul el valamennyi település fejlődése, gyakran előfordul, hogy egyszerre alapítanak egy nagyobb falut vagy várost, az alaprajz tehát már a fejlődés kezdetén bonyolult. (Elvileg természetesen az is egyszerű alapformákra vezethető vissza.) Akár szórványról, akár csoportos településről legyen szó, a leegyszerűbb forma az egységeknek egyirányú, vonalszerű elrendeződése. A szórvány és csoportos település között lényegében csak sűrűségi különbség van, ill. az, hogy a lakóhely és a hozzátartozó munkahely területi egységet alkot-e, vagy megtörtént a belső és külsőség különválása. (A továbbiakban csak a csoportos települések belsősegeiről beszélünk, de megjegyezhetjük, hogy a szórványok elvileg ugyanolyan formák szerint rendeződhetnek, mint a csoportos települések.)

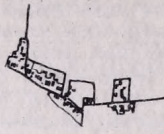
A vonalszerű, egyirányú elrendeződésnél az egymás mellé kerülő egységek egyetlen sorára gondolunk. Szabályos esetben egyenes vagy szabályosan ívelő vonal mentén egymástól egyforma távolságban történik az elhelyezkedés, szabálytalan esetben görbe vonal mellett különböző távolságokban. Egy hurokszerűen görbülő szabályos vagy szabálytalan vonal mentén való elhelyezkedésnél térség keletkezik, melyre azonban jellemző, hogy csak egyetlen be- és kijárata van, az út nem vezet rajta keresztül. Ez a forma felel meg a német irodalomban ismert Rundlingnak, ill. keskeny formában a Sackgassendorfnak.

A forma megismétlődése: a két egymással párhuzamos sor mentén való elhelyezkedés az irodalomból ismert úti v. út menti falu, sorfalu, láncfalu.³⁹ Ha a két sor között nagyobb beépítetlen terület marad ki, akkor a térfalu alaprajzához hasonló alakzatot kapunk. De a forma úgy is ismétlődhet, hogy az egysorosból egy másik egysoros rész kiágazik. Hasonló módon a kétsoros elrendezés ismétlődéseinek is több módja lehetséges, pl. párhuzamos, elágazásos, merőleges, (keresztutcás). Több kétsoros utca egy ponton való kereszteződése esetén pedig a sugaras forma áll előtünk. Természetesen igen gyakori, hogy a kétsoroshoz valami módon egy egysoros rész kapcsolódik. De itt már előfordulhat a szabályos és szabálytalan esetek kombinálódása is, melynek ismét sok variációs lehetősége gondolható el. Előfordulhat továbbá térfalu-alakzat kombinálódása kétsorossal, egysorossal, mindez szabályos és szabálytalan részekkel vegyesen. Több egyszerű alapforma ismétlődése 3—4 oldalt körülfogó, nyitott vagy teljesen körülrárt tömböt alkot, sakkasztás formát ad. De 3 vagy 4 egysoros rész is sajátos tömböt képezhet. A halmazos forma tulajdonképpen nem más, mint ezeknek az eseteknek szabálytalan változata.

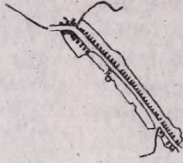
A tömbös, halmazos formáknak egymással, s a náluk egyszerűbb formákkal való kombinálása az alaprajzi formalehetőségek további bővülését jelenti. Ezeket már alig lehet felsorolni, és felrajzolni sem szükséges. Mint a mellékelt ábrákból látható, a magyar falvak között minden elképzelhető kombinációnak meg lehet találni az élő

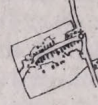
1.

2.

3.

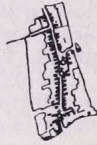
4.

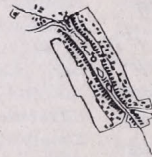
5.

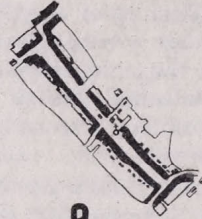
6.

7.

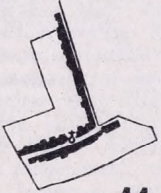
8.

9.

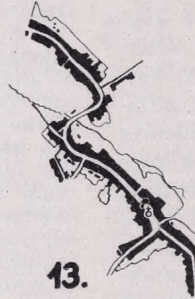
10.

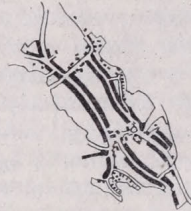
11.

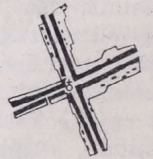
12.

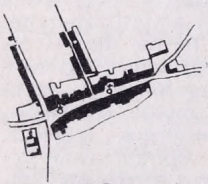
13.

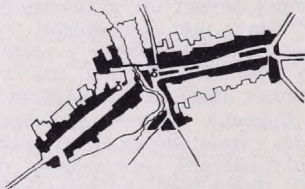
14.

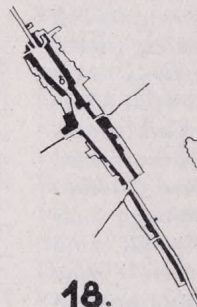
15.

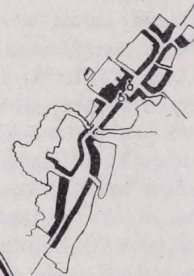
16.

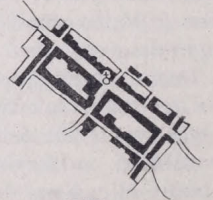
17.

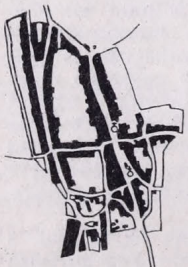
18.

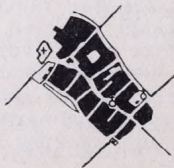
19.

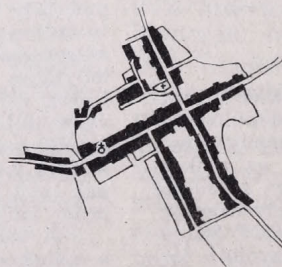
20.

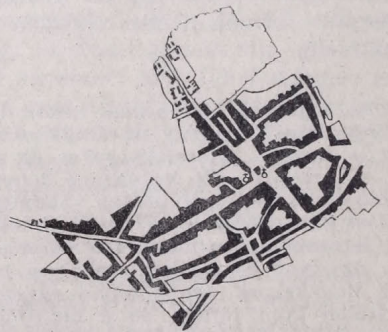
21.

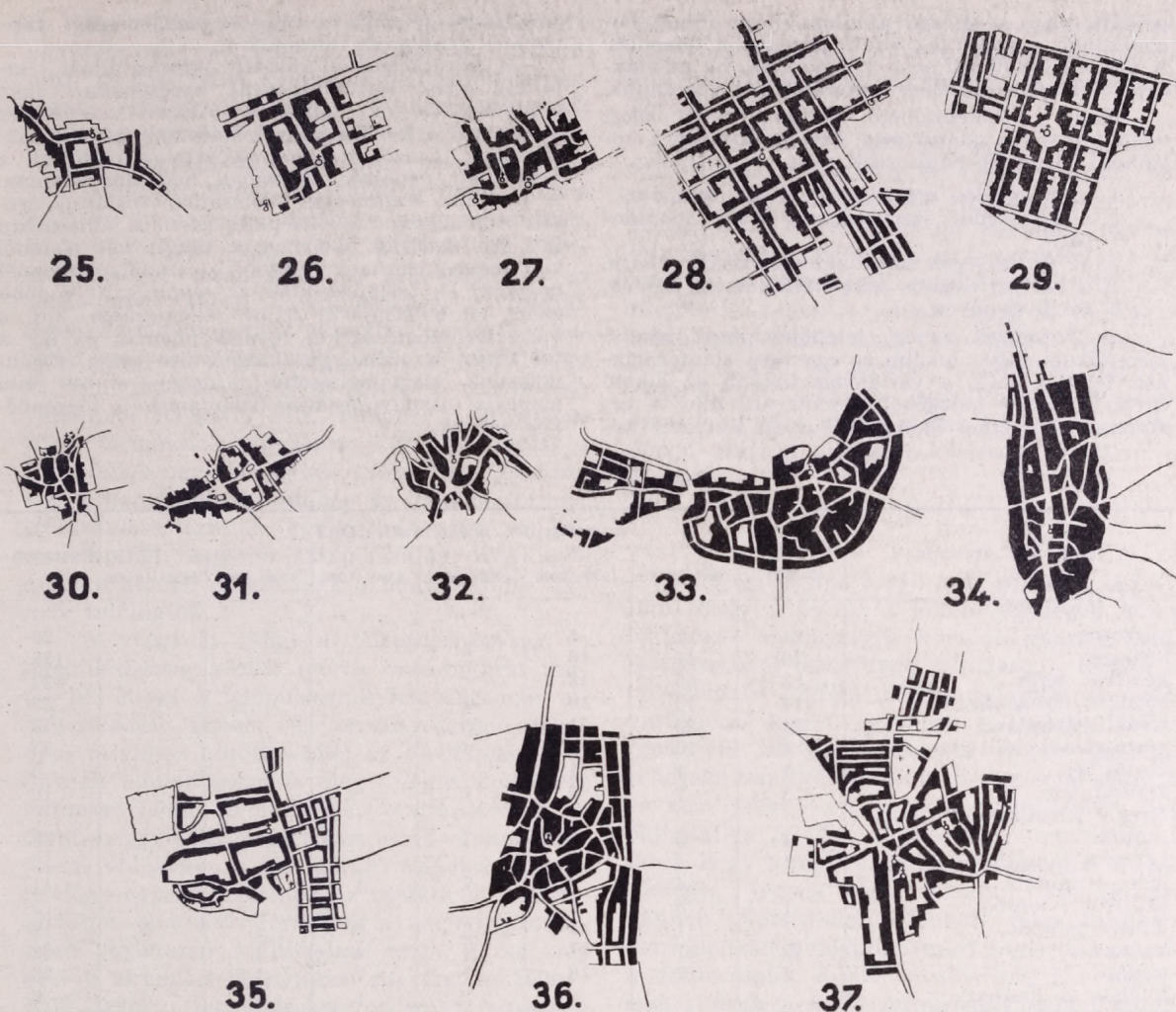
22.

23.

24.

Az „egységek” csoportosulásának jellemzőbb példái. Különálló egységek: 1. Ceglédi Tanyák. — Az egységek egysoros elrendeződésének szabálytalan és szabályos változatai: 2. Magyaránadalja 289 (Vas megye). 3. Vértesszék 170 (Fejér). 4. Alsószék kb. 300 (Veszprém). — A kétsoros elrendeződés különböző lehetőségei: 5. Románd 678 (Veszprém). 6. Edve 369 (Győr-Sopron). 7. Somlóvecse 384 (Veszprém). 8. Perénye 841 (Vas). 9. Szár 2081 (Fejér). 10. Nemesládony 471 (Vas). — A soros formák kombinációja, ismétlődése: 11. Drávacsepely 405 (Baranya). 12. Szaporca 454 (Baranya). 13. Bakonyjácó 1190 (Veszprém). 14. Szomolya 2161 (Borsod-A.-Z.). 15. Ácsteszér 392 (Komárom). 16. Vásárosmiske 738 (Vas). 17. Mihályi 1564 (Győr-Sopron). 18. Bakonyvárkony 1115 (Komárom). — A soros elrendeződés különféle kapcsolódásával a tömbösödés megindulása: 19. Aszaló 1760 (Borsod-A.-Z.). 20. Vértesszék 1125 (Komárom). 21. Zámoly 2046 (Fejér). 22. Adásztevel (ún. hosszú udvarokkal!) 1190 (Veszprém). 23. Kerecsend 1920 (Heves). 24. Bicske 6913 (Fejér). — A szabályos tömbök kialakulása: 25. Doba 725 (Veszprém). 26. Rábatamási 1303 (Győr-Sopron). 27. Nagysimonyi 1532 (Vas). 28. Kömlő 3294 (Heves). 29. Kűbekháza 1913 (Csongrád). — Szabálytalan tömbök kialakulása: 30. Szentbékállya 577 (Veszprém). 31. Csikvánd 957 (Győr-Sopron). 32. Ravazd 1502 (Győr-Sopron). 33. Biharnagybajom 4866 (Hajdú-Bihar). — Soros, tömbös és halmazos részek kombinálódása: 34. Hajdúbajos 1954 (Hajdú-Bihar). 35. Gyöngyöshalász 2204 (Heves). 36. Mikepércs 2486 (Hajdú-Bihar). 37. Hooszúpályi 4605 (Hajdú-Bihar).

— A községnevek utáni szám az 1949. évi belterületi népességet mutatja.

példáját. Az is látható azonban, hogy minél bonyolultabb a szerkezet, annál nagyobb a település. A típusok újabb variációi keletkeznek, ha az alakzatokat kiépítő egységek változataira is gondolunk.

Hogy az elképzelhető kombinációkból adott településnél mi valósul meg, azt legfőképpen a következő tényezők határozzák meg:

1. a növekedés mértéke és annak tempója,
2. a növekedés szervezettsége vagy spontán-sága,
3. az új egységek társadalmi-gazdasági jellege,
4. a korban divatos településfejlesztési sémák,
5. terepviszonyok.

A középkori ismert településtípusok kisebb méreteiknél fogva inkább az egyszerű alapformáknak feleltek meg, a variálódás inkább az alkotó egységek eltérő jellegéből adódott (úti falu — erdőtelkes falu stb.). Monografikus és történeti fel-

dolgozások feladata a típusok elterjedésével kapcsolatos problémák megoldása.

A következőkben röviden összefoglaljuk a kifejlesztett elvek alkalmazásával kapcsolatban elért eredményeket. Az általunk vizsgált települések alaprajzát e kombinációs lehetőségek szerint osztályoztuk, s azokat újból csoportokra osztottuk a belterületi népesség számának nagysága alapján. A vizsgálat eredményét táblázatban foglaltuk össze. A több mint 900 település közül a táblázatban kb. 650 szerepel. Ezeknek a típusa két elemből volt meghatározható. A többi — általában ezeknél nagyobb — településeknél az alaprajz 3 és több elem kombinációjával lenne jellemezhető, ami a variációs lehetőségeket tovább fokozza, és így a táblázatot is túlságosan megnövelte volna. Elgondolásunk megvilágításához azonban a 649 falu alaprajzi osztályozásának bemutatása is elegendőnek látszik.

A belterület formája	A belterület lakosainak száma							Összesen
	0—500	500—1000	1000—2000	2000—3000	3000—4000	4000—5000	5000—10 000	
egysoros	24	1	1					26
kétsoros	70	47	16	2				135
kétsoros teres	53	55	18	1				127
kétsoros, kiágazással	14	13	10	1				38
teres, kiágazással	24	28	21	5				78
párhuzamos, kétsoros	4	10	15	4				33
kettős tér	1	1	1					3
keresztutca	3	7	5	1				16
teres + párhuzamos utca	1	6	9	7				23
kétsoros + halmaz	1	4	5					10
teres + halmaz		4	4	2	1			11
kétsoros + tömbös	1	3	1					5
teres + tömbös		1	3	6	3	2	3	18
halmaz	12	17	17	7	4	1	4	62
tömbös	4	17	18	7	7	1	4	58
tömbös és halmaz				2	1	1	2	6
Összesen:	212	214	144	45	16	5	13	649

A táblázatot először a *formák* szerint elemezzük. Az egysoros vizsgált falvak 92%-ának belterülete 500 lakosnál kisebb. A kétsoros falvak 52%-a kisebb 500 lakosnál, 34,8%-a 500—1000 lakosú, e falvak 86,8%-ának a belterületén 1000 embernél kevesebb lakik. Az ilyen falvak népessége ritkán emelkedik 2000 fölé. A kétsoros teres falvak 84,5%-ának belterületi lakossága 1000 főnél kevesebb, ezek között az 500 lakosnál kisebb, illetve nagyobb falvak aránya kb. egyforma. Ennek a típusnak is ritkán fordul elő 2000 főnél nagyobb népességű változata. Mint a táblázatból látható, ezeknek az egyszerű formáknak a megismétlődése még szintén főleg a 2000-nél kisebb népességű falvak között fordul elő. Érthető, hogy a tér megkettőzése csak viszonylag kisebb falvakban mutatható ki, mivel a tér zárt, fejlődésre csak korlátozottan alkalmas forma. Ha azonban utcák ágaznak ki belőle, vagy párhuzamos kétsoros utcával bővül,

akkor ugyanúgy mint a kétsoros forma megismétlődése, már az előbbieknél nagyobb lehetőséget ad a népességszám növekedésére. Ezt jelzi, hogy az ilyen kombinációk esetén már az egyszerű formákhoz képest több 2—3000 lakosú falu található. Az adatok azt is mutatják, hogy az ilyen típusú falvak többsége már nem az apró, hanem az 1000—2000 lakosú nagyságrendhez tartozik. De az egyszerű formákból és azok egyszerű ismétlődéséből előálló formák népességbefogadó képessége mindenképpen korlátozott.

A bonyolultabb formák között megtelepülő népesség száma már természetesen felfelé sokkal kevésbé korlátozott, a korlátok itt ellenkezőleg, inkább az alsó nagyságkategóriákban mutatkoznak. Különösen éles alsó határ jelentkezik a tömbös és halmazos formák kombinációjánál.

Ha a formák gyakoriságát megfordítva, a *nagyságcsoportok* szerint vizsgáljuk, látható, hogy az 500 főnél kevesebb belterületi népességgel rendelkező vizsgált falvak több mint 87%-a az egyszerű formájúak közé tartozik. Az egyszerű formák megismétlésére már szinte alig van példa, de annál feltűnőbb a halmazforma 3,7%-os gyakorisága ebben a nagyságrendben. Ez a viszonylag nagy arány kétségkívül a forma ősiségét bizonyítja. Az 500—1000, és az 1000—2000 lakosú településeknél a formák megoszlási gyakorisága az előbbi csoporthoz hasonló, nagyobb különbséget csak az jelent, hogy az ismétlődéses egyszerű formák jelentősége valamivel nagyobb lett, viszont a legegyszerűbb formáknak (egysoros, kétsoros, teres) a jelentősége nagymértékben csökkent. Ugyanakkor a bonyolultabb tömbös és halmaz formák előfordulása szintén gyakoribbá vált. A háromezresnél nagyobb kategóriákban már úgyszólván kivétel nélkül csak a bonyolultabb formák találhatók.

A vizsgálat tehát a településnagyság és településforma között szoros összefüggést mutat ki. Mivel a településeink nagyságrendi elhelyezkedése ismert, és törvényszerűen bizonyos tájakhoz kötött, ebből az összefüggésből a formák elterjedésére is elég világos következtetéseket lehet levonni.⁴⁰ Az ország szélein, a domb-hegyvidéki területeken és az egykori mocsaras vidékeken a kis méretű falvaknak megfelelően egyszerű formák az uralkodók. Az Alföldön a bonyolult formákat a nagy népességszám egyenesen szükségessé teszi. A két táj közötti átmeneti területeken egyrészt az 1000—3000 lakosú településekre jellemző egyszerű alapformák ismétlődése és kombinációja a gyakori típus, másrészt a kisebb méretű bonyolult formák jelentkezése. A települések nagyságrendje és formája közötti összefüggésből következik, hogy az Alföldön az etnikai viszonyoktól függetlenül a nagyobb népességtömrölések kialakulásával együtt bonyolultabb formáknak kellett létrejönniük. Ezek kialakulását a kétbeltelkes rendszer kétségtelenül elősegítette. Az a körülmény, hogy a kisebb falvak között az egyszerű alapformák igen gyakran, az azok ismétlődéséből előálló formák pedig viszonylag ritkábban fordulnak elő, arra utal, hogy ezeknek a falvaknak a fejlődése lassú ütemű volt, amely vagy nem törte át a forma fejlődési lehetőségének korlátait, vagy nem tette lehetővé a tömbös-halmazos formákká való

átalakulást. Ezeket az egyszerű elemekből összetevődő formákat mindenképpen átmenetinek kell tekintenünk az egyszerűek és bonyolultak között.

A települések laksűrűségére vonatkozó áttekintésünk a nagyság és sűrűség között nem mutatott összefüggést. Ez természetes is mindaddig, amíg a csoportosuló egységek egymáshoz hasonlóak. Ez azonban — tekintettel a formák és a települések nagysága közötti összefüggésre — azt is jelenti, hogy a formák és laksűrűség között sincs összefüggés. Ugyanez a forma lazább és sűrűbb variációban egyaránt előfordulhat. Ezt az elméleti következtetést erre vonatkozó vizsgálataink teljesen igazolták, éppen ezért a vizsgálat közlésétől el lehet tekinteni.

*

Fejtegetéseink során azt akartuk bizonyítani, hogy a falvakat alkotó egységek komplexitása, az egységek komponenseinek önálló és egymással összefüggő fejlődése, a térbeli elhelyezkedés sokféle módja, valamint e sokféle variációra képes egységek csoportosulásának rendkívül sokféle lehetősége merev tipológiai rendszer felállítását eleve lehetetlenné teszi, de ez nem jelenti azt, hogy a rendszerezés megoldhatatlan feladat. Igyekeztünk arra is rámutatni, hogy a morfológiai vizsgálatoknál a „külsődleges jegyek”-nek tartalmi vonatkozásai vannak. Kétségtelen azonban, hogy munkánk nem öleli fel a település-morfológia egészét, sőt, a fontosságuk miatt kiválasztott két kérdés sem tudtuk a kellő teljességgel megvilágítani. A település-morfológia problémájának jelenlegi „problematikussága” mellett többre alig lehetett vállalkozni, mint néhány elméleti kérdés vizsgálatára, s az eddigi kutatási szempontok, módszerek kiegészítésére, bővítésére. Mindez a morfológia eddigi értelmezésének bizonyos fokú kitágítását vonta maga után, viszont ezáltal lehetővé vált az ország települési viszonyairól alkotott ismeretek bővítése is. Hangsúlyozni szeretnők azonban, hogy az alkalmazott módszereknek is megvannak a maguk korlátai, éppen ezért a helyszíni morfológiai állapotfelvétel továbbra is alapvető jelentőségű marad. Töredékes és gyors helyzetképvázlatunkkal az ilyen felvételek eredményeinek értékeléséhez, tágabb keretek közé való beillesztéséhez kívántunk támpontokat szolgáltatni.

JEGYZETEK

- ¹ Meitzen, August: Siedlung und Agrarwesen der Westgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slawen. I.—III. Berlin. 1895.
- ² A később még említendő külföldi és hazai véleményeken kívül itt csupán a Magyar Tudományos Akadémia Földrajzi Bizottsága és a Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya közös rendezésében 1960-ban a településföldrajz helyzetéről tartott ankét vitaanyagára utalunk, melyen a geográfusok nagy része a település-morfológiát „terméketlen, formális” studiumnak tekintette. A morfológia jelentőségét a településtörténet szempontjából Makkay László ítélte meg pozitívan. (V. ö. Albella Miklós beszámolóját: Földrajzi Értesítő 1961. évf. 121—127. l.)
- ³ Az elméleti kérdések megoldatlanságára rámutat Mendöl Tibor: A szocialista településföldrajz problémái c. tanulmánya. Földrajzi Közlemények 1956. 166., 175. l.
- ⁴ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. I—IV. kötet. Pest. 1851. Példaképpen a sok közül kiragadjuk a következő falvakat: Baj, Bélye, Dárda, Ernestháza, Fajs, Alsó- és Felsőgalla, Haraszi, Hercegfalva, Kecskéd, Német-Bóly, Seregélyes, Szeghalom.
- ⁵ Galgóczy Károly: Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája. I—III. Budapest, 1876—1877.
- ⁶ Különösen jelentősek a Tudományos Gyűjteményben megjelent munkák.
- ⁷ Hofer Tamás: Dél-dunántúli településformáinak történetéhez. Klny. az Ethnographia 1955. 1—4. számából. Budapest, 1955. — Soós Imre: Heves megye benépesülése a török hódoltság után. Heves megyei füzetek. Eger, 1955.
- ⁸ Wellman Imre: Tessedik Sámuel. Budapest. 1954. — Tóth János: Népi építészetünk hagyományai. Budapest, 1961. (Tessedik falutervét ismerteti a 34. l.)
Figyelmet érdemelnek a Jász-kun kerületek 1801—1802-ből fennmaradt közgyűléseinek „A házak építési regulái” c. határozatai, amelyekben egészségügyi, biztonsági okokra hivatkozva foglalkoznak településeik rendezésének problémájával. (Idézi Györffy István: A régi alföldi falvak és házak. 1922. Magyar falu — magyar ház c. kötetben 13. l.-től és Fodor Ferenc: A Jászság életrajza. Budapest, 1942. 332. l.) E regulák a felvilágosodás gondolatainak a települések, s különösképpen az alföldi települések fejlesztésére gyakorolt hatását mutatják, és így városépítés-történeti szempontból különösen jelentősek.
- ⁹ Schwarz, Gabriele: Allgemeine Siedlungsgeographie. Berlin, 1961. 45., 46. l.
- ¹⁰ Mendöl Tibor: Általános településföldrajz. Budapest, 1963. Az idézett részek: 11—13, 18—19, 106, 146. oldalon.
- ¹¹ Erdei Ferenc: Magyar falu. (Budapest, 1941.) Az egységekre vonatkozó nézetek: 26, 31, 71. l.
- ¹² Dr. Vargha László: A magyar parasztház alakulása, változása és fejlődése tanulságai mai építészetünk számára. EKME Tudományos ülészakának előadása 1955. nov. 11—12. Különnyomat. Budapest, 1957. Ebben a tanulmányban világosan meghatározza a népi építézet néprajzi és építészeti kutatásának célja közötti különbséget. Míg a néprajz a recens anyagból is az eredetre próbál visszakövetkeztetni, addig az építész a mai állapotot a jövőt építő gyakorlat szempontjából vizsgálja.
- ¹³ Újabb a néprajztudomány egyes képviselői is a különböző építményeket, az udvart és az egész települést egységes, összetartozó lakás-kultúr-komplexum szerves részeként fogják fel. Gunda Béla idézi Tolszov Sz. P. nézetét, mely szerint az egyes épületkomplexumok nem esetlegesek, de ugyanakkor nem is állandóak. A valamely történeti helyzetben kialakult komplexum széttagolódhat és továbbfejlődhet. (Gunda Béla: A népi építkezés kutatásának módszere. Közlemények a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetétől 2. sz. Budapest, 1954. Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Társadalom-Történeti Osztályának közleményeiből IV. 1954. 3—4. 76. l.)
- ¹⁴ H. Sée szerint Franciaországban az ancien régime idején a paraszti gazdaság birtokállománya átlagosan 15—20 kat. h. volt, melynek megműveléséhez 1 ekére és 4—8 ökörre volt szükség. H. Ditz szerint a múlt század második felében Magyarországon a parasztbirtok közepes terjedelme 15 hold volt. Megfigyelte azonban, hogy a jobbágycsoportok jászágai a kisebb síkságokon kisebbek, a nagyobbakon nagyobbak voltak. (Dr. Ditz Henrik: A magyar mezőgazdaság. Pest, 1869. 82. l.) A középkori parasztgazdaság komplex jellegét legjobban G. Mackenroth: Bevölkerungslehre. Theorie, Soziologie, und Statistik der Bevölkerung. (Berlin, 1953.) c. munkája mutatja be.
- ¹⁵ C. D. Saal: Causes of the Delay in Western European Family Research. c. tanulmányában vizsgálja, hogy a holland parasztsalád munkaszervezetére milyen hatással volt a XIX. sz. végétől a tejtermékek előállításának gépesítése.
- ¹⁶ Hofer Tamás: Csűrök és istállók a falun kívül. Klny. az Ethnographia LXVIII. 3. számából Budapest, 1957. 382. l.
- ¹⁷ A pincék csoportos elhelyezkedésére példát hoz Györkönyből Wallner Ernő: Népeség és településföldrajzi sajátosságok a paksi járásban. Földrajzi Értesítő VII. 1958. 449. l., ugyancsak tőle: Paks településképe. Földrajzi Közlemények 1958. 18. kép. A szálláskertek csoportos elhelyezkedésére a falun kívül l. Fél Edit: Néprajzi adatok Órhalomból. Néprajzi Értesítő 1938. és Wallner Ernő: Dunaföldvár településképe. Földrajzi Értesítő X. 1961. 85. l.
- ¹⁸ Az Alföldön a múlt században még fennálló nagycsaládrendszerről, bomlásának a lakáshasználatra való hatásáról l. Tálasi István: Az Alföld néprajzi kutatásának kérdései és problémái c. tanulmányát. Klny. Szeged, 1946. 29. l.

- ¹⁹ Bátky Zsigmond: Parasztházak építőanyag szerint való elterjedése hazánkban. Föld és ember. 1921. 35. l.
- ²⁰ Gunda Béla a gyakran 40—60 m hosszú házban egyetlen fedél alatt szorosan egymás mellé épült szoba + konyha esetleg még kamra tagolású lakásokat nevezi társasháznak, hosszúháznak. Hasonlónak fogja fel a nagybirtokon épített többlakásos cselédházakat is. I. m. 85. l. — Úgy látszik, meg kell különböztetni ettől a „hosszú-udvart”, ahol egyetlen telken 5—9 lakóházat találunk a hozzá tartozó melléképületekkel. Nagy Benjamin: A társadalmi szervezet befolyása egy palóc falu építkezésére. Műveltség és hagyomány. Szerk.: Gunda Béla. Budapest, 1960. 67—94. l. Ez a jelenség a nagycsalárendszerrel függött össze.
- ²¹ Kiss Ferenc: A vidéki sajtóház-építés vizsgálata. Özlözetes jelentés. Kézirat.
- ²² Perényi—Faragó—Major: Mezőgazdaság és településtervezés. Budapest, 1962.
- ²³ Uo. 13. l.
- ²⁴ Az első magyarországi népszámlálás (1784—1787). Szerkesztette: Danyi Dezső és Dávid Zoltán. Budapest, 1960.
- ²⁵ Hans-Jürgen Nitz: Die ländlichen Siedlungsformen des Odenwaldes. Heidelberger Geographische Arbeiten. Heidelberg—München, 1961. 34. l.
- ²⁶ L. a már említett településföldrajzi ankét anyagát.
- ²⁷ J. Tricart: Cours de géographie humaine. Paris, (1950?) Hasonló felfogást képvisel: Th. Sharp: The Anatomy of the Village. Middlesex, 1946. 6. l. és M. W. Beresford—J. K. S. H. Joseph: Mediaeval England. Cambridge, 1958. 125—130. l. A szerzők szkepticizmusa nem jelent elutasító álláspontot. „Mindent készek vagyunk a megtérésre” írják, jelezve, hogy a formák létezésének kérdésében nyilvánított véleményüket önmaguk sem tekintik teljesen kifor-máltnak — 126 l.
- ²⁸ Györffy István: Telekformáink. 1935. Magyar falu — magyar ház. 118. l.
- ²⁹ Barabás Jenő: Szórványtelepülések kialakulása Közép-Európában. Műveltség és hagyomány c. id. mű 219. l.
- ³⁰ Ezt a problémát Koch Ferenc vetette fel a Településföldrajzi Ankéton.
- ³¹ Sofern Gruppensiedlungen vorliegen, wird, abgesehen vor ihrer Größe, vor allem die Anordnung der Wohnstätten im Zusammenhang mit dem Wegenetz für die Kennzeichnung der Siedlungseinheit wichtig, d. h. die Grundrissgestalt. (Allgemeine Siedlungsgeographie, i. m. 82. l.)
- ³² Györffy István: A magyar település. Magyar falu — magyar ház, i. m. 19. l. jegyzetében, majd: Telekformáink c. munkájában (uo. 113. l.) ismételtelen kifejtette álláspontját. Szerinte a magyar falu utcáinak nincs kor- és típus-meghatározó értéke, ezért nem lehet a magyar települési formákat a nyugat-európai formák-ból levezetni, vagy azokkal azonosítani.
- ³³ Györffy István: A kertés és csürös település. Uo. 84—89. l.
- ³⁴ Györffy István: Telekformáink c. i. m. Györffy nézetének azonban ellentmondanak a középkori falvakra vonatkozó okleveles adatok, melyekben a vicus, platea, utca kifejezések még az Alföldön is gyakoriak. (pl. ... in possessione magna Vicha, in parva compita... que vulgariter Weha (utca!) dicta... 1349. Sopron vm. története I. 207. l. — 1247-ben említik a Makó melletti Tömbös falu plateáját, 1337-ben pedig Makóét. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza Budapest, 1963. 875, 863. l.) Kétségtelen viszont, hogy gyakran csupán a lelkek-házak sorát (lincea = szer) említik, kifejezetten utcát nem. A „szer” problémájára nézve l. Nyíri Antal: A had és szer c. tanulmányát. Nyelv és irodalom. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Philologica. Szeged, 1956. 105.-től.
- ³⁵ Györffy István: A magyar település. I. h. A vita kiindulópontját: Prinz Gyula dr.: Magyarország településformái (Magyar földrajzi értekezések III. Bp. 1922.) c. munkája képezte. Prinz álláspontját többek között A magyar vásárhelyek (Földrajzi Közlemények 1934. évf. 52.) és Visszapillantás a magyar emberföldrajz negyven évre (uo. 1943. évf. 280. l.) c. munkáiban fejtette ki, melynek lényege: „Térben és csakis térben. Az időben való vizsgálódás nem a földrajz feladata.” Az időbeli vizsgálatok gondolatát az említett Településföldrajzi Ankét is elvetette. Nyilvánvaló azonban, hogy a jelenségek térbeli kialakulásához és elterjedéséhez idő kell.
- ³⁶ Több struktúra-változást mutat ki pl. dr. Karl Herz: Siedlungsgenetische Probleme des mittelalterlichen Altlandes. Petermann's Mitteilungen. 1962. 30. l., A. Krenzlin: Blockflur, Langstreifenflur und Gewannflur als Funktion agrarischer Nutzungssysteme in Deutschland. Berichtungen zur deutschen Landeskunde. Remagen, 1958. Hans-Jürgen Nitz már említett tanulmánya szerint a Waldhufendorf is csak igen hosszú történeti fejlődés után érte el teljesen az irodalomból általában ismert formáit.
- ³⁷ Mediaeval England i. m. 126. l.
- ³⁸ Hasonlóan fogalmazza meg az egyszerű formák és a szabályosság kritériumait a fenti mű is, az említett helyen.
- ³⁹ Ennek az egyik változatát jelenthette az egyetlen olyan falunévtípusunk, mely bizonyosan a településformára vonatkozik: hosszúfalu (vö.: Hosszúpereszteg, Vashosszúfalu, Hosszúpáh stb.). Tekintettel a név középkori előfordulásaira, valószínű, hogy e falutípus egészen más formájú települések között jelent meg, s így a szokatlan forma falunévvé vált.
- ⁴⁰ Perényi—Faragó—Major: Mezőgazdaság és településtervezés, i. m. 71—72. l.

ÉLETMÓD ÉS KÖRNYEZET KÖLCSÖNHATÁSAI

Adatok Dunaújváros szociográfiájához

Dr. WEINER TIBOR

c. egyetemi docens,
a műszaki tudományok kandidátusa

Weiner Tibor neve elválaszthatatlan Dunaújvárostól. Az első vázlatos tervektől kezdve egész tervezői, városépítői munkája első szocialista városunkhoz kötötte. Ott élt, dolgozott váratlanul bekövetkezett haláláig. Gazdag tapasztalatait, tudását az egyetemi oktatásban és tudományos munkásságában adta át az új építészgenerációnak és a tudományterületnek. Itt közzölt utolsó elméleti munkája mintegy össze-

foglalása széles körű városépítési tapasztalatainak, melyekhez Dunaújváros életének állandó, szorgos megfigyelése társult. E tanulmány egyben az első kísérlet is egy új város társadalmi életének elemzésére a városépítő és városszociológus szemszögéből. Weiner Tibor ezt a munkát folytatni akarta egy kiválasztott városrész mélyebb feldolgozásával. Ez a feladat azonban már másokra vár.

Dunaújváros építésének tizenöt éves múltja alatt a városépítési elvek sok tekintetben megváltoztak. Változtak a városépítési normák, a lakásépítés alapvető szempontjai, fejlődött az építőtechnika és változott az ízlés is. Mindezek a tényezők olyan mértékben hatottak a város fejlődésére, amennyiben azt az általános tervben rögzített városszerkezet és az időben egymás után megépült lakóegységek valósága lehetővé tette.

Dunaújvárosban ennek következtében az utolsó 15 év városrendezési és építési módszerei eredményeinek sajátos konglomerátuma alakult ki. Az egyes városrészek beépítési rendszere különböző, a közintézmények és lakótömbök kapcsolata különböző elvek szerint alakult, főútvonalai is eltérő jellegűek, lakókörzeteinek nagyságrendje, ellátottsága sem egyenlő mértékű. A város egységét szerkezete, szépen fejlődő zöldterületei és a dunai táj csodálatos természeti környezete biztosítja. A városias élet e keretek között évről évre jobban bontakozik ki. Igények, követelések jelentkeznek a lakosság részéről, a tervezés adta kereteket az élet formálja, alakítja, tagítja.

A város fejlődésének mai szakaszában csak sokoldalú diagnózis útján válik ellenőrizhetővé a városépítés eredményessége, a megteremtett

környezet és a benne élő emberek egymásrahatása. A Dunaújvárosban folyó élet összevetése a város szerkezetével, létesítményeivel, be rendezéseivel, kritikája egyben mindannak, ami már megvalósult. Ez derítheti fel új városépítési koncepció kialakításának szükségességét, amely a város további építését irányíthatja.

E vizsgálat főként adatok hiteles tényeire támaszkodik, de figyelemmel kíséri azokat a jelenségeket is, amelyek a város lakossága körében a környezet megváltoztatására vagy kialakítására vonatkozó igényt jelenthetik. E jelenségek ösztönösek, és ezért különösen figyelemre méltók, még ha torzításokban jelennek is meg.

Vannak e jelenségek között olyanok, amelyek csak Dunaújváros sajátos fejlődésviszonyaira érvényesek, más településekben nem lelhetők fel, de van közöttük általános érvényű is, hiszen a városok fejlődési viszonyai közt országosan sok a hasonlóság, sőt az azonosság. A fejlődés általános érvényű jelenségeit mindig kísérik specifikusak is, amelyek városaink egyedi karakterére, egyedi fejlődéstörvényeire mutatnak rá. A városok egyedi fejlődéstörvényeinek kimunkálása pedig az egyetlen eszköz a sematizmus elleni védekezésre, amelynek veszélye napjainkban — a beruházások lebonyo-

lítási szempontjainak prioritása idején — városaink egészséges fejlődésének komoly veszedelme.

A lakosság összetételének jellegzetességei

Az 1960. évi népszámlálás eredményei és a Központi Statisztikai Hivatal által a következő években elvégzett becslések szerinti népességszám és népességnövekedés adatai:

	Népesség	Születések száma	Term. szaporulat	Allandó Ideiglenes letelepülők	
				Allandó	Ideiglenes
1960. I. 1.	30 976	412	338	1804	
1961.	34 998	467	355	1786	
1962.	37 415	488	285	944	2749*
1963.	39 174	470	345	1054	3841*
1964.	40 528	502			

A lakosság kor szerinti megoszlása — szembeállítva az ország lakosságának kor szerinti megoszlásával — a következő különbséget mutatja (1960. évi adatok):

Korcsoport	Magyarország	Dunaújváros
0—14	25,4%	28,4%
15—19	7,6%	7,3%
20—49	40,9%	52,7%
50—59	12,3%	6,6%
60-on felül	13,8%	5,0%

A városi demográfia adatai az országos adatokkal szemben eltérő állapotot tükröznek. Az eltérés annak a telepítéspolitikának a következménye, amely a város alapítása idején kizárólag a munkaképes korú lakosság bevándorlását segítette elő, előnyben részesítette a kis létszámú családok és a nőtlenek letelepedését, és nem volt tekintettel a városias élet kifejlődéséhez szükséges családtörzsek letelepítésére. Ennek következménye a 20—49 évesek korosztályának túlsúlya. A fiatal házások letelepedése okozta viszont a 0—14 évesek korosztályának magas arányát. A 0—14 évesek korosztályának relatív létszáma azonban az 1960—64-ig terjedő időszakban állandóan csökken: 1960-ban 28,4% az országos 25,4%-kal, 1964-ben 25,5% az országos 23,0%-kal szemben.

Alacsony ezen felül e korosztály száma a szaporodó (20—49 éves) lakosság létszámához viszonyítva is. A két korosztály viszonyában ezek a hányadosok jelentkeznek:

1960-ban 0,54 az országos 0,622-vel szemben, 1964-ben 0,49 az országos 0,573-mal szemben. A természetes szaporodás tehát a városban lassúbb, mint országosan, és az országosan romló arányszámokhoz viszonyítva is csökkenő tendenciát mutat.

Feltűnő ezen kívül az 50—59 és 60 éven felüli korosztályok alacsony létszáma. 1960-ban a két korosztály Dunaújvárosban 11,6% az országos 26,1%-kal szemben. Jelenleg Dunaújvárosban kevés nyugdíjas él. Megfigyelhető azonban a nyugdíjasok számának igen gyors ütemű növekedése. 1961-ben 750 nyugdíjas élt a városban, 1964-ben már 1524, a lakosságnak 3,75%-a. Mivel a város lakosságának döntő többsége a 20—49 évesek korosztályába tartozik, ez egy idő múlva a város rohamosabb előregedéséhez vezet, mint az ország többi városában várható. 1980-ban az 1960-ban nyilvántartott 18 ezer kereső közül — 10% elhalálozást figyelembe véve — több mint 5 ezer fő már nyugdíjas lesz, és a várható további betelepülés ezt a számot csak növelheti.

A lakosság nemek szerinti megoszlása: 1000 férfire jut 1960-ban 824 nő, 1961-ben 805 nő. A nők alacsony létszámával függ össze a házasságkötések alacsony száma a városban, valamint a házasságban élők aránylag alacsony száma is.

Házasságkötések: 1960—63 évek

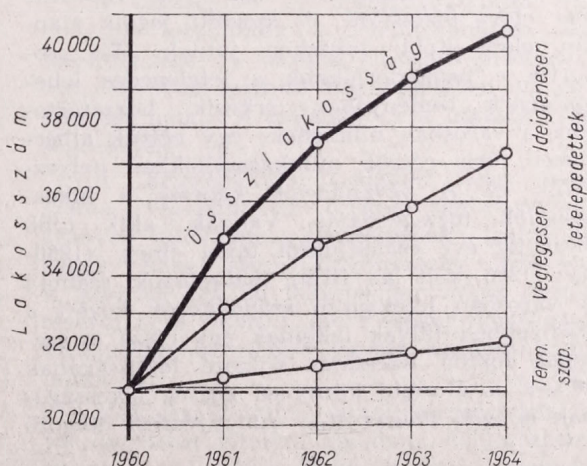
átlagában 281/év

Családok és családtörzsedékek száma

az 1960. évi népszámlálás szerint 7591 család

Házasságban élő férfiak és nők

száma 15 661 fő

Népességszaporulat 1960—64-ig

* A népesség évenkénti növekedését, a természetes szaporulat és a véglegesen letelepülő lakoson kívül az ideiglenesen letelepülők oda- és visszavándorlási különbözete határozza meg.

A házasságok alacsony száma mellett fel-tűnő a válások igen nagy mennyisége.

1961—63-ban évi átlagban 170 válás volt. 1964-ben 10 hónap alatt 237 bontás történt. Az 1960—63-ban megkötött házasságok közül 68 már felbomlott.

	1960*	1964**
Családok száma:	7591	9030
Családokban élők száma:	25 965	35 230
Családonként élők száma átlagban:	3,42	3,90
Családokban élő gyermekek:	8810	10 552 (tényszám)
Családok átlagos gyermeklétszáma:	1,16	1,13
100 családra jutó összes kereső családtag száma:	173	195

Az átlagos gyermeklétszámok az adatok alapján megállapítható viszonylagos csökkenése azzal magyarázható, hogy a városba költöző családtagok megnövelik a családokban élők számát és egyben a város lakosságát is.

A városi szaporulatra tehát jellemző, hogy az elenyésző természetes szaporulat (évenként kb. 300 fő) mellett lényegében az állandó és ideiglenes letelepedőkből — bevándorlókból adódik. A bevándorlás kategóriái megkülönböztethetők.

A bevándorlók kis hányada népgazdasági érdekből letelepített szakember vagy szakmunkás. Ezek a városba rendezett körülmények közé érkeznek, lakáskiutalást kapnak, és előre elhatározott munkahelyen kezdik meg működésüket. A bevándorlók más része olyan munkavállaló, aki családtagjához érkezik és náluk is települ meg ideiglenesen. Ezeknek a munkában való elhelyezkedése már eleve biztosított, és szerzett jogaik alapján előbb-utóbb lakáshoz jutnak. Más csoportja a bevándorlóknak a letelepedés lehetőségének reményében érkezik, hozzátartozói a városban nincsenek; egy részük albérletben, más részük munkásszállókban helyezkedik el. A bevándorlók képezik a lakásigénylők törzsgárdáját. Vannak, akik több mint tíz éve családjuktól távol élnek. (1960-ban 1256 volt az ilyen családtagok száma.) A városban letelepülni szándékozók között a környékbeli falvak lakóinak egy része is szerepel, hiszen Rácalmás dolgozó lakosságának 50%-a és a többi környező község lakosságának is igen magas %-a dunaujvárosi dolgozó

* 1960. évi népszámlálás adatai.
** 1964. évi becslés.

a kezdeti időktől fogva. A munkaerőigény növekedése növeli az ingavándor-forgalmat, az albérlok és az ideiglenesnek nyilvántartott lakosság számát. Ezzel együtt növekszik természetesen a letelepedni szándékozók száma is.

A bevándorlás karaktere fentiek következtében teljesen anarchikus. Az 1960-ban Dunaujvárosban letelepedett 18 ezer munkavállaló és az 1964-ben számon tartott 26 ezer munkavállaló letelepedését nem segítette tervszerű telepítéspolitika. A telepítés az igénylők szociális körülményei, munkához való viszonya, erkölcsi magatartása szerint történik, a városi lakosság összetételének kívánatos alakulásához nem járul hozzá.

Különös jelenség, hogy a Dunaujvárosban letelepedett lakosság egy része külső munkavállaló. 1960-ban 49 fő dolgozott Budapesten, 1964-ben ezek száma már 200 fölé emelkedett. Szaporítja a külső munkavállalók számát az építőipar extenzív tevékenysége is.

A lakosság életkörülményei

A lakosság életkörülményeire lakásviszonyai, gazdasági és szociális helyzete, ellátása, valamint a város társadalmi és kulturális életének kibontakozása szolgáltat adatokat. Csak az adatok azonban nem lehetnek elegendők az élet bonyolult kölcsönhatásainak tükrözésére. A lakosság életkörülményei a fő funkciók: a munka, pihenés, közlekedés vonatkozásában, a funkciók napi ritmikus ismétlődésében bontakoznak ki. E folyamatban nyilatkoznak meg a különböző korú, foglalkozású, kultúrájú emberek ellentétes érdekei — a különböző igények és a környezet ellentmondásai.

Az ember környezete az egyéni élet, család, a társadalmi keretek különböző fokozatai felé tágul. A vizsgálat ennek megfelelően a lakás, a lakótömb, a városnegyed és a teljes városi környezet fokozataiban követheti az élet kibontakozását.

Lakáshelyzet. Dunaujváros lakossága részben az új város területén, részben az ősközségben, részben barakktáborokban él.

A barakktáborok lakossága

	Családi	Csoportos	Összesen
	szálláson		
1960.	2670	1910	4580
1962.	2159	1364	3523
1964.	1650	1700	3350

A csoportos szálláson lakók száma évi középérték, mert az igényeknek megfelelően számuk 3000 fölé is emelkedik egyes időszakokban, idénymunkások érkezése esetén. A barakkok felszámolása érdekében a városi tanács komoly erőfeszítéseket tett. 1960-ban olyan határozat született, amely megtiltja 30 km-es körzetből a lakosság betelepülését a városba, hogy a lakások 50%-át a barakk-táborokban élők betelepítésére fordíthassa. A barakk-táborok felszámolása néhány éven belül megtörténik.

A városban levő új lakások részben az újváros területén, részben az óvárosban épültek meg. Az 1960. év óta Dunaújváros teljes területén megépült lakások megoszlása a következő:

	Allami	Szövetk.	Magán	Örök	Összesen
1951—1959	5213		388		5601
1960.	393		66		459
1961.	397	192	49		638
1962.	370	198	53		621
1963.	196	233	65	44	538
1964.		164			164
Összesen:	6569	787	621	44	8021

Az újváros területén ebből

6560 állami lakás
787 szövetkezeti
44 öröklakás épült.

A lakosság megoszlása Dunaújváros területén:

	Óváros		Újváros	
	lakás	lakos	lakás	lakos
1949.	807	4069		
1961.	1182	4913	5213	21 282
1964. VI. 1.	1437	6000	7391	31 150

Fentieknek megfelelően az újvárosban 1960-ban 3,95 fő/lakás, 1964-ben 4,22 fő/lakás telítettség (2,12 fő/szoba) uralkodott, szemben a lakások effektív kapacitásával, amely 1964-ben 3,68 fő/lakás, ill. 2,00 fő/szoba.

A lakásoknak látható túlterheltsége nem indokolható a családok nagyságával, mert ezek túlnyomó többsége gyermek nélküli és egygyermekes család. E jelenség főleg az albérlők magas számának tulajdonítható, ami koncentráltan a város egyes házaiban jelentkezik, az utóbbi időben különösen a szövetkezeti lakások esetében. A lakosság a szövetkezeti lakások okozta anyagi megterhelést az albérlők útján szerzett bevétellel igyekszik csökkenteni. Előfordul ezekben a házakban a

4,00 fő/szoba, sőt egyes esetekben a 10—12 fő/lakás érték is. Vannak ezzel szemben épületek, amelyek kimondottan alacsony laksűrűségükkel tűnnek ki. Az albérlők által okozott túlterhelést, valamint a városban nyilvántartott 68 sokgyermekes család természetes terhelését leszámítva, a lakások helyzete bizonyos kategóriákban kedvezőnek mondható, hiszen a túlnyomórészt két-három fős családok részére négy férőhelyes lakások állnak rendelkezésre. Szembeállítva a családok összetételét és a lakások nagyságát, az alábbi ellentétek jelentkeznek:

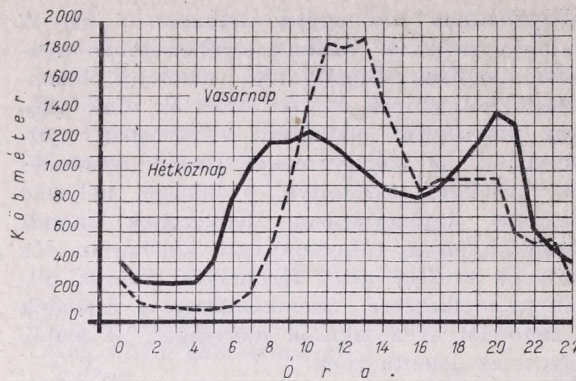
	Család	Lakás
2 személyes	2067	1660
3 személyes	2391	223
4 személyes	1809	4760
5 személyes	830	611
6 és több személyes	494	45

Ha a családok összetételét a rendelkezésre álló lakások szobaszámával összevetjük, úgy határozottan hiány mutatkozik a 3 személyes lakások tekintetében, amelyeket — a helyzetet felismerve — már 1964-ben is tömegesen épít a város. Hiány mutatkozik az 5—7 férőhelyes lakások tekintetében is, amelyeket a sokgyermekes családok elhelyezése és a családok szaporulatának ösztönzése érdekében kell megépíteni. A 4 férőhelyes lakások két szobás megoldása nem kedvező, mert a családok a leggyakrabban férjből, feleségből és különböző nemű két gyermekből tevődnek össze. Ezekben a lakásokban pedig szervezett családi élet lehetetlenné válik, ha a két gyermek serdülő korúvá növekszik. A 4 férőhelyes lakásokat egy szobás és két félszobás típusú lakások módjára kell megépíteni.

A lakásépítés és lakásgazdálkodás terén mintegy folytatódik a telepítéspolitika tervszerűtlensége. A lakások elosztása mechanikusan, az éves sorrakerülés ütemében történik, tekintet nélkül a családok és a lakások nagyságrendjére.

A kétszemélyes családok elég magas száma, valamint az öregek egyre növekvő aránya különleges lakástípusok (garzonház, aggok háza stb.) alkalmazását indokolná. A kísérlet egy 80 lakásos garzonház megépítésével nem sikerült, mert ezeket normális lakáskiutalás keretében jórészt családostok foglalták el.

Majdnem minden dunaújvárosi lakás teljes háztartás vitelére alkalmas, teljes közművesítéssel. (A város újabb épületei, amelyekbe a távfűtést és a gázt be kell vezetni, 1965-re

Gázfogyasztás napi grafikonja

már szintén teljes közművesítéssel rendelkeznek.) A lakáskultúrának ilyen magas fokán megépített lakások használatára vonatkozóan a lakások energiafogyasztása ad felvilágosítást. Feltűnő a vízfogyasztás igen magas értéke, amely a vízszolgáltatás hiányosságainak ellenére 167 liter/fő/nap fogyasztást jelez. Az értékeket a lakóépületek vizóráin mérték, tehát netto fogyasztási adatok. Ehhez még hozzá kell adni az utak és parkok locsolásához szükséges vizet, a városi iparok által igényelt vízmennyiséget stb., hogy a teljes városi vízfogyasztást megkapjuk. A bruttó fogyasztás a Vasmű fogyasztásával együtt a 400 liter/fő/nap mennyiséget is eléri. E magas fogyasztás egyik tényezője kétségtelenül a minden lakáshoz tartozó fürdőszobák használata. Ennek bizonyítékául szolgál a gázfogyasztás időgrafikonja, amely a hétköznapok és a vasárnapok meglepő különbözőségeire mutat rá. Köznapokon az éjszakai egyenletes terhelés után (amely a város iparából származik), reggel 6 órakor emelkedni kezd a fogyasztás, és az emelkedés egyenletes 10—11 óráig, a közétkeztetési konyhaüzemek terhelésének megfelelően. 11 óra után süllyedni kezd, 17 órától 20 óráig ismét emelkedőben van, hogy azután az éjszakai egyenletes terhelésre süllyedjen. Az emelkedés tehát a reggeli és esti időszakokra esik. Kiesik teljesen a déli főzési időnek megfelelő terhelés — a csúcsok a reggeli és esti családi életre, tehát a kisebb mennyiségű főzés és a tisztálkodás idejére esnek. A fürdőszobák általános használatának ellentmond ugyan a város nem túlzott mennyiségű szappanfogyasztása (0,66 kg/fő/hónap), de ez azt jelzi, hogy a vízfogyasztás további emelkedése várható.

Vasárnapokon a gázfogyasztás teljesen más jellegű. Az éjszakai ipari szünet a fogyasztást minimálisra csökkenti. Reggel 7 órától indul meg a fokozatos fogyasztásnö-

vekedés, és a normális hétköznapok mértékének kétszeresét éri el csúcsban 11—13 óra között. Ezután rohamosan csökken, és az esti órákban a köznapi fogyasztásnak megfelelő mennyiségek jelentkeznek. A fogyasztásnak ez a jellegzetessége azt mutatja, hogy a város lakossága csak vasárnap főz otthon ebédet.

Az elektromos fogyasztás lakásonként 40—50 kWó/hónap. A csúcspont fogyasztás télen 5 óra körül jelentkezik, este 8 óra után hirtelen a felére csökken.

Az energiák felhasználásának ilyen különleges karaktere a lakások sajátos használatára mutat rá. A vízfogyasztás bizonyítja, hogy lakosságunk élni tud a modern lakások felszereltségével. A gázfogyasztás világosan utal arra, hogy a konyhák kihasználtságának foka igen alacsony, a villanyfogyasztás pedig a lakosság életmódjára utal. A lakásokba való visszavonulás egyéb tényezői mellett (televízió) bizonyítja a korai pihenőre térést, ami ipari városokban elég általános.

Lakóterületek

A lakóterületet 300—800 m széles zöldsáv választja el az ipari területtől. A dolgozó népesség 70%-ának munkahelye a zöldövezeten túl van.

A munkahelyek távolsága a városközponttól:

Vasmű központi kapu	1700 m	6180 fő	bejáró
Vasmű szállító kapu	2300 m	1200 fő	„
Vasmű szénélőkészítő k.	3100 m	1000 fő	„
Vasmű koksoló kapu	4300 m	1870 fő	„
Vasmű hengermű kapu	850 m	1750 fő	„
Épületelemgyár	2700 m	968 fő	„
Szalmacell. gyár.	4700 m	654 fő	„
Ruhagyár	3700 m	910 fő	„
MÁV	2000 m	1380 fő	„

A munkaidő kezdete az iparban reggel 6 óra. A vállalatoknál és az intézmények egy részében 7 óra. Az iparban a munka három műszakos, a második és harmadik műszakban dolgozók mintegy 15—20%-a vesz részt. A munkaidő kezdetének egyidejűsége és a munkahelyek távolsága a műszakváltások idején a városra jellemző forgalmas időszakot eredményez. A gépjárműforgalom hirtelen megnövekedése, az embereknek az autóbusszállomások körüli csoportosulása a nagyvárosi forgalmat és zajt idézik néhány órára.

A munkakezdés egyidejűsége a munka—pihenés fő funkcióinak megfelelő, periódikus életütemet eredményez. A városban állandóan

dolgoznak és állandóan pihennek is. Csupán négy óra naponként az az idő, amelyben feltételezhető, hogy a teljes város ébren van. Ezért a csönd a városnak elsődrendű igénye. Ezt az igényt a közlekedés — amely a műszakváltások idején válik lökészerűvé — nem zavarja.

A dolgozók életütemétől lényegesen különbözik a gyermekek napi életritmus. A kétműszakos iskolai oktatás a gyermekek felét a nap egy részében az otthonokra bizza, hiszen a napközi otthon a 6831 beiskolázott gyerekből csak 898-at lát el. Az otthon fogalma kertváros esetében pedig nemcsak lakást, hanem játszóteret és utcát is jelent. Ezzel különösen a lakóegységek belső területei válnak zajossá.

A város különböző korú lakosságának igényei ennek következtében a lakások közvetlen környezetében ütköznek. A város lakóegységeinek tömbbelsőiben elhelyezett játszóterek zaja elviselhetetlen. Ez nemcsak Dunaújvárosra, hanem minden bányász- és ipari településre általánosan érvényes. E körülmény azt követeli meg, hogy felül kell vizsgálni az új ipari települések szerkezetét. Biztosítani kell a lakóházak csöndes üdülőterületeit, ahol legfeljebb a legkisebb gyermekek kis játszóterületei foglalhatnak helyet, de ki kell emelni a lakótömbök közül — nyilvános parkok módjára — azokat a zöldterületeket, amelyek a játék és sport céljára alkalmasak.

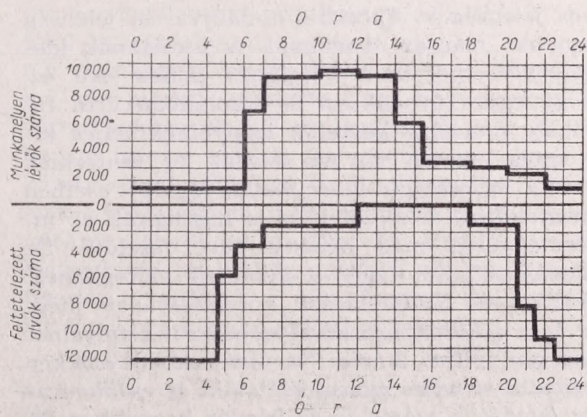
A zöldterületeknek közpark módján történő kialakítása feltételezi a lakótömbök beépítési rendszerének változását, a lakótömbök laksűrűségének növelését, a szabad zöldterületek kialakítása érdekében. A parkok zöld gyűrűjében elhelyezett, sűrű beépítésű lakótömbök rendszere egyben feloldaná az új településeken jelentkező, egyenletesen szétszórt épületek sematikus rendjét, és optimálisabb megoldásokat ígér út- és közműhossz szempontjából a gazdaságosság vonatkozásában is.

A város 3000—10 000 fő nagyságrendű szomszédsági egységekre osztva épült. Létrejött az egységek alapfokú kereskedelmi hálózata. Egységenként az országos irányszámok alapján kerültek elhelyezésre a gyermekintézmények. A kulturális hálózat nincs kiépítve. Az a két kultúrház, amely rendelkezésre áll, két szomszédsági egység körzeti létesítménye csupán. Még két körzeti kultúrház hiányzik egy központi kultúrintézményen kívül. A város teljes területéhez viszonyítva központi iekvésűek az egyedi közintézmények: rendelőintézet, szálloda, mozi, hivatalok székháza stb.

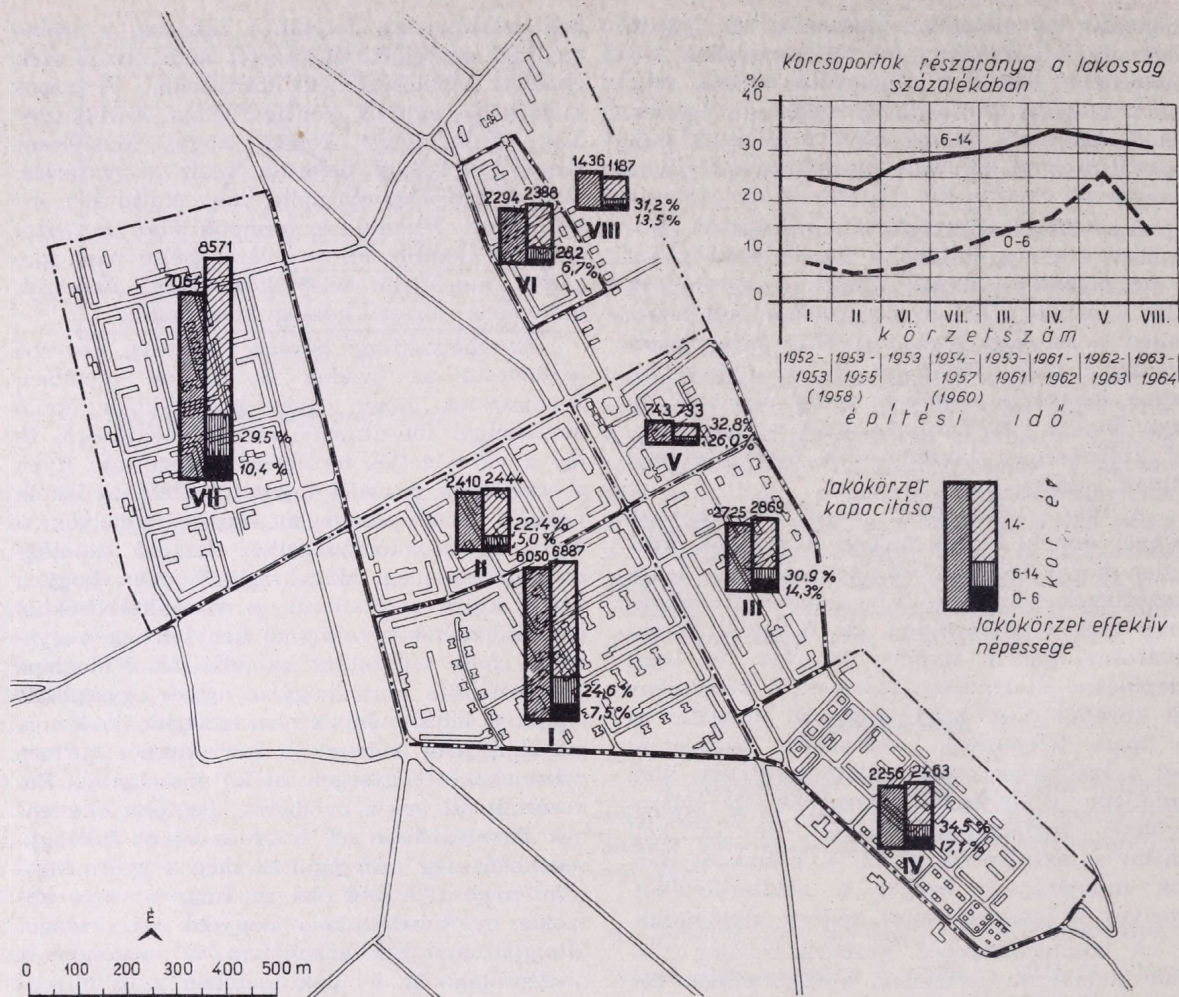
Elsősorban a körzeti kulturális létesítmények hiánya és a kereskedelem szaküzletei-

nek szétszórtsága folytán a lakosság a szomszédsági egységek szervezetét nem élvezi ezek elméleti lehetőségeinek arányában. A város kiterjedése sajátos konfigurációja következtében volumenéhez képest nagy. Másfél-két km-es távolságok bejárása akár a vásárlás, akár a központi szociális vagy kulturális intézmények felkeresése szempontjából fárasztó, annál is inkább, mert a város belső napi forgalma megfelelő belső közlekedési eszközök hiányában jórészt gyalog bonyolódik.

A szomszédsági egység elve még kevésbé érvényesül az óvodák és iskolák esetében. Természetes, hogy egyes körzetekben épülő nevelésügyi létesítmény városi jelentőségű, és így a város teljes területéről látogatják. Ilyen a zeneiskola, a zenei tagozatú általános iskola vagy a gyógypedagógiai egység, amelyek a város egyes lakóegységeihez tartozó iskolákban nyíltak meg. Magyarázható az is, hogy a város külső területeiről, a barakk-táborokból több kilométer távolságból kénytelenek a gyerekek (felső tagozaton) iskolába járni. Meglepő azonban az a tény, hogy az egyes egységekbe telepített létesítmények nem funkcionálnak normálisan, nem képesek a körzetükhöz tartozó gyermekeket (egységen belül) kiszolgálni. Fokozottan áll ez az óvodákra. Legfőbb oka ennek természetesen az, hogy az újabb lakóegységekben még nem épültek meg a gyermekintézmények. További oka az, hogy a város abszolút gyermeklétszáma nagyobb az országos átlagnál, amelyek arányában az intézmények megépültek. Az óvodák esetében a túltelítettség fokozódik azáltal is, hogy az óvodai nevelés a város lakosságának szeme előtt bontakozik ki és így a felvételi kérelmek száma maximális. A helyhiány miatt visszautasított felvételi kérelmek (1963/64. tanévben 150 fő, az 1964/65. tanévben 200 fő) nem árulják el a felvétellel

A dolgozók napi periodikus életüteme: munkában és pihenéssel eltöltött idő

A város lakókörzeteinek terhelése és a korcsoportok megoszlása

kapcsolatos reális igényt, mert a városi tanács csak a kis keresetű családok esetén ismeri el az igényjogosultságot.

Mindezen tényezők nem a város speciális adottságaiból fakadnak, — országosan általános jelenségek. Speciális dunajvárosi jelenség azonban már az óvodáknak és iskoláknak idegen körzetből való feltöltése. Ennek oka az, hogy egyes óvodákban és iskolákban üres férőhely marad e körzetek igényeinek teljes kielégítése esetén is. Az óvodák és tantermek száma az országos normáknak legtöbb esetben megfelel, és a körzetek ki is használták az intézményeket még néhány évvel ezelőtt. De megállapítható, hogy a körzetek elöregednek. A 0—6 és 6—14 évesek korosztályának megoszlása a különböző körzetekben ezt a folyamatot bizonyítja. A régi városrészekben csökken egyrészt a teljes gyermeklétszám és csökken az az óvodások száma is az iskolás korúakhoz viszonyítva. Ezzel szemben a fiatal városrészekben megnyitásuk után egy-két évvel igen ma-

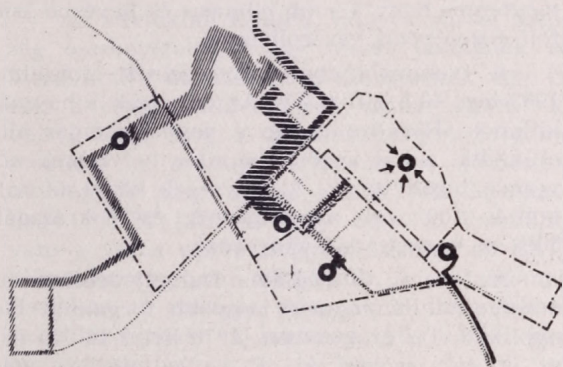
gas a gyermeklétszám. A városrészek elöregedése a beköltöző lakosság azonos életfolyamatából következik. A lakásra való hosszú várakozás után természetesen következnek a családalapítás, és egy generáció csaknem egy lakóegység méreteiben születik meg és öregszi el. A város fejlődésének e sajátos, szakaszos üteme előre mérhetővé teszi a gyermek-közintézmények leterhelését.

E jelenségek alapján az iskoláknak és óvodáknak a lakóegységhez való viszonyát kell nyitott problémának tekinteni. Úgy látszik, hogy egy lakóegység túl kis egység ahhoz, hogy a gyermekintézmények egy bizonyos szintre megállapított kapacitásának megfelelően, illetve, hogy e kapacitás túl merev a lakóegységekben tapasztalható demografikus változásokhoz viszonyítva.

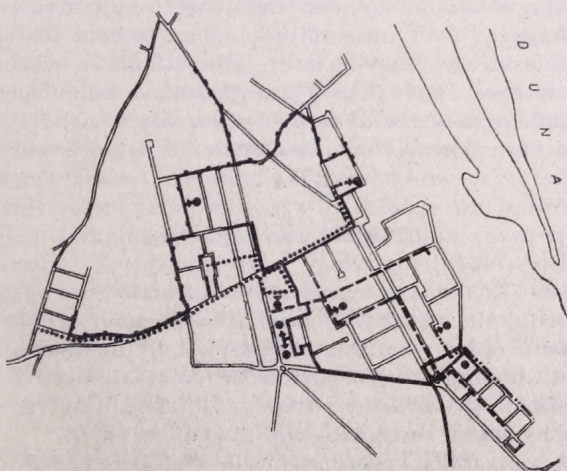
Több lakóegység együttes kiszolgálása nagyobb volumenű tanintézményekkel olyan gyermekvárost hozhat létre a lakókörzetek közt elfekvő területen, amely a nagy számok törvé-

nye szerint már képes kiegyenlíteni az egyes lakóegységekben mindig előforduló gyermeklétszám-különbségeket. A gyermekváros egyben lehetővé teszi azt is, hogy demográfiai változások esetén egyes létesítményei körzeti rendeltetés helyett városi vagy akár regionális jellegűvé változzanak.

Fenti tapasztalatok azt mutatják, hogy Dunaújváros szomszédsági egységekben szervezett körzetei nem szolgálják maradéktalanul a lakosság igényeit. Nem biztosítják a környék nyugalma, és a gyermekeknek azt a környezetet, amelyet a teória ígért. Az egységek különböző nagyságrendje, az ellátás különböző foka, különböző beépítési módok szerint végrehajtott kísérletek sem igazolták az elveket, amelyeket az 1950-es években az egész világon alkalmaztak. Az UIA VII. Kongresszusán a szomszédsági egységekről megtartott vitában az elveket funkcionális és szociális oldalról is támadták. Dunaújváros is hozzájárulhat tanulságaival egy új városszerkezet kialakítására irányuló munkához.

Iskolába járó gyerekek vándorlása

Ovodába járó gyerekek vándorlása

A város élete

A városi élet specifikus jellegének kialakulásában a szolgáltatások a legjelentősebbek. A szolgáltatások e rendszerében az életszínvonal állandó emelkedésének hatására egyre újabb igények jelennek meg az anyagi és szellemi élet minden vonatkozásában. Az emberek fejlődése a szolgáltatások tudatos fejlesztése útján befolyásolható. A fejlődést — a városi élet egyre jobb kibontakozását — az igények és a városi környezet (a berendezések és a gazdasági, szociális, kulturális intézmények munkája) egymásrahatása irányítja.

A lakosság gazdasági és szociális helyzete.
A Dunaújvárosban foglalkoztatott munkaerő, a város munkaerőhivatalának 1964-es kimutatása szerint a város ipari üzemeiben, vállalatainál és intézményeinél összesen 26 500 fő. Ebből 11 747 fő dolgozik a Vasműben, 4747 fő az építőiparban, 2257 a könnyűiparban, 525 az élelmiszeriparban, 2285 a közlekedésben, a többi a város vállalatainál és intézményeinél.

Az összes munkavállalók közül helyben lakik 21 000 fő, 5500 fő ingázó. A nem állami szektorban foglalkoztatottak megoszlása:

Tsz. dolgozó	476 fő
Nyugdíjas	1524 fő
Magánszektorban dolgozik	38 fő
Szövetkezetben: állandó tag	18 fő
bedolgozó kb.	100 fő
1960-ban 18 000 munkavállalóból 6250 nő	34,6%
1964-ben 26 500 munkavállalóból 8250 nő	31,0%

Férfi munkaerőben állandó hiány mutatkozik, különösen az építőiparban. A női munkavállalók esetében 1962-ben még 1300 munkanélkülit tartottak nyilván, ez azonban 1964-re — különösen a Vasmű fáradozásainak eredményeképpen (1962—64 közt 650 nőt vettek fel) — 530-ra csökkent. Ezek elhelyezését a mindennemű végzettség hiánya és csökkent értékű munkaképesség nehezíti meg. A város a női munkaerőfelesleg okozta 1962-es állapotokat oly módon szüntette meg, hogy lezárta a várost a környék női munkavállalói elől. A jelenlegi helyzet viszont azt eredményezi, hogy a közeljövőben bővítésre kerülő könnyűipari üzemek munkaigényét már kizárólag csak a környékről jelentkező munkaerők elégíthetik ki. Kétségtelenül az 1962-ig meglévő női munkaerőfelesleg hozzájárult a nők alacsony letelepedési létszámának kialakulásához a városban.

A városban dolgozók bruttó munkabérének alakulása egy 1962-ben készült analízis alapján az

MNB által kifizetett bérek szerint	491 000 mFt
A dolgozók átlagbére	1750 Ft

Az 1962. évi adatok szerint a kiadások alakulása főcsoportonként a következő volt:

Állandó jellegű kiadások:

Lakbér (IKV bevételei szerint)	7844 mFt
Közp. fűtés (Víz- és Csat. M. szerint)	3480 „
TÜKER	3600 „
Gáz	2133 „
PB-gáz	800 „
Biztosítás	2240 „
Adó (ház-, autó-, eb- stb.)	1662 „
Szolgáltatás (Vegyesipari Vállalat)	8759 „
Közlekedés (MÁV, MÁVAUT, MAHART)	3800 „
Mozi, színház	3440 „
Posta	6042 „
	<u>43 800 mFt</u>

a kifizetett bérek 9%-a.

Kereskedelmi forgalom:

Piac (felhozatal szerint)	6200 mFt
Élelmiszer	113 300 „
Ruházat	74 100 „
Vegyesipar	77 600 „
	<u>271 200 mFt</u>

a kifizetett bérek 55%-a.

A lakosság bevételeinek felhasználását fenti adatok nem teljesen tükrözik. Az ingázó dolgozók bérük egy részét lakóhelyükre exportálják. Ezzel szemben a kereskedelmet és szolgáltatásokat igénybe veszik a környékbeli lakosság szélesebb rétegeivel együtt. Megállapítható az is, hogy a helyi lakosság jövedelmének egy része Székesfehérváron és Budapesten csapódik le.

A számok a durva megközelítés ellenére is világosan utalnak az állandó jellegű kiadások rendkívül alacsony szintjére. Rámutatnak arra, hogy a városban fölös vásárlóerő van, hiszen nem valószínű, hogy a Dunaújvárosban lakók másutt történő vásárlásai és a környékbeliek dunaújvárosi vásárlásai összegben lényegesen különbözzenek egymástól.

Szolgáltatások tekintetében a Vegyesipari V. kapacitását a lakosság 100%-ig igénybe veszi. Az igények felmérése szerint a vállalatnak kapacitását:

szabóság esetében	10%
motorjavítás	15%
háztartási gépjavítás	15%
fodrászat	10%
asztalos, festő, kárp. m.	40%-kal

kell megemelnie. Kivételt képez a Patyolat-üzem, amelynek kapacitását a lakosság 50%-ig használja ki, kizárólag vegytisztítás és festés céljából.

Mosását a lakosság otthon végzi, kis gépeken lakásán belül, sok esetben még az épü-

letekben elhelyezett mosókonyhákat sem használja.

A kereskedelmi hálózat jelenlegi állapotában nem elégíti ki a lakosság igényeit. Üzletterületei az O. T. normák által meghatározott üzletnagyságokkal szemben a következők:

	Tényleges	Norma szerinti
	alapterület	
élelmiszer	3388 m ²	5010 m ²
ruházat	1239 „	1943 „
vegyes iparcikk	1387 „	
	6014 m ²	6953 m ²
vendéglátóipar	4029 „	3272 „
	10 043 m ²	10 225 m ²

Megállapítható, hogy a Kiskereskedelmi V. és a vendéglátóipar helyiségei összességükben a normáknak megfelelnek, de elosztásuk olyan, hogy az élelmiszerüzletek alapterülete nem kielégítő. Ennek megfelelően az élelmiszerboltok túlszűfoltak. A lakosság kénytelen hosszú utat megtenni, hogy a jobb ellátású és kevésbé zsúfolt üzletekben vásárolhasson.

A vendéglátóipar egységeinek forgalma 1962-ben 48,5 millió Ft. Az egységek kihasználatlanok. Hétköznapokon a vendéglátóipar alig működik, a hét végén viszont a helyiségek kevésnek bizonyulnak. Az egységek közül az italboltok 100%-os, az éttermek és cukrászdák 50%-os kapacitással dolgoznak.

Az üzemi vendéglátás Dunaújvárosban az országosnál lényegesen nagyobb forgalmat bonyolít le. Tíz éttermében (1970 hely) 18 000 napi étkezőt szolgál ki. E szolgáltatáshoz még hozzájárul a vendéglátóipar is, amelynek közétkeztetése napi 1170 főt lát el. A közétkeztetés a város dolgozóinak igényét nemcsak délben elégíti ki, hanem lehetőséget nyújt arra is, hogy az ételt hazaszállítsa, és az otthoni főzést feleslegessé tegye. Ez a szolgáltatás a város életében és a lakások használatában különleges jellegzetességek kialakulásához vezet. Kihatása a város energiafogyasztásának területén is mérhető. A szolgáltatások bármely rendszerének fejlesztése a háztartási munka csökkenését vonja maga után. Gazdaságossági vizsgálatnak kellene eldöntenie, hogy a szolgáltatások fejlesztése és a lakások egyes funkcióinak csak igen redukált kielégítése a lakásépítés terén általában milyen költségcsökkentést eredményezne. A dunaújvárosi ösztönös folyamat a háztartások leegyszerűsítése felé a fejlődés útját egyértelműen meghatározza.

A fölös vásárlóalap jelentkezése, az OTP betétek mennyisége, a gazdaságos szolgáltatá-

sok maximális kihasználása a lakosság részéről a városban érezhető felhalmozást eredményez. E felhalmozást a lakosság elsősorban lakásának bútorozására és felszerelésére (televízió, háztartási gépek) fordítja.

A felhalmozás egy része gépkocsik vásárlása céljából történik. A városban jelenleg 397 magánautó van és 713 motorkerékpár, tehát 100 fő részére egy gépkocsi és 50 fő részére egy motorkerékpár áll rendelkezésre.

A város gazdasági életére jellemzők a posta adatai is.

Televízió előfizetők száma	5400
Rádió „ „	9200
Telefon „ „	1793

1963-ban a posta 1096 ezer levélküldeményt vett fel, és 1200 ezer db-ot kézbesített.

Felvett pénzesutalványok száma	38 400
kézbesített „ „	71 000
Felvett csomagküldemény	35 900
kézbesített „ „	44 000

Az adatokból kitűnik, hogy a városi lakosság összevételének egy részét távolállók részére utalja át, viszont élmezőnyének egy részét a csomagküldemények száma szerint kívülről kapja meg. A postautalványok forgalma megfelel az országos átlagnak. A kézbesített utalványok nagy száma annak tulajdonítható, hogy SZTK kifizető hely csak a Vasműben van, a város egyéb dolgozói részére az SZTK kifizetéseket postán kézbesítik. A postacsomagforgalom az országos átlagnak mintegy kétszerese, bizonyítéka a lakosság erős vidéki kapcsolatainak.

A lakosság gazdasági helyzetére vonatkozó tények összességükben bizonyítják a lakosság egyre fejlődő igényeit. Az igények egészséges kifejlődésére pozitívan hat a kommunális jellegű kiadások alacsony szintje, néhány szolgáltatás (közétkeztetés) jó szervezottsége és a lakásoknak a felszereltsége, kényelme. Negatívan hat a kereskedelmi szolgáltatás épületállományának és szervezottségének alacsony szintje.

Kulturális helyzet

A város kulturális élete talán a város leg-erősebben vitatott problémája, az a terület, amelyben az állapot felmérése, a város kulturális szintjének megállapítása a legbonyolultabb. A kulturális életet reprezentatív módon a kultúrházak munkája képviseli. Igaz, hogy ezek sem volumenükben, sem felszereltségükben nem elegendők ahhoz, hogy a város je-

lentkező kulturális igényének reális értékeit mérni lehessen. A kultúrházak munkája elsősorban szakköri tevékenységekben merül ki. 19 szakkör működik több mint 1000 taggal.

Mindezek tevékenysége négy klubszobában, egy táncteremben, egy színházteremben és az előcsarnokokban zajlik. Esti látogatottság 200 fő. A Vasmű Klub helyiségeiben (10 klubhelyiség) — kényyszerűségből — a dolgozók általános iskolája működik.

A kultúrház 635 férőhelyes termében 1964—65-ben

6 színházi előadást	felnőtt közönség részére
2 „ „	ált. iskolások „
3 „ „	a dolg. ált. isk. „
2 „ „	középiskolások „
4 hangversenyt	az ifjúság „
2 „ „	felnőtt közönség „
szervezett meg.	

A kultúrházak kulturális munkája mellett jelentős részt vállalnak a nagy iparvállalatok szakszervezetei és azok a politikai és társadalmi testületek, amelyek a város területén tevékenységet fejtenek ki. Ilyen a KISZ, a Hazafias Népfront, a Nótanács, a TIT (238 előadás/év) stb. Jelentős a városi és járási, valamint a Vasmű-könyvtár tevékenysége is, és nem utolsósorban a Városi Tanács Művelődési Osztályának munkája, amely az esti általános iskolai és középiskolai oktatás keretében 2500 dolgozónak nyújt segítséget a tanulásban. A szaktanfolyamok és a műszaki továbbképzés ügye a termelést irányító szervek feladata. Mindezek a testületek az üzemekben és munkásszállókban tartják rendezvényeiket, és így a város kulturális munkájának egy része a munkahelyre korlátozódik. Kötött jellegűknél fogva hatásfokuk nem közelíti meg az öntevékeny formák között kibontakozó kulturális életet.

A szervezett kulturális munkával szemben a lakosság ösztönösen a televízió felé fordul. Lakásokon, cukrászdákban, üzemi klubokban, munkásszállásokon gyűjti nap mint nap a televízió maga köré a lakosságot. Ennek hatása a világszerte észlelt hatással azonos. A mozi telítettsége 1964-ben 56%-os az 1950-es évek 95—100%-ával szemben. A kultúrházak előadásait és általában a rendezvényeket csak a televíziós szünnapokon sikerül megvalósítani. Öröndetes körülmények között, hogy az 1964—65-ös évad színházi előadásai iránt igen nagy volt az érdeklődés. Igaz, hogy az előadásokat televíziószünnapokon tartják, de még így is a jelenlegi állapot a legteljesebb ellentéte annak, amely a megelőző években lehetetlenné tett — közönség híján — bármely színi előadást vagy hangversenyt.

Az eredmények, amelyek a város kulturális életében az utóbbi időben mérhetőek, annak a széles körű és céltudatos munkának tulajdoníthatók, amelyet a város kulturális szervei offenzívaszerűen indítottak meg. A lakosság kulturális tájékozottsága a televízió programjainak és a városban folyó kultúrmunkának hatására szélesedett, és ezzel párhuzamosan kulturális igényei is megnöttek.

A kultúra fejlődésének két oldala ismert: a kulturális szolgáltatások igénybevétele és a kulturált magatartás az élet minden vonatkozásában.

Az öntevékeny csoportosulás, a társas élet kibontakozása, a kulturális események figyelemmel kísérése Dunaújvárosban a kultúra fejlődésének első jelei. A lakosság különböző rétegeinek igénye egy szabad klubélet iránt egyre határozottabban jelentkezik. A kultúrházak támogatják ezeket a csoportosulásokat lehetőségük, kapacitásuk szerint. Az igény azonban fokozottabb, mint a kapacitás, és ezért megkezdődött városszerte a helyiségek felkutatása egy-egy csoport befogadására. Egyre gyakoribb az a jelenség, hogy a lakóházak szabad pincéiben, használatlan mosókonyháiban — jobb híján — klubhelyiségek nyílnak. Sakk-körök, nyugdíjasok, tartalékos tisztek stb. klubja működik ilyen helyiségekben. Ha megoldásában nem is optimális, de mint az igény éles jelentkezése figyelemre méltó jelenség.

A kulturális fejlődésnek induló város e jelenségeit megelőző passzivitás azzal is összefügg, hogy a letelepedés kezdetén a lakás volt a gondozatlan környezet egyetlen eleme, amelyen belül a kulturális életigény egyáltalán helyet talált. Innen ered a város komoly színvonalú lakáskultúrája. Az igény a lakástól közvetlen környezetére terjedt tovább. A szépen ápoltság, a lakosság gondja a parkok védelme érdekében, a város tisztasága, a lakosság jóléte az a lakások közvetlen kör-

nyékén és a város egészén a kulturált környezet megteremtésének igényét bizonyítja.

A város kultúrája fokozatokban fejlődött. Az ember társadalmi szintű igényei — párhuzamosan az üzemekben folyó szocialista brigádmozgalommal, a szakmák körében folyó egyesülésekkel — a városi kultúra területén is elérkeztek a kibontakozás stádiumába. Fékezi e kibontakozást a helyiségek teljes hiánya. A megoldás műszaki szempontból lehetségesnek látszik. A vendéglátóipar helyiségei üresek. A társadalmi igény helyiségszükségletét a hét minden napján kielégíthetnék, ha az üzemeltetés szemlélete nem állná ennek útját. A két funkció rokon, és a közös funkció-kielégítésnek hagyományai is vannak mind Magyarországon, mind a világ minden részén. A régi vendéglők különtermei társas összejövetelek célját szolgálták a vidéki városokban évszázadokon keresztül. A kulturális célú helyiségek összevonása az étteremmel a régi vigadók típusát idézné — mindkét funkció maximális kibontakozásának a lehetőségével, gazdaságos és optimális módon.

*

A vizsgálat, amely Dunaújváros mai állapotának és jövő fejlődésének problémáját veti fel, felderített néhány olyan jelenséget, amely a város egészséges fejlődését gátolja.

A vizsgálat azt is bizonyítja, hogy fejlődésünk üteme szocialista társadalmi viszonyaink közt sok vonatkozásban különbözik a hagyományosan ismert fejlődés menetétől. A fejlődés ütemének ismerete előrelátóbb, gazdaságosabb építést tesz lehetővé. Ezért a város életének analízise állandó jellegű feladat.

Rávilágít a vizsgálat arra is, hogy minden város egyedi szervezet saját fejlődési törvényszerűségekkel. Minden olyan intézkedés, amely sematikus, a város egyedi fejlődésével ellentétben áll, sérti a város lakosai és ezzel együtt a népgazdaság érdekét is.

A FALU LAKÓTERÜLETÉNEK ÉS BEÉPÍTÉSÉNEK FEJLESZTÉSE ÖVEZETI RENDSZER KIALAKÍTÁSÁVAL*

Dr. LABODA ZSIGMOND
egyetemi adjunktus

Napjainkban a nagyméretű lakásépítési tevékenység következtében a mezőgazdasági jellegű települések, falvak nagy részében a lakóterület fejlődése, növekedése jelentős méreteket öltött. Évről évre óriási mezőgazdasági művelési terület épült be új földszintes családi házakkal. Így az egyébként is terjedős, laza beépítésű falvak lakóterületei tovább növekedtek.

A nagy telkek, a laza, hézagos beépítés következtében a laksűrűség igen alacsony, a települések terjedősek, ennek folytán nagy az egy főre jutó lakóterület és úthossz is. Így településeink lakóterülete nem nyújt kedvező lehetőséget az útépités és a közműépítés számára. Különösen fontos kérdést jelent ez napjainkban, amikor a lakosság társadalmi fejlődése, életmódjának változása, igényeinek növekedése egyre erőteljesebben ellentétbe kerül a hagyományos települési viszonyokkal. Az igények a lakással, a lakóépületekkel, de a település kulturáltságával szemben is fokozódtak, s távlatban további fokozódással kell számolnunk. Ennek felismerése a lakóterület fejlesztése szempontjából azt jelenti, hogy már napjainkban meg kell teremteni az út- és a közműépítés kedvező feltételeit.

A lakóterület úttal és közművel való ellátásának üteme három tényezőtől függ: a lakóterület adottságaitól, az út- és közműépítés költségeitől, valamint a népgazdasági helyzetétől. A három tényező közül igen jelentős szerepe van a lakóterületi adottságoknak. A lakóterület tömörítésével, laksűrűségének emelésével csökkenthető az egy főre jutó úthosszúság, így kedvezőbb feltételeket teremthetünk

az út- és közműépítés számára és ezáltal lényegesen meggyorsíthatjuk a települések lakóterületének kulturált kiépítését.

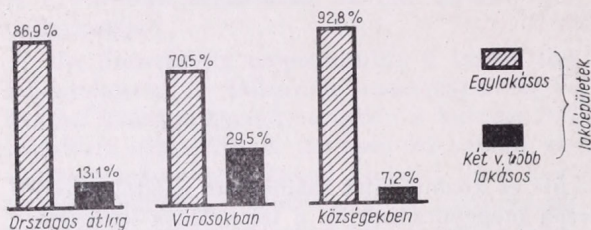
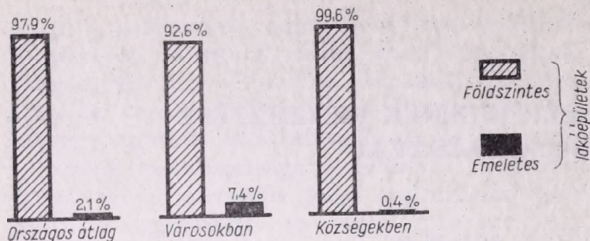
A mezőgazdasági jellegű települések lakóterületének beépítési módjában, jellegében — a földszintes telkes családházak beépítésben — még mindig a történelmi hagyományok érvényesülnek. Ez a lakosság társadalmi fejlődésével, életmódjának változásával, valamint a gazdasági helyzet, az építéstechnika, az építőanyagok stb. fejlődésével együtt módosulhat, vagy módosítható. E tényezők függvényeként megváltozhat, vagy megváltoztatható a lakóterület eddigi beépítési jellege.

A lakóterület fejlesztése terén távlatban is jelentős szerepe lesz a magánérből történő telkes családházak lakásépítésnek. Ezért a későbbiek során főleg e feltételek között kell keresni a lakóterület és a beépítési mód fejlesztési lehetőségét, ami elsősorban a tömörítésből, a laksűrűség növeléséből adódik.

A jelenlegi telkes családházak beépítési jelleg megtartása, megmaradása mellett tömörítésre, a laksűrűség emelésére két lehetőség kínálkozik. Az egyik a lakóterület telekméreteinek csökkentése, a másik a területegységre (telekre) jutó lakások számának emelése, mely történhet horizontálisan, épületbővítéssel, és vertikálisan, emeletráépítéssel.

A lakások számának emelése horizontális épületbővítéssel nem lenne szerencsés, mivel ez nagy telekszélességet, ill. út- és közműhosszúságot kíván. A vertikális bővítés, az emeletráépítés kedvezőbb, azonban csak törzsközművel rendelkező területen valósítható meg, tehát napjainkban, amikor településeink ezzel nem rendelkeznek, nem lenne helyes az emeletráépítés alkalmazása. Távlatban azonban az emeletráépítéssel — melynek során a meglévő tel-

* Az Építésügyi Minisztérium megbízásából 1963-ban készített tanulmány átdolgozott és bővített változata.

A lakóépületek megoszlása épületmagasság szerint. (1960) (felső ábra). A lakóépületek megoszlása a lakások száma szerint. (1960) (alsó ábra).

ken két lakás keletkezik — a tömörítés tekintetében számolni lehet.

Jelenleg az új telkek kialakításánál meghatározzák az alkalmazandó telek nagyságát és így, ha a lakóterületet vagy a lakóterület egy részét tömöríteni kívánják, kisebb méretű telkeket osztanak. Az ily módon kialakított telek kötött méreténél fogva azonban vagy a lakosság mai vagy távlati telekigényeinek nem felel meg. A mai lakóterület-tervezés alapvető hiányossága: az egylépcsős tervezés ill. fejlesztés, mely további fejlesztési, tömörítési lehetőséget nem biztosít. Ezért a távlatban közművesítendő lakóterületen a ma alkalmazott telekszűkítés helyett a telekszűkítés lehetőségét, az emeletráépítés lehetőségét vagy mindkettőnek kombinációját kell biztosítani, vagyis az egylépcsős tervezés helyett a többlépcsős tervezést ill. fejlesztést kell megvalósítani.

A lakóterület fejlesztésének elvei

A mezőgazdasági jellegű települések lakóterületének tervezése során mind a meglévő és rendezésre kerülő, mind az újonnan létesítendő lakóterületeken olyan nagyságú és arányú telkeket kell alkalmazni, melyek a későbbiek során kedvezően oszthatók és az osztás után a leválasztott új telek is beépítésre alkalmas marad. Elképzelhető, hogy egy nagyobb méretű telek, később két, majd távlatban ismét két részre osztva, összesen négy ki-

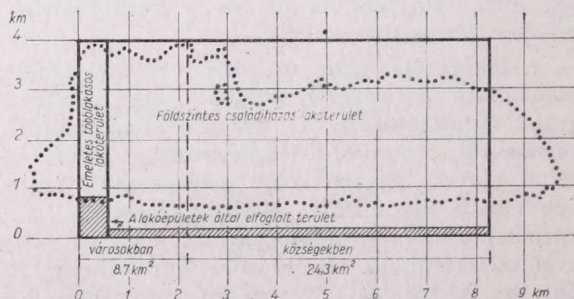
sebb méretű telket adjon. Kezdetben tehát a nagy telken egy lakóépület, később kettő, majd négy lakóépület helyezkedhet el. Ily módon a teljes lakótömböt ütemekben lehet fejleszteni, és az egyes ütemekben laksűrűségüket is növelni lehet.

A besűrítés természetesen nem lehet öncélú, elszigetelt. A fejlesztési ütemeknek szoros kapcsolatban kell lenniük az utépitással, a közművesítéssel, hogy a laksűrűségi fokozathoz a megfelelő út- és közműellátottság is biztosítva legyen. A javaslatunk szerint kialakítandó övezetekben nem a beépítés jellegének, ill. módjának megváltozása a döntő, hanem a terület laksűrűségében, ill. az út- és közműellátottság mértékében megmutatkozó különbség.

Feltétlenül szükséges, hogy a lakosságot érdekeltté tegyük a tömörítésben azáltal, hogy a csökkent nagyságú telek ellenértékéért a terület kiépített, burkolt utat és közműellátottságot kap. Az életmód változásával a későbbiekben fokozatosan csökken a nagyobb telek iránti érdeklődés, ugyanakkor emelkedik a kulturáltabb lakókörülmények iránti igény, amelyet ily módon ki lehetne elégíteni. A fejlődésnek megfelelő mértékben az egyes ütemekben csökkenne a telkek területe és növekedne a tömbök laksűrűsége. Az út- és közműépítés fejlesztési határának kijelölésével valószínű, hogy távlatban kisebb mértékben növekedne, esetenként pedig inkább zsugorodna a település lakóterülete is.

A többleméletes, többalakos lakóépülettel szemben e megoldás lehetőséget nyújt arra is, hogy az út- és közműépítés beruházási költsége nem az első ütemben, hanem a fejlődés során elosztva, több ütemre bontva jelentkezik, ami népgazdasági szempontból is kedvező.

A közöltek alapján mindenekelőtt a telek nagyságát, az út- és közműellátottság fokát

Új többalakos emeletes és földszintes családi házak építésével létesült lakóterületek nagysága 1962-ben (megközelítő számítással). A pontozott vonal a Velencei-tó kontúrja. Területe 23 km²

kell egyeztetni, egymással összhangba hozni. Három ellátottsági fokozat, ill. övezet kialakítása lenne kedvező, mely egyben háromféle teleknagyság használatát is jelenti.

A mezőgazdasági jellegű települések, falvak lakosságának jelenleg a foglalkozása szerint, valamint a háztáji állattartás nagysága, a háztáji kert területe alapján különböző nagyságú telekre van szüksége. A túlzottan sokféle méretű telek azonban a településtervezést megnehezíti, nem lenne tehát helyes és célravezető az ilyen értelmű igények mechanikus kielégítése.

Az alábbiakban a telekigényeket a kerthasználat és az állattartás mértékének, valamint a három övezetnek megfelelően háromféle teleknagysággal elégítettük ki.

Telekigény	Javasolt	
	teleknagyság	övezet
1. csak lakás, illetve házhely (kert és állattartás nélkül)	nem telkes	III.
2. lakás és kert (állattartás nélkül)	250—300 m ²	III.
3. lakás, kert és kis gazdasági udvar (csökkentett állattartás)	500—600 m ²	II.
4. lakás, kert és nagy gazdasági udvar (teljes háztáji állattartás)	1000—1200 m ²	I.

E besorolásnál a lakosság részéről általánosságban jelentkező igényeket, szempontokat vettük figyelembe, a speciális igényeket (virágkertészet, konyhakerti növénytermesztés stb.), melyek nem tartoznak feltétlenül a lakóterülethez, figyelmen kívül hagytuk.

Az 1. csoportnak megfelelő igényeket többalakos emeletes lakóházakkal is ki lehet elégíteni, azonban ezzel a beépítési jelleggel a tanulmányban részletesen nem foglalkozunk.

Az 1. és 2. csoportban (III. övezet) állattartás nincs. A 3. csoportban (II. övezet) csökkentett állattartás van, mely azt jelenti, hogy a telken csak baromfi- és sertéstartásnak megfelelően ólak helyezkednek el. A 4. csoportban (I. övezet) a teljes állattartás esetén szarvasmarha- és lótartás is van, így istálló is épül.

A három övezetnek út- és közműellátottság tekintetében is három fokozatot kell jelentenie. Fontos, hogy a három fokozat a megépítési költségek, valamint a lakás és a lakóterület felszereltsége tekintetében minő-

ségi különbséget is jelentsen, hiszen ezzel nagymértékben érdekeltté tehetjük a lakosságot az elérendő cél megvalósításában.

A mezőgazdasági jellegű településekben speciálisan a következő út- és közműfélék létesítésére van lehetőség:

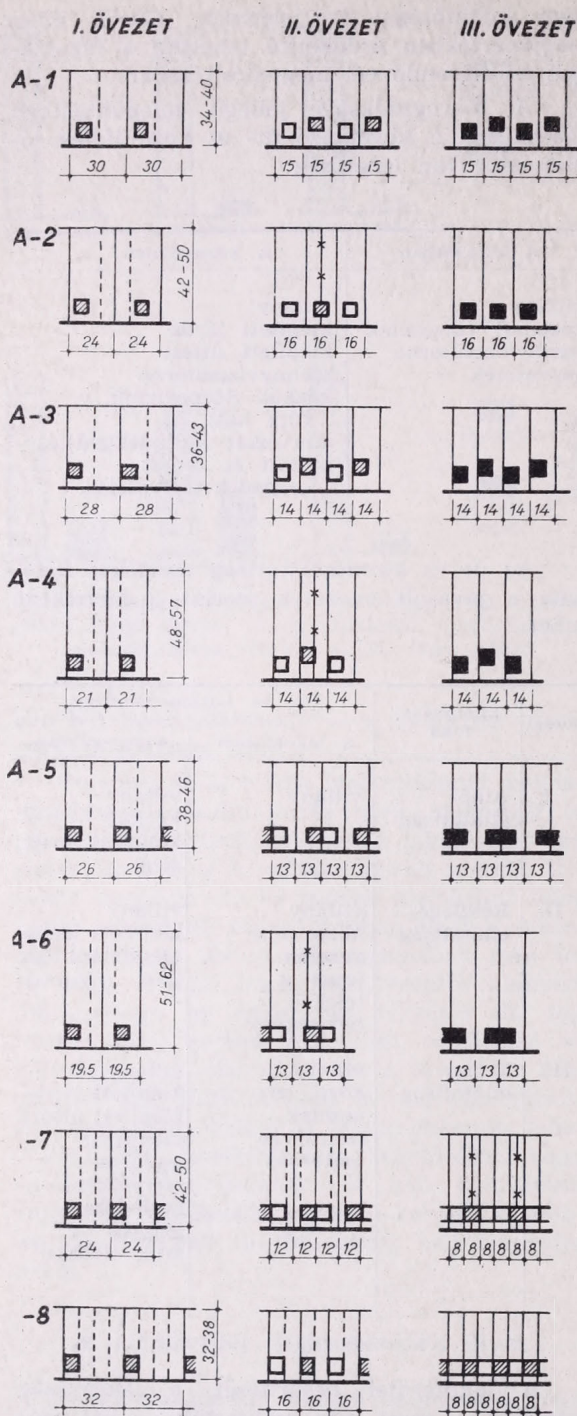
A lakóházban	A közterületen
villany központi vízvezeték szennyvízcsatorna gázvezeték	villany kiépített járda kiépített úttest szennyvízcsatorna közkút (törpevízmű v. fúrt kút) szervezett hulladékgyűjtés nyitott és fedett csapadékvízvezetés

Az út és közműellátottság mértéke, fokozata a javasolt övezetek szerint a következő lehet:

Övezet	Ellátottság foka	Út- és közműellátottság	
		a lakóházban	a közterületen
I.	Alap ellátottság	villany	villany közkút kiépített járda árok
II.	Részleges ellátottság	villany közp. vízvezeték (csak a telekre bevezetve)	villany kiépített járda kiépített úttest árok (nyitott)
III.	Teljes ellátottság	villany közp. vízvezeték szennyvízcsatorna	villany kiépített járda kiépített úttest szennyvízcsatorna szervezett hulladékgyűjtés árok (fedett)

A lakóterület besűrűsítését, a laksűrűség emelését — mint már említettük — két módon érhetjük el: a telkek méretének csökkentésével és a lakások számának emelésével.

A telkek méretének figyelembevétele mellett a lakások számának változtatásával, egy lakásra 3,5 fő létszámmal számolva, elérhető az övezetnek megfelelő laksűrűségi fokozat. Ily módon a három telekméret esetében az alábbi értékek adódnak:

A telkek szélességi osztására és beépítésére kidolgozott megoldások. (Az üres négyszögek a meglévő, a vonalkázottak az új lakóépületeket, a fekete négyszögek az emeletráépítést jelölik.)

Övezet	Teleknagyság	Lakások száma	Laksűrűség (S_n)
I.	1000—1200 m ²	1	29—35 lakos/ha
II.	1000—1200 m ²	2	58—70 „
	500—600 m ²	1	
III.	1000—1200 m ²	4	116—140 „
	500—600 m ²	2	
	250—300 m ²	1	

A mezőgazdasági jellegű települések lakóterületének adottságai és fejlesztési körülményei mellett, mivel távlatban is az egylakásos földszintes családiház-építés lesz a jelentősebb, a fent közölt variációknak csak egy része használható, mindhárom övezetben az egylakásos, és a III. övezetben a kétlakásos megoldás. Ennek megfelelően tehát arra kell törekedni, hogy egylakásos családi házak alkalmazásával, tehát elsősorban a telkek megosztásával érjük el az övezet laksűrűségi követelményeit, úgy, hogy az I. övezetbe tartozó telkek a fejlődés során megosztás és beépítés révén a II., továbbá a II. övezet telke, megosztás és beépítés után a III. övezet jellegének feleljen meg. Az utolsó telekosztódás helyett az emeletráépítés is alkalmazható, mert az 500—600 m² nagyságú telken a III. övezet követelményei 2 lakással is elérhetők.

A lakóterület fejlesztésének gyakorlati megoldási lehetőségei

A lakóterület fejlesztésének elméleti felépítése alapján a reális megoldást kell keresni és ennek érdekében fontos, hogy a mai gyakorlat megoldásaira, tapasztalataira támaszkodjunk.

A lakóterület többlépcsős fejlesztésének fentebb körvonalazott elve megköveteli, hogy az I. övezet 1000—1200 m² nagyságú telkei 500—600, esetleg 250—300 m² nagyságú telkekre osztódjanak a II. ill. a III. övezetté való átalakulás során. Továbbá szükséges, hogy a leválasztott, megosztott telken az OÉSZ előírásait kielégítő módon lakóépület, valamint az övezet jellegének megfelelő gazdasági épületek, ólak legyenek elhelyezhetők.

A telkek szélességi és hosszúsági méretét, arányát úgy kell meghatározni, hogy az egy főre eső úthosszúság minél kisebb legyen.

A fejlődés ill. a fejlesztés fokozatai, ütemei során a beépítési mód a lakóépület megjelenése, utcaép tekintetében egységes, rendezett legyen.

A telkek nagyságát két módon lehet csökkenteni: a telkek szélességben, ill. mélységben való osztása által. Az alábbiakban mindkét telekszűkítés lehetőségeit külön-külön vizsgáljuk, és mindkettőnek kombinálása egy harmadik lehetőség feldolgozását is indokolja.

A telkeknek szélességben történő osztása a közölt fejlesztési elvek alkalmazása mellett azt jelenti, hogy az I. övezetben felvett telekszélesség kettő, három, esetleg négy keskeny, minimális szélességű telekre legyen osztható. Biztosítani kell tehát az alapteleknek kedvező oszthatóságát és a minimális telekszélességek kialakítását. A minimális telekszélesség lényegében az alkalmazásra kerülő beépítési módtól függ, valamint pl. a II. övezetben a csökkentett állattartás igényeit, a szükséges létesítmények (ólak) elhelyezését és megközelítését biztosítani kell.

A telkeknek szélességben történő osztásával a telekre, illetőleg az egy főre jutó úthosszúság is csökken, ami az út- és közműépítésre nézve kedvező.

Ha a háromlépcsős fejlesztést földszintes, egyalakos lakóépületek alkalmazásával akarjuk megvalósítani, akkor az I. övezet alaplátó telke három, esetleg négy kis méretű telkeknek megfelelő nagyságú legyen.

A gyakorlatban alkalmazott beépítési módoknak és a szükséges min. telekszélességeknek megfelelően kidolgoztuk a lakóterületnek ily

módon történő háromlépcsős fejlesztési lehetőségét, a beépítési módok variálhatóságát is figyelembe véve.

A táblázatokban és a közölt rajzokon az „A” a telkek szélességi, a „B” szélességi és mélyégi (kombinált) osztásnak a jelzésére szolgál. Az 1—8 terjedő számozás a beépítési módokat, ill. azok variációit jelzi az alábbiak szerint:

A—1—2. és a B—1—3.

Szabadon álló családiház beépítési mód

A—3—4. és a B—4—5.

Féloldalas családiház beépítési mód

A—5—8. és a B—6—8.

Vegyes családiház beépítési mód

A telek szélességi és mélyégi méretének alakulása a kidolgozott beépítési módok alapján:

	Telekmélység			Telekszélesség		
	I., II., III. övezet	I. övezet	II. övezet	III. övezet		
A—1.	34—40 m	30 m	15 m	15 m		
A—2.	42—50 m	24 m	16 m	15 m		
A—3.	36—43 m	28 m	14 m	14 m		
A—4.	48—57 m	21 m	14 m	14 m		
A—5.	38—46 m	26 m	13 m	13 m		
A—6.	51—62 m	19,5 m	13 m	13 m		
A—7.	42—50 m	24 m	12 m	8 m		
A—8.	32—38 m	32 m	16 m	8 m		

A laksűrűség és az egy főre eső úthosszúság adatainak számításánál 3,5 fő család létszámot és 300 m tömbhosszúságot tételeztünk fel.

A telek szélességi osztása a beépítés variálásával (a közölt ábrák összesítő adatai):

	I. övezet			II. övezet			III. övezet		
	Szint	S _n	Út/fő	Szint	S _n	Út/fő	Szint	S _n	Út/fő
A—1.	1	29—35	5,6—5,8 m	1	58—70	2,8—2,9 m	2	116—140	1,4—1,9 m
A—2.	1	29—35	4,6—4,8 m	1	44—52	3,1—3,2 m	2	88—104	1,5—1,6 m
A—3.	1	29—35	5,2—5,4 m	1	58—70	2,6—2,7 m	2	116—140	1,3—1,4 m
A—4.	1	29—35	4,2—4,4 m	1	44—52	2,8—2,9 m	2	88—104	1,4—1,5 m
A—5.	1	29—35	4,9—5,1 m	1	58—70	2,4—2,5 m	2	116—140	1,2—1,3 m
A—6.	1	29—35	3,9—4,1 m	1	44—52	2,6—2,8 m	2	88—104	1,3—1,4 m
A—7.	1	29—35	4,6—4,8 m	1	58—70	2,3—2,4 m	1	77—105	1,5—1,6 m
A—8.	1	29—35	5,8—6,1 m	1	58—70	2,9—3,0 m	1	116—140	1,4—1,5 m

A III. övezet úttal és közműekkel ellátott, így egy- és kétszintes, azaz egy- és kétlakásos épületek is alkalmazhatók. Lényegében a III. övezet kialakításának, beépítésének lehetősége döntheti el az I. övezetben a kezdetként, az első ütemként alkalmazandó beépítési módot. Ha egy lakóterületen még távlatban, a teljes ellátottság esetén sem lehetséges, hogy egyemeletes kétlakásos lakóépületek épüljenek, akkor már leszűkül az alkalmazható beépítési módoknak lehetősége is.

A telek szélességi osztásával a III. övezet ellátottsági szintje az A—1—6. ábra esetében csak emeletráépítéssel érhető el, csupán az

A—7-es és A—8-as ábrán közöltek teszik lehetővé a III. övezetben a földszintes lakóépület használatát.

A telkek mélységben való osztása a mezőgazdasági jellegű települések lakóterületén helyenként szükségesek. A nagy telekmélységek, nemcsak a lakóterület szélén, de a már kialakult lakótömbökön belül is megtalálhatók. A túlzott telekmélységek következménye a lakótömb alacsony laksűrűsége. A tömörítés, a laksűrűség emelése érdekében feltétlenül szük-

séges a meglevő mély telkek megosztása, a lakótömbök feltárása. A teleknek csupán mélységben való osztása nem teszi lehetővé a többlépcsős fejlesztési elv alkalmazását, sem a teleknagyság, sem az egy főre eső úthosszság fokozatos csökkentését. A teleknek mélységben való feltárása ugyanis mindenképpen út létesítését teszi szükségessé: egy vagy két egymás mögött levő telek esetében a szolgalmi úttal kiszolgált ún. „nyelestelek” jelenthet kényszermegoldást. Ily módon a teleknek a közúttal való kapcsolata nem a legszerencsésebb, az utcától távol, a telek mélyén elhelyezett lakóépületeknek értéke is csökken. A nagy mélységű telekcsoportok, lakótömbök feltárását új utcák, zsákutcák alkalmazásával és azok beépítésével, tehát új párhuzamos utcák és zsákutcák létesítésével lehet kedvezően megoldani. Ez a lakóterületen belül nagyrészt laksűrűségemelését jelent, de az egy főre jutó úthosszságot csak kis mértékben csökkenti. Ezért kedvezőbbnek mutatkozik, ha a teleknek szélességi és mélyégi osztásának kombinált megoldását is feldolgozzuk.

A telek szélességi osztásánál az I. övezet telkei a mélység állandó megtartása mellett

csak szélességben kerültek elosztásra. Ebben az esetben viszont a szélességben és mélységben való osztást együtt alkalmazzuk. Természetesen a szélességi osztásnál közölt többlépcsős lakóterület-fejlesztési elvek szem előtt tartása itt is szükséges, megismétlésüket azonban nem tartjuk szükségesnek.

Az egyes övezetek teleknagyságait, továbbá a beépítési módoknak és az állattartás mértékének megfelelő telekszélességi minimumot, melyek a szélességi osztásnál alkalmazásra kerültek, itt is megtartottuk. A telek szélességben és mélységben való, tehát kombinált osztása itt azt jelenti számunkra, hogy az I. övezet telkeinek arányát (szélességét, hosszúságát) úgy határozzuk meg, hogy a fejlesztés során ne csak szélességi, hanem mélyégi osztásra is alkalmas legyen. Ennek megfelelően készítettük el a telek szélességi és mélyégi osztásának és beépítésének variációit. Az összehasonlíthatóság érdekében a laksűrűségi és az egy főre eső úthosszság adatainak kiszámításánál itt is 3,5 fős családlétszámot, 300 m tömbhosszságot és 12 m útszélességet tételeztünk fel.

A telkek szélességi és mélyégi méretének alakulása a közölt ábrák alapján:

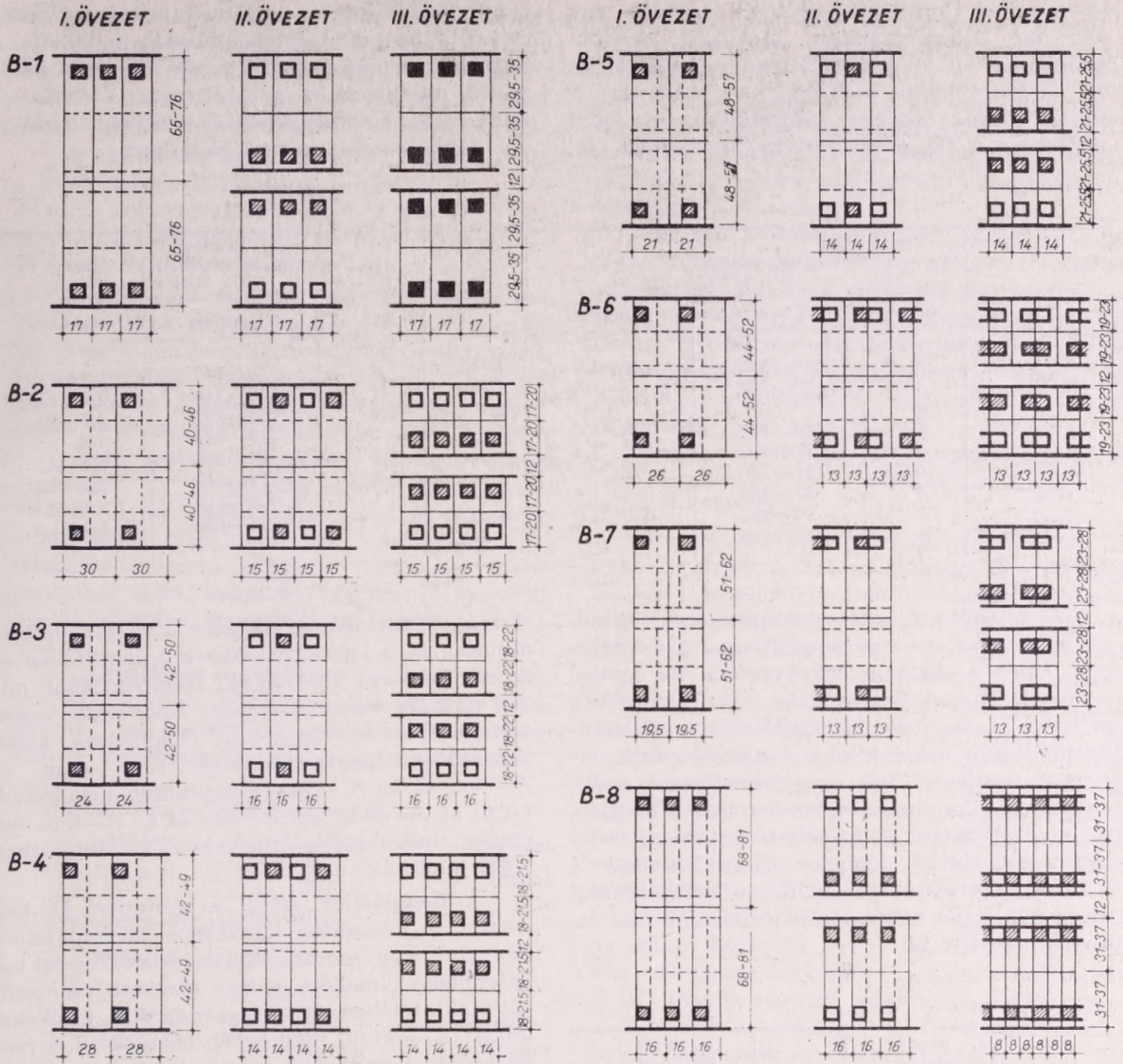
	Telekmélység			Telekszélesség		
	I. övezet	II. övezet	III. övezet	I. övezet	II. övezet	III. övezet
B-1.	65—76 m	29,5—35 m	29,5—35 m	17 m	17 m	17 m
B-2.	40—46 m	40—46 m	17—20 m	30 m	15 m	15 m
B-3.	42—50 m	42—50 m	18—22 m	24 m	16 m	16 m
B-4.	42—49 m	42—49 m	18—21,5 m	28 m	14 m	14 m
B-5.	48—57 m	48—57 m	21—25,5 m	21 m	14 m	14 m
B-6.	44—52 m	44—52 m	19—23 m	26 m	13 m	13 m
B-7.	51—62 m	51—62 m	23—28 m	19,5 m	13 m	13 m
B-8.	68—81 m	31—37 m	31—37 m	16 m	16 m	8 m

A telkek szélességi és mélyégi (kombinált) osztásával és a beépítés variálásával az egyes övezetekre vonatkozóan az alábbi értékeket kapjuk. (A közölt ábrák összesített adatai.)

Az előző táblázathoz hasonlóan — a kedvező összehasonlítás érdekében — itt is övezetenként tüntettük fel a lakószintek számát, a netto laksűrűséget (S_n) és az egy főre jutó úthosszat.

	I. övezet			II. övezet			III. övezet		
	Szint	S_n	Út/fő	Szint	S_n	Út/fő	Szint	S_n	Út/fő
B-1.	1	27—32	3,7—3,8	1	58—70	3,1—3,2	2	116—140	1,5—1,6
B-2.	1	25—30	5,8—5,9	1	51—60	2,9—3,0	1	116—140	2,5—2,6
B-3.	1	29—35	4,6—4,8	1	44—52	3,1—3,2	1	100—121	2,7—2,8
B-4.	1	26—30	5,4—5,5	1	52—60	2,7—2,8	1	116—140	2,3—2,4
B-5.	1	29—35	4,2—4,4	1	44—52	2,8—2,9	1	97—116	2,4—2,5
B-6.	1	26—31	5,0—5,2	1	52—62	2,5—2,6	1	116—140	2,2—2,4
B-7.	1	29—35	4,0—4,2	1	44—52	2,7—2,8	1	95—120	2,3—2,4
B-8.	1	27—32	3,5—3,7	1	58—70	2,9—3,0	1	116—140	1,4—1,5

A telkek szélességi és mélységi osztására és beépítésére kidolgozott megoldások.
(A jelkulcsot l. a 68. oldalon)

A kidolgozott ábrákon (B-2—8-ig) a három övezet beépítésére jellemző értékeket egyalakos földszintes családi házak alkalmazásával lehetett elérni. A B-1-es beépítési mód III. övezeti fokozatánál azonban 2 lakásos emeletes épületre volt szükség. A B-2—8 beépítési módoknak III. övezete — mivel földszintes családi házak alkotják — elvileg lehetőséget ad emeletréépítéssel való bővítésre, kétlakásos épület kialakítására, ami egy IV. övezetet jelentene, és a III. övezet-höz képest a laksűrűség a kétszeresre emelkedne, az egy főre eső úthosszúság pedig a felére csökkenne. Ez településtervezési szempontból még elfogadható lenne, de az OÉSZ jelenlegi előírásai ezt nem teszik lehetővé.

A feldolgozott és az előzőekben bemutatott 16 féle, továbbá a három övezet követelményeit

is kielégítő beépítési variációk természetesen csak a lehetőségek bemutatása és az adatok összehasonlítása céljából készültek. Ezek közül ki kell választani néhányat, melyek minden szempontból, így a gyakorlati alkalmazás tekintetében is, a legmegfelelőbbnek bizonyulnak.

A beépítési módoknak az I. és II. övezetben kimutatott laksűrűségi és egy főre eső úthosszúsági értékei, mind a szélességi, mind pedig a szélességi és mélységi (kombinált) telekosztásnál általában azonosak vagy csak lényegtelen eltérést mutatnak. Továbbá figyelembe kell venni azt is, hogy az I. övezet esetében a lakóterületen alap-, a II. övezet esetében rész-

leges út- és közműépítés történik, tehát az egy főre eső úthosszúságnak jelentősége kisebb. Azonban a III. övezet esetében — mivel teljes út- és közműépítés szükséges — fontos a beépítési módok részletes kiértékelése. Így tehát elsősorban a III. övezet értékelése alapján cél-

szerű kiválasztani a kedvező beépítési variációkat és ez már értelemszerűen indokolja a hozzájuk tartozó I. és II. övezet beépítési módjainak alkalmazását is. A III. övezet értékei a telek szélességi, szélességi és mélységi osztásánál a következők szerint alakulnak:

	Szélességi telekosztás (A) III. övezet				Szélességi és mélységi telekosztás (B) III. övezet		
	Szint	S _n (L/ha)	Út/fő/fm		Szint	S _n (L/ha)	Út/fő/fm
A—1.	2	116—140	1,4—1,9	B—1.	2	116—140	1,5—1,6
A—2.	2	88—104	1,5—1,6	B—2.	1	116—140	2,5—2,6
—	—	—	—	B—3.	1	100—121	2,7—2,8
A—3.	2	116—140	1,3—1,4	B—4.	1	116—140	2,3—2,4
A—4.	2	88—104	1,4—1,5	B—5.	1	97—116	2,4—2,5
A—5.	2	116—140	1,2—1,3	B—6.	1	116—140	2,2—2,4
A—6.	2	88—104	1,3—1,4	B—7.	1	95—120	2,3—2,4
A—7.	1	77—105	1,5—1,6	B—8.	1	116—140	1,4—1,5
A—8.	1	116—140	1,4—1,5	—	—	—	—

A településtervezés szempontjából természetesen a lakóterület tömörítése, laksűrűségének emelése akkor a legkedvezőbb, ha egyben az egy főre eső úthosszúság is a minimumra csökken. A részletes kiértékelésnél a lakóterület-fejlesztési megoldásokat, vagy beépítési variációkat célszerű két csoportra osztani a III. övezetben alkalmazandó szintek száma alapján, mivel ez beépítési jellegben is különbséget jelent. Az alábbi táblázat összeállításánál a kedvezőbb áttekinthetőség miatt a laksűrűségi és egy főre eső úthosszúsági értékeknek az átlagát tüntettük fel.

	III. övezet Egyszintes, egylakásos			III. övezet Kétszintes, kétlakásos	
	S _n (l/ha)	Út (fő/fm)		S _n (l/ha)	Út (fő/fm)
B—2.	128	2,55	A—1.	128	1,65
B—3.	110	2,75	A—2.	96	1,55
—	—	—	B—1.	128	1,55
B—4.	128	2,35	*A—3.	128	1,35
B—5.	106	2,45	A—4.	96	1,45
B—6.	128	2,25	*A—5.	128	1,25
B—7.	108	2,35	*A—6.	96	1,35
*B—8.	128	1,45	—	—	—
*A—7.	91	1,55	—	—	—
*A—8.	128	1,45	—	—	—

A III. övezet értékei lényeges eltérést, különbséget mutatnak, általában az 500—600 m²-es telkeken kétszintes kétlakásos családházak szabadon álló féloldalas és vegyes beépítési módban való építése, a 250—300 m²-es telkeken

viszont földszintes egylakásos sorházak építése mutatkozik a legkedvezőbbnek a laksűrűség és az egy főre eső úthosszúság szempontjából, mivel értékeik közel azonosak. Településtervezési szempontból az egyszintes megoldások közül sorrendben legmegfelelőbbek a B—8-as, az A—8-as és az A—7-es, a kétszintes megoldások közül az A—5-ös, az A—3-as és az A—6-os beépítési megoldások, melyeket a táblázatban *-gal jelöltünk.

A megjelöltek közül is feltétlen ki kell emelni a kétszintes kétlakásos megoldásokat, melyek a leggazdaságosabbak, a laksűrűségi követelmények mellett az egy főre eső úthosszúság tekintetében is a legkedvezőbb értékeket adják. Azonkívül még egyéb előnyökkel is rendelkeznek, így többek között a telkek nem aprózódnak, a legkisebb telekméret 500—600 m². Az emeletráépítés csak távlatban a közművesítés után válik szükségessé, természetesen a településen belül előre kijelölt helyeken. Az első ütemben megépítésre kerülő földszinti lakás költségei (alapozás, főfal, földémszerkezet és lépcsőháztér) a későbbi emeletráépítés figyelembevételé miatt kis mértékű növekedést eredményezhetnek. Később azonban az emeletráépítés gazdaságos lesz, mivel alapozási, szigetelési költségek nem lesznek, a tetőzet felhasználható stb. csupán a lépcső elkészítése jelent többletköltséget. Ily módon az egyébként is szükséges alapozás és alapozási mélység, valamint külső határoló és teherhordó falak, továbbá tetőzet igénybevételét, jobb kihasználását is biztosítani lehet, mely országos viszonylatban anyagfelhasználás, gazdaságosság tekin-

terében sem közömbös. E fejlesztési javaslatnak bevezetése, alkalmazása lényegében a kétlakásos családiházak ütemezéssel való építését jelenti, melynek ütemeit a gazdasági, társadalmi stb. lehetőségek, adottságok szabják meg.

A kiértékelés eredménye azt mutatja, hogy a kijelölt beépítések közül is elsősorban a kétszintes, kétlakásos, másodsorban pedig az egyszintes, egyalakásos megoldások bevezetését, alkalmazását kellene lehetővé tenni.

A beépítési és telekrendezési megoldások kiválasztása a gazdaságosság és a helyi adottságok szempontjain kívül, annak figyelembevételével történik, hogy a tervezésre, fejlesztésre szánt terület jelenleg melyik övezetnek megfelelő ellátottsággal rendelkezik, továbbá, hogy a területet milyen ellátottsági szintig kívánjuk fejleszteni. A települések szélein ugyanis lehetnek olyan lakóterületek, melyeknek teljes ellátottságát megoldani nem lehet, vagy ez a település tervszerű fejlesztése (besűrítése) szempontjából nem indokolt, így az I. vagy II. övezet ellátottságának szintjét nem fogják túlhaladni.

A fentieknek megfelelően a lakóterület fejlesztése terén a következő lehetőségek adódhatnak, a lakóterület jelenlegi ellátottsági szintje és távlati fejlesztése vonatkozásában.

1. Háromlépcsős fejlesztés esetén

a) jelenleg	átmenetileg	véglegesen
I. övezet	II. övezet	III. övezet

2. Kétlépcsős fejlesztés esetén

a) jelenleg	véglegesen	
I. övezet	II. övezet	—
b) —	jelenleg	véglegesen
—	II. övezet	III. övezet

3. Egylépcsős fejlesztés esetén

a) jelenleg és véglegesen	
I. övezet	
b) —	jelenleg és véglegesen
—	II. övezet
c) —	— jelenleg és véglegesen
—	— III. övezet

A többlépcsős fejlesztés alkalmazása szükségessé teszi, hogy településeink lakóterületének távlatban való fejlesztési foka előre meghatározott legyen. Különösen fontos annak a területnek lehatárolása, mely távlatban teljes ellátottsággal fog rendelkezni. A lakóterület jelenlegi ellátottsági szintjének, laksűrűségi adottságainak és a tervezett távlati fejlesztési szintnek megfelelően lehet a fejlesztés egy-, két- vagy háromlépcsős.

Településtervezési szempontból a lakóterület fejlesztésének három alapvető módját különböztethetjük meg, melyek a feladat és a megoldás tekintetében is eltérnek egymástól. Egyik a meglévő lakóterületek fejlesztése, a másik az új lakóterületek létesítése, míg a harmadik a meglévő lakóterület szanalásával új lakóterület létesítése.

Amikor a mezőgazdasági jellegű települések lakóterületének és beépítésének fejlesztési lehetőségeit kutatjuk, feltétlen figyelembe kell venni a lakóterület fejlesztésének a fentiekben ismertetett három alapvető módját, mivel ezek az adottságok és a megoldások lehetősége szempontjából különböznek vagy különbözhetnek egymástól.

Ennek megfelelően a javasolt lakóterület-fejlesztési megoldást a következők alapján célszerű alkalmazni:

A meglévő lakóterületek esetében a III. övezet szintjét a legkedvezőbben úgy érhetjük el, ha a meglévő tömböket fokozatosan besűrítjük a telkek megosztása, a nagy tömbbelső feltárása által, törekedve arra, hogy a kialakított telkek a II. övezetnek kb. megfelelő (500—600 m²) nagyságúak legyenek. Természetesen a meglévő telekhatár (kataszteri) és beépítési adottságok nem teszik lehetővé az azonos nagyságú telkek kialakítását, így azok méretezésénél némi rugalmasság engedélyezhető. Az övezet területén az új lakóépületek építésénél, valamint a meglévő lakóházak átépítésénél figyelembe kell venni, hogy távlatban — a teljes közművesítés esetén — emeletráépítéssel az épület bővítésre kerül. Így később a telken kétlakásos lakóépület lesz, és a lakóterület a III. övezet szintjét ezzel eléri. Amennyiben a lakóterület távlatban is II. övezet marad, úgy a lakóházak építésénél természetesen nem kell figyelembe venni az emeletráépítést, csupán a korábban eszközölt telekátalakítást. A meglévő lakóterületeknek a III. övezeti szintre való fejlesztését tehát az ismertetett módon telekátalakítással és emeletráépítéssel lehet a legkedvezőbben elérni.

Nagyobb összefüggő új lakóterület létesítésénél mutatkozik kedvezőbb lehetőség a tanulmányban közölt alkalmazására. Itt a III. övezet szintje az előzőekben kifejtett emeletráépítéssel vagy a további telekelosztással is elérhető. Az utóbbi esetben a II. övezet 500—600 m²-es telkei feleződnek és a leválasztott telkek ismét beépülnek földszintes egyalakásos családi házakkal.

A falvakban a meglévő lakóterületek, lakótömbök bontásával új lakóterület kialakítása csak akkor a leggazdaságosabb, ha a régi lakótömbben a lebontott földszintes lakóházak he-

lyett többemeletes, többlakásos lakóházak épülnek, azonban, ha erre lehetőség nincs és az új lakóterület továbbra is teljes családi házakkal épül be, az általunk javasolt lakóterület-fejlesztési megoldásnak alkalmazására lehetőség van.

A javasolt megoldásnak alkalmazási módját és lehetőségeit a fentiekben kívántuk összefoglalni, figyelembe véve a gyakorlatban mutatkozó feladatok jellegét, azok különböző adottságait, sajátosságait. E szerint a falu lakóterületének és beépítésének fejlesztését a többlépcsős tervezési ill. fejlesztési ütemben övezeti rendszer alkalmazásával látjuk megoldhatónak.

Az övezeti szintek elérése nem egyidőben, hanem fokozatosan történik, így e tekintetben esztétikai szempontból némi rugalmasság szükséges.

A falu lakóterületének és beépítésének fejlesztésére vonatkozó javaslatunk a településfejlesztési szempontjából mind a területgazdálkodásban, mind a beépítésben tervszerűséget jelent.

Ennek a műszaki feltételei településtervezési szempontból biztosíthatók és úgy véljük, hogy az ily módon reális alapokon álló elgondolás a gyakorlati alkalmazás tekintetében is megfelelően hasznosítható. A falu lakóterületének és beépítési módjának fejlesztési lehetőségét keresve, a legfőbb célkitűzést az út- és közműépítés számára kedvező feltételek megteremtése jelentette, mely a laksűrűség növelésében, ill. az egy főre jutó úthosszúság csökkenésében mutatkozik. A falu lakóterületének adottságai egyebek között a műszaki, gazdasági stb. tényezők — a lakóterület besűrítésének lehetőségét befolyásolják, ami azt jelenti, hogy a falvak lakóterületén az út- és közműépítés szempontjából az adottságok fokozatosan lé-

nyegesen kedvezőbbé tehetők ugyan, de a laksűrűség és az egy főre eső úthosszúság tekintetében határértékek adódnak. Ennek megfelelően — figyelembe véve a mezőgazdasági jellegű települések — falvak lakóterületének sajátosságait — nézetünk szerint a 100 lakos/ha netto laksűrűség, ill. a 2 fm/fő úthosszúság esetén már a teljes út- és közműellátottság gazdaságos megvalósításának feltételei adottnak tekinthetők. Ezek településtervezési gyakorlat szempontjából is reális értékek és így azokat a lakóterületeket, melyek ezt elérték a teljes út- és közműépítés szempontjából mint a legkedvezőbb adottságokkal rendelkező területeket kezelhetjük.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Erdei Ferenc*: Magyar falu. Budapest, 1941.
Hergár Viktor: A falu közművei és a korszerű településszerkezet. Településtudományi Közlemények. 11. sz. Budapest, 1959.
Laboda Zsigmond: A mezőgazdasági jellegű települések lakóterületének kérdései. Településtudományi Közlemények 14. sz. Budapest, 1962.
Laboda Zsigmond: A magánérből történő lakásépítés és a tervszerű településfejlesztés. 1963-ban az Orsz. Kislakásépítési Tanácskozás alkalmával megtartott előadás anyaga. Kézirat.
Laboda—Major: Egy dunamenti falu. Településtudományi Közlemények 8. sz. Budapest, 1956.
Lakóépítéstervezési Tanszék: Szocialista falu c. tanulmány. 1961—62.
Országos Építésügyi Szabályzat. 1. kötet. Városrendezés és műemlékvédelmi előírások.
Perczel Károly: Milyenek lesznek a szocialista falvak Magyarországon? Építésügyi Szemle 1961. 7. sz.
Perényi Imre: Településtervezés. Budapest, 1963.
Perényi—Faragó—Major: Mezőgazdaság és településtervezés. Budapest, 1962.
Szabó Tibor: A magánérből történő lakásépítés közmű telekköltségeinek vizsgálata. Kézirat. ÉM TTI. 1961

A VÁROSÉPÍTÉSI HAGYOMÁNYOK KÉRDÉSE NAGYKANIZSA VÁROSKÖZPONTJÁNAK ÁTÉPÍTÉSI TERVÉBEN*

IHRIG DÉNES

egyetemi adjunktus

Korunk állandóan fejlődő igényei számára a múlttól örökségül kapott városaink szűknek bizonyulnak. Nemcsak elavult lakásállományukat, közintézményeiket kell kicserélni, bővíteni, forgalmi kérdéseiket kell megoldani, hanem igen gyakran a város egészében is megváltozik, lényegesen megnő lakossága és szerepe egyaránt, s ez olyan feladatokat állít a városrendező elé, amelyek megoldásánál előző korok értékei igen könnyen áldozatul eshetnek. Nem anyagi értékekre gondolunk most elsősorban, hanem olyan jellegűekre, melyek a műemlékeken, városképi értékeken túlmenően a város szerkezetében, térrendszerében, morfológiai jellegében, kialakult funkcionális tagozódásában, zöldterületi viszonyaiban rejlenek; egy-egy kor, vidék vagy kultúra komplex alkotó tevékenységének jellemzőire gondolunk, olyan eredményekre, amelyeket városépítési hagyományoknak nevezhetünk.

A mai település döntő átalakulásával találkozunk *Nagykanizsa* — a jelenleg 34 000 lakosú határszéli város — esetében. Nagykanizsa az országot 9 régióra osztó regionális tervtanulmány alapján a dél-dunántúli régió központja lesz. Ennek folytán, valamint az ide települő ipari üzemek lakosságvonzásával 80 000 lakosú várossá fejlődik. Ez a több mint 100%-os lakosságnövekedés állítja elének Nagykanizsa esetében a rekonstrukció igen sokrétű feladatát, ami itt három kérdés körül csoportosítható. Egyik a megváltozó szerepkörű város megfelelő közintézményekkel való ellátása korszerű városközpont kialakításával,

másik a forgalmi kérdések megoldása, harmadik a nagy területű történeti városmag elavult lakásállományának felújítása.

*

Ahhoz, hogy az átépítésre kerülő város szerkezeti, morfológiai, esztétikai és funkcionális adottságait megértsük, azokat értékelni tudjuk, s megtartásuk kérdésében állást foglalhassunk, meg kell ismernünk a várost kialakító tényezőket.

Nagykanizsa a zalai dombvidék keleti nyúlványainál fekszik, ahol a Dél-Dunántúl területén észak-déli irányban átvonuló mély fekvésű — valamikor mocsaras — terület egy kissé leszűkül, átkelőhelyet biztosítva. A mély fekvésű területsáv keleti oldalán levő dombháton helyezkedik el a mai Nagykanizsa, nyugati oldalán pedig Kiskanizsa. A két településrész közigazgatásilag összetartozik. Közöttük, ahol ma ipari üzemek találhatók, — a középkorban járhatatlan mocsárban — a magyarság egyik legérdekesebb, legjobban védhető vára állott, melynek feltárt maradványai megfelelő bemutatásra várnak. Az olasz renaissance teoretikusok elképzelései szerint átépült erődítmény a Kanizsay család székhelye volt, a XVI. század közepétől pedig kincstári birtok. A török háborúk idején az egyik legfontosabb végvár, mely a körülötte levő mocsár miatt úgyszólván bevehetetlen.

A várat már a XV. és XVI. században települések vették körül a nagykanizsai és kiskanizsai magaslaton. A környező településeket a háborúskodások folyamán többször felégették és feldúlták. Ilyenkor a lakosság betelepült a várba, vagy a mocsaras területen húzódott meg, majd nyugalmasabb időkben

* A tervet az EKME Városépítési Tanszéke (Bognár László, dr. Faragó Kálmán, Ihrig Dénes, Kovács Zoltán) készítette 1964-ben.

Nagykanizsa az 1660-as tűzvész után. Metszet

újra létrehozta régi lakóhelyét. Az 1530-ból származó Nádasdy-féle urbárium 68 negyed- és 2 egész telekkel tünteti fel a „Kánysa oppidum”-ot, ami mezővárost, olyan városi kiváltságokkal rendelkező falusias jellegű települést jelent, melynek lakossága mezőgazdasági termeléssel foglalkozott és földesúri fennhatóság alá tartozott.

Kanizsa vára 1600-ban elesett, s csak 90 évig tartó török uralom után szabadult fel. 1702-ben — a kuruc szabadságharc idején — Lipót császár rendeletére felrobbantják, s ettől kezdve Kanizsa fejlődése a régi külső települések helyén a két magaslaton létrejött településekhez kötött. A mocsaras területtel egymástól elszakított Nagy- és Kiskánizsa közül utóbbi máig megőrizte falusias jellegét, Nagykanizsa rohamosan fejlődő mezőváros lett. A vár helyreállítására többé nincs szükség, falazati anyagát az épülő város használja fel. Földrajzi és gazdasági adottságai folytán Nagykanizsa igen jelentősen fejlődik, annak ellenére, hogy a XVIII. század a Körmenten lakó földesúr — a Batthyány család — helyi tisztségviselőivel folytatott küzdelemben telik el.

A legelső települési pont, amelyhez a nagykanizsai városmagot kapcsolni tudjuk, a Szabadság tér környéke. Itt állnak a város legrégebb épületei (Ferencs-templom, Szabadság tér, I. Lenin út 5—7.) az 1700-as évek elejéről; innen nő ki a település. A legfontosabb településképző tényező a kereskedelmi élet, ami a környék szőlőtermelésénél és állattartásánál döntőbb módon az áthaladó forgalmi utak árucseréje lehetőségéből adódik. A Habsburg-birodalom déli területei és a Bécs közötti kereskedelmi kapcsolatot a „Bécs—Légrad-i” (észak-déli) útvonal biztosítja, s itt a „Pécs—Varasd-i” (kelet-nyugati) útvonal kereszteszésénél átrakodó-forgalom alakul ki. Nagykanizsa vámsorompót kap, sertés-, marha- és gabonavásárai igen jelentősek, s a kereskedelemnek nagy szerepe lesz a város-szerkezet kialakításában. A két útvonal keresztesződésénél jön létre terjengős piactérként a mai Szabadság tér, amelyet még az 1864-es

kataszteri térkép is „Gabona piac”-nak nevez, s 1940-ig piaci funkciót is tölt be.

A XVIII. században az észak-déli út hosszú szakaszon beépül, a város fejlődése viszont határozottabban kelet felé, a dombhátra irányul. A keleti oldalon a pécsi út mellett hamarosan jelentkezik egy másik útvonal, az észak-keleti irányban Keszthelyen át Buda felé vezető út, amely a domb legmagasabb pontján villásan kapcsolódik a pécsihez. Találkozásuknál alakul ki a jelenleginél akkor még kisebb méretű, háromszög alakú mai Eötvös tér, kereskedelmi funkcióval. Kiskánizsa felé a „Berek”-nek nevezett mély fekvésű terület elzárja a bővülés lehetőségét. Már a XVIII. század folyamán a kelet-nyugati egyre határozottabban kialakuló városi főtengegy — a mai Lenin út — Szabadság és Eötvös tér közötti szakaszának felénél, a Deák térnél egy másik villás útelágazás jelentkezik. A város súlypontja lesz ez a hely és az 1764-ben épült kápolna későbbi bővítésével, átépítésével a főútvonal legdominánsabb építészeti eleme jelenik meg itt.

A XIX. század második fele két jelentős tényezővel formálja Nagykanizsát. Egyik az 1861—65 között megépülő vasútvonalak szerepe, másik a mérnöki szabályozó munka megjelenése a városfejlődésben. A vasútvonalak kiépítésének gazdasági hatása óriási, még jobban kidomborodik Nagykanizsa közvetítő szerepe, de most már a Budapest—Horvátország közötti forgalom a jelentősebb, az eddigi Bécs felé irányuló kereskedelemmel szemben. A mérnöki munkák első eredménye az 1854-

Nagykanizsa 1864. évi kataszteri térképe.

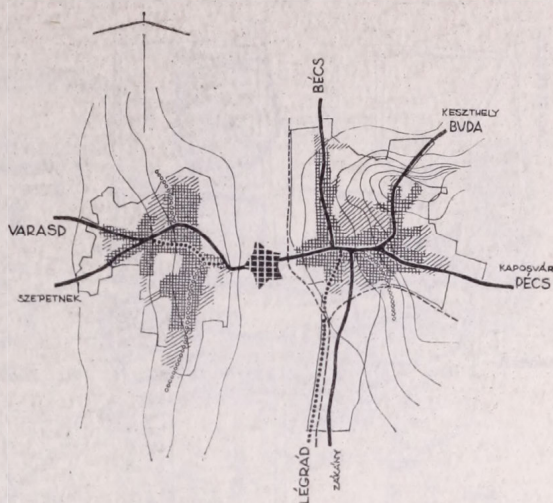
ben megnyitott Kisfaludy utca, mely a kelet-nyugati főtengetyétől délre, azzal párhuzamosan vezet. Az észak-déli út dél felé kivezető forgalmi vonala átkerül a Deák tér környékén tömbátvágással létrehozott Csengery sugárútra, s annak észak felé való meghosszabbításával — a mai Vöröshadsereg útjával — új észak-déli tengely jelenik meg a városmagon belül. Sajnos az eklektika többszintes épületeivel, keskeny légtéraránytal építi be az útvonalat, hosszú időre elzárva szélesítési lehetőségét. Környezete geometrikus rendszerben kialakított úthálózattal épül be, s a XX. század elején már fasorokkal tagolt, megfelelő szélességű utcákkal.

A századfordulón, mint általában minden magyar városban, Nagykanizsán is hirtelen többszintes, nagyvárosias bérpaloták jelennek meg. Rövid egy-két évtized alatt a főutca és a kapcsolódó néhány útvonal torkolatának beépítése megváltozik. Addigi, minden bizonytalannal kiegyensúlyozott városképe, — melynek emlékét egyemeletes beépítésével a Deák tér környéke őrzi — hirtelen átalakul. Megépülnek a nagy közintézmények (városháza, posta, iskolák), a főútcán kibontakozik a kapitalista város üzleti hálózata, épülnek az ipari üzemek.

A nagykanizsai városmagban tömörült lakosság kereskedelemmel, iparral foglalkozó kispolgárság volt. A mezőgazdasági népesség elsősorban a kiskanizsai területre húzódott. Jelentősebb értelmiségi réteg csak a századfordulón alakult ki, s ugyanakkor jelent meg a munkásság is az ipari üzemek függvényeként. A kispolgárság életformájának a földszintes, nagy telken álló egylakásos, de városias megjelenésű lakóház felelt meg, ezért a nagykanizsai városmag — a főútra kapcsolódó tömböket kivéve — ilyen jellegű épületeket tartalmaz.

Nagykanizsa XVIII. században már kialakult városszerkezetének legjellegzetesebb vonása az egymásba kapcsolódó *központi terek láncolata*. Az utcából lassú átmenettel kitölcsésedő nagy térségek sorozata, mely a forgalmi vonalához kapcsolódó kereskedelmi élet térigényéből alakult ki — hasonló eredetre visszavezethetően — a legtöbb magyar városnál megtalálható.

A város beépítése általánosságban laza. A régi nagy telkek a főutcat szegélyező tömbök kivételével fennmaradtak. A központi tércsoporttól 100—200 méterre — különösen az északi területen — földszintes, több helyütt hangulatos utcák élnek tovább. Az utcavonalakon az 1873-as rendelet óta csak zárt sorú beépítést szabad alkalmazni. Ezért

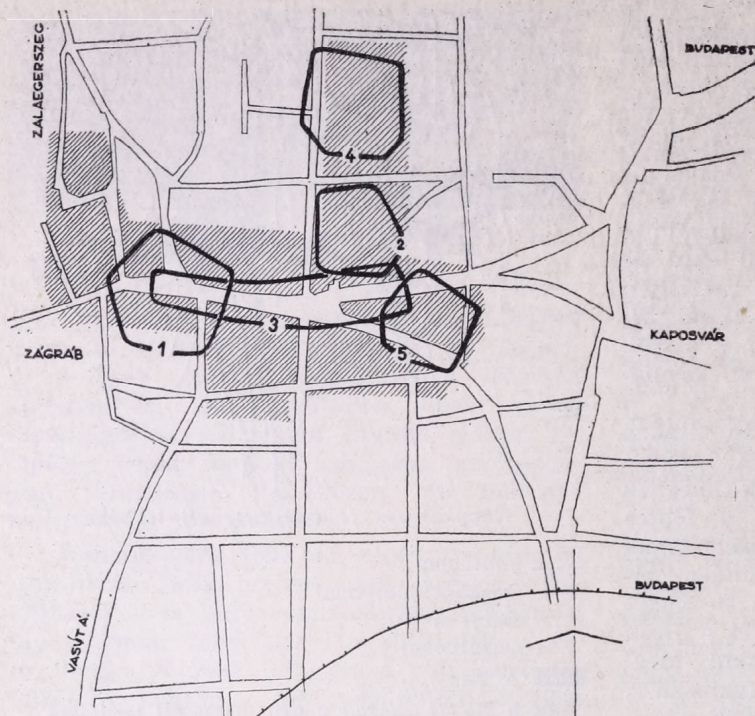
Nagykanizsa fejlődéstörténeti térképe

- főút
- ..... korábbi főút
- helyi út
- vasút
- a Vár
- a XVIII. század végéig beépített területek
- a XIX. század közepéig beépített területek
- jelenleg beépített területek határa

ma már a falusias fésűs épületek ritkán bontják meg az utcaképet. A nagy terek széles utakban folytatódnak, melyek beépítése szintén alacsony, így a város rendkívül tágas, levegős marad. A tágas utcákból néhol kitekintés nyílik a környező tájra. Az udvarbeliségben, majd a kereskedelmi élet megváltozásával a piaci funkciók alól felszabaduló terek fásítása után növényzetben gazdag lesz a város.

Nagykanizsa tehát a központi utak mentén többszintes, ettől távolodva egyemeletes, majd pedig teljesen földszintes beépítésű területeket tartalmaz. Kiemelkedőbb *vertikális hangsúlyokat* lényegében véve csak a Deák téren álló templom és a Ferences-templom tornya képez. Ezek nem annyira magasságukkal, mint a városban való jó elhelyezésükkel érvényesülnek. Mindkét templom teresedésen, domborzatilag is kiemelkedő helyen áll, jó rálátások biztosításával.

A városközpont a már vázolt térláncolaton több övezetre tagoltan fejlődött ki. A legrégibb települési mag — a Szabadság tér környéke — foglalja magában az eklektikus városházát, melynek fő tömege a II. világháborúban elpusztult. A Szabadság tér nyugati oldalán áll a törvényház, a rendőrség és a

A városközpont jelenlegi funkcionális tagozódása

1. igazgatási központ, 2. kulturális központ, 3. kereskedelmi központ, 4. oktatási központ, 5. egyházi központ.

/// közintézmények területe
— vasútvonal

pénzügyország székháza, a tér keleti sarkán a szálloda mellett a legutóbbi években épült irodaház. Ezek az igazgatási intézmények köz-igazgatási központot alkotnak itt. A Deák tér temploma egyházi központot jelöl. A sugárút északi szakaszán a XIX. században nagy lak-tanyacsoport épült, mely iskolákká történt át-alakítása óta a várost és a környéket ellátó középiskolákat tartalmazza. Közülükben a sugárút és a Rozgonyi út kereszteződésénél kis ligetben áll a XX. század eleji nyári színház, mely a lakóházak közé szorított kultúrházzal a város kulturális centrumát jelenti. A funkcionálisan tagolt városközpont különvált övezeteit a főút vonalán az üzleti-kereskedelmi központ fűzi össze.

*

A 80 000 lakosú város és a környező régió igényeit kielégítő városközpont városi és regionális szintű új közigazgatási intézmények, hivatalok, állandó színház, a legkülönbözőbb kulturális igényeket kielégítő kultúrház, megfelelő nagyságú mozi és szórakozási létesítmények létrehozását kívánja meg. Társadalmunk várható fejlődésében egyre nagyobb szerephez jutnak az éttermek. A piac veszt jelentőségéből, s helyét a központban létesítendő bevásárló egységek váltják fel.

A régió új feladatokat ad a kollégiumokkal együtt megoldandó oktatási intézmények terén. A forgalmi igények kielégítése elsősorban a távolsági forgalmi utak városközponttal és egymással való korszerű kapcsolatának megoldását, másodsorban a közintézmények és a lakóterületek parkolási és garázsírozási igényének biztosítását jelenti. A városmagon belül a közintézménycsoportok által szabadon hagyott területen az elavult beépítés szanálásával megfelelő lakáskörülményeket kell teremteni.

A programot kielégítő új városközpont területben, épületkubaturában körülbelül kétszerese a réginek és tartalmában sok szempontból más. Kialakításának több lehetősége vetődik fel. Lehetséges volna teljesen új városközpont létrehozása más helyen, a történeti központot csupán egy városrész alcenrumaként kezelve. Megoldható a régi központ bővítése koncentrikusan, vagy az egész település fejlődésének irányában excentrikusan, s megoldásul kínálkozhat a jelenlegi központ besűrítése is.

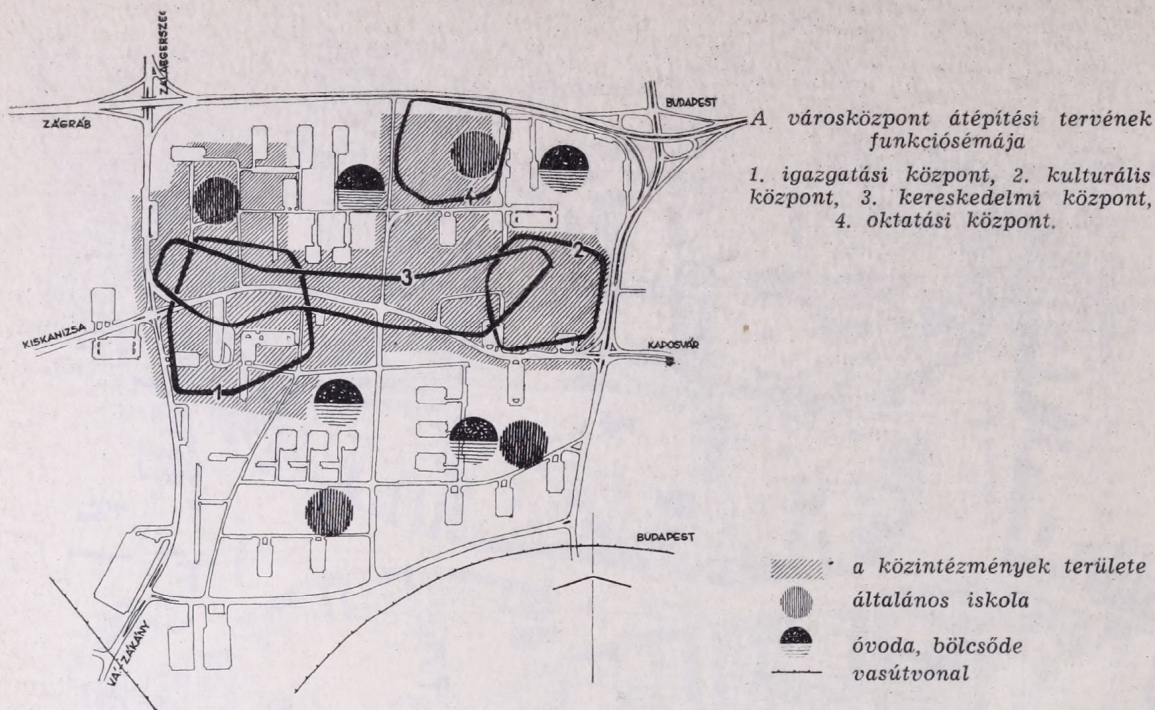
Ilyen jelentős központnövekedésnél természetesen nem lehet mechanikusan egy módszert választani. A városközpont a nagykanizsai agglomeráció súlypontjában és legkedvezőbb helyén fekszik. A központ kedvező fekvése s a benne foglalt anyagi értékek

A városközpont mai állapota. Ház- és lakásvizsgálat

- jó állapotú épületek
- felújítható épületek
- avult épületek
- vasútvonal

— jó állagú középületek, útburkolatok, közművezetékek — helybenmaradását indokolják, s adottságai azt lehetővé is teszik. Tágassága megengedi bizonyos fokú besűrítést, a közvetlenül a központhoz kapcsolódó területek beépítésének avultsága pedig bővítést. A központi főútvonal és tércsoport olyan városzerkezeti s egyúttal kompozíciós vázat ad, amelyre ráépíthető az új városközpont. Az eredeti funkcionális tagozódás a legkorszerűbb városépítési elveinkkel egyezik. Az új létesítményeknek a megfelelő városközponti övezetbe való behelyezési lehetősége, vagyis az egyes övezetek bővítése ütemezési előnyökkel jár.

Az igazgatási központ a jelenlegi kitelepítendő piac környezetében bővíthető, földszintes épületek bontásával, s ez megoldja a Ferencs-templom környezetének városképi kialakítását. A kereskedelmi létesítmények céljára a jelenlegi üzletsor megtartása indokolt, kialakult jellege és jó állapota miatt. Új áruházzal, élelmiszer-bevásárló csoporttal, étteremmel rendelkező korszerű kereskedelmi központ elhelyezését a kereskedelmi utca befejezésénél lehet adni. A piac — amire a tervezési időszakon belül még szükség van — a városközpont szerkezetében régi szerepét megtartva, de a mai nál kevésbé exponáltan, a Szabadság tér másik oldalára kerül.

A mai városközpont kulturális létesítményekben a legszegényebb. Ugyanakkor a prog-

ram ezen a téren lép fel a legnagyobb igény-nyel. Az új kulturális épületek számára a jelenlegi színház környezeténél megfelelőbb lehetőséget ad a történeti, kelet felé irányuló terjeszkedés, a városmagot keleti oldalon lezáró, 15 000 lakos befogadására tervezett, építés alatt álló keleti városrész irányában. A terület alacsony, bontásra érett beépítése ezt lehetővé teszi, s az Eötvös tér fásított háromszög alakú térsége megfelelő felhasználáshoz jut azáltal, hogy a kulturális létesítmények csoportját összefogja, s itt a városközpontnak befejezést ad. A kulturális központ új helyen való kialakítása a település általános fejlődésének irányában excentrikus központnövelést jelent.

A központ kialakításának kérdésébe beleszól a műemlékek szerepe is. Felhasználásuk célszerűbb közintézmények, mint lakóépületek céljára. Például a Szabadság tér 1. sz. épület, mely Nagykánizsa esetében kiemelkedő műemléki értékkel rendelkezik és a történeti városkép egyik legjelentősebb meghatározó eleme, jelenleg lakóház szerepét tölti be. Kis ablaknyílásai, északi főhomlokzata nem biztosít korszerű lakókörülményeket, viszont egy létesítendő városi tanács épületéhez kapcsolva, annak nagyon artisztikus kiegészítést adhat, s hivatali épület esetében funkciója is könnyebben megtalálható.

A városközpont átépítésének munkáját napjainkban talán legdöntőbb módon a forgalmi

kérdések befolyásolják, s ez az a kérdéscsoport, amelyben a hagyományok sokszor alig vehetők figyelembe, mert a mai gépjármű-közlekedés igényei előző korokéival szemben döntő módon más úthálózatot, más csomópontokat s bizonyos mértékig a város funkcionális felépítésének az átalakítását kívánják meg. A történeti városmag üzleti utcáinak gyalogos bevásárló-utcákká alakítása a járműforgalom korlátozásával, vagy kitiltásával nagyon funkcionális megoldás, és sok városnál a hagyományokkal összeegyeztethető lehet. Nagykanizsánál is fel-

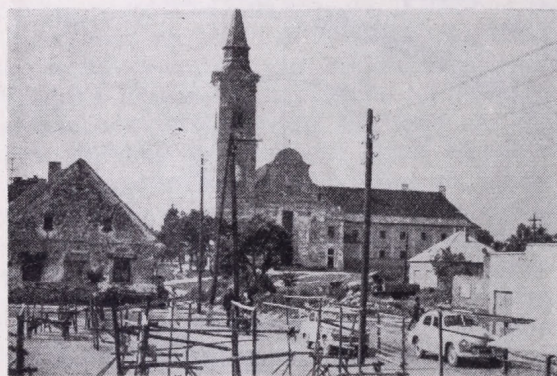
vetődik a főutca járműforgalma megszüntetésének gondolata, megvalósítása azonban erőltetett és szükségtelen lenne. A gyalogos forgalom vezetését a központ területén belül zavaraltalanul meg lehet úgy oldani, hogy a Lenin úton a járműforgalom megmarad, hiszen a Lenin út — a Szabadság tér előtti szűkületét kivéve — a legkorszerűbb útkeresztmetszet kialakítására alkalmas, épületei pedig az utca felőli kiszolgálást igénylik. Ezért az átépítési terv jelentős szakaszán megtartja — átmenő forgalmi jellegének természetszerű megszünte-

A Lenin út látképe a Szabadság tér felől

A Vöröshadsereg útja

A Piac tér és a Ferenciek temploma

A Somogyi Béla út látképe a Szabadság tér felől

tésével — a központot feltáró, azt az ipari területtel összekötő helyi forgalmi út formájában.

A távolsági forgalmi utakat Nagykanizsa átépítési terve a városközponton nem vezeti át, hanem a városmag körül forgalmi gyűrűt létesít, amelyre a forgalmi utakat rákapcsolja. A budapest—zágrábi forgalom később külső útszakasszal fogja elkerülni a várost. Amíg ennek megvalósítására nincs lehetőség, a városmagon kívüli elvezetését kell biztosítani. Ennek legkedvezőbb elhelyezését azon völgy vonala adja, amely a dombháton épült városmagot észak felől határolja.*

A történetileg kialakult észak—déli út átvezetése — amint láttuk — a múltban is változott, északi bevezetése a különben forgalomtól mentes Szabadság teret és a mögötte kialakítható lakóegységet vágná ketté, déli bevezetésére a jelenlegi utcák felhasználhatatlanok. Ezért a városmag nyugati határán új nyomvonal kijelölése vált szükségessé, mely a központot körülfogó tervezett gyűrű eleme lesz, s egyúttal a pályaudvar megközelítését biztosító út szerepét is betölti a vasútvonal alatti átvezetéssel. A régi észak—déli főút adottságainál fogva csak lényegesen csökkentett szereppel tartható fenn.

A lakóterület kialakítása az adottságok folytán csak kompromisszumokkal oldható meg rekonstrukciós feladatoknál. Igen nagy mértékben befolyásolja a lakóterületi egységek létrehozását a forgalmi utak hálózata és a meglévő alapfokú közintézmények — különösen az általános iskola — elhelyezkedése. Nagykanizsa esetében a tervezett forgalmi gyűrűn belüli városmagot a gyűjtő-, ill. helyi forgalmi útként megtartott két útvonal tengelykeresztje osztja négy részre, magától értetődően négy lakóegységre. A lakóegységek az adottságokból származóan nem válhatnak el határozottan a városközponttól, hanem avval összefolynak.

Annak ellenére, hogy a lakóegységek tervezett beépítési magassága átlagosan ötszintes, a városmag lakosszáma 10 000-ról csak 15 000 főre emelkedik, a központ jelentős területi növekedése miatt. A többszintes bérházak udvara nagy telekkihasználással épült be, ezért a főútvonal környéki beépítés jelenleg zsúfolt. Az udvari épületszárnyak kibontásával itt laksűrűség-csökkenés áll elő. Evvel párhuzamosan viszont bizonyos sűrítés is jelentkezik, mert több épületnél városképi szempontból emeletráépítésre van szükség és foghíjbeépítés is történik. A nettó laksűrűség átlagosan 500 fő/ha körül mozog az átépítési tervben, ami a szom-

* Az 1960-ban készült egyszerűsített általános rendezési terv szerint. (Várostervezés, Tessényi György)

szédos — építés alatt álló — keleti városrész beépítésével azonos állapotot teremt.

A földszintes lakóépületek felcserélése magasabb beépítéssel a város morfológiai megjelenésében bizonyos vonatkozásban változást idéz elő. Az eddigi egy utcára korlátozódó kiemelkedő beépítést nagy kiterjedésű, a főutcával megegyező magasságú beépítés fogja körülvenni. Az eklektika előtti kiegyensúlyozott átlagos épületmagasság és a néhány vertikális hangsúlyt jelentő létesítmény közötti arányt a terv a létrejövő ötszintes átlagos beépítés és a mellette vertikális hangsúlyt képező néhány tervezett toronyház viszonyával igyekszik megismételni.

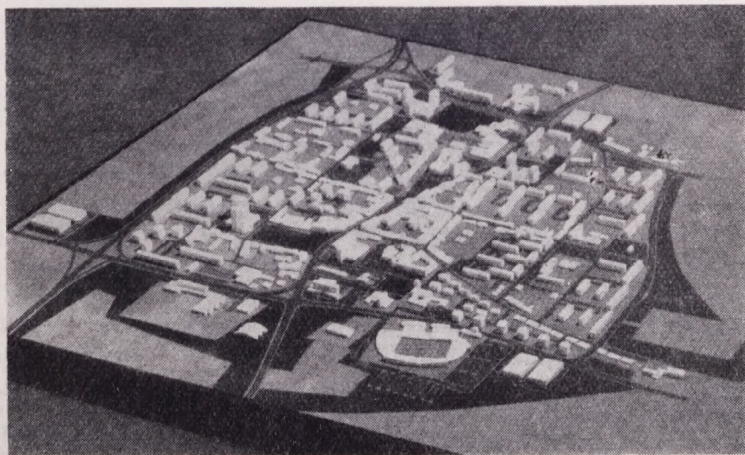
A régi város lazaságát a tervezett beépítés avval követi, hogy a korszerű megnyitott beépítéssel a tömbbelsőik növényzetét érvényre juttatja a városképben. A központi terek növényzete hangsúlyozottabban őrzi meg hagyományos szerepét azáltal, hogy a városmagon belül nagyobb közös zöldterületek létesítését nem erőltetjük, ami gazdaságossági szempontból is helytelen volna. Megfelelő mennyiségű zöldterület a városmaghoz nyugatról kapcsolódó — „Berek”-nek nevezett területen — alakítható ki.

A beépítés és a forgalmi rendszer átépítésével párhuzamosan jelentkezik a város életének nem látható, de igen fontos kiszolgálójának, a közműhálózatnak kérdése. Nagykanizsa közműhálózata mindössze negyven éves, kevésbé avult, mint épületállománya. Így átépítésének szükségessége nem azonnal jelentkezik. Kicserélése éppúgy ütemezve hajtható végre, mint az épületállományé, viszont a két átépítés nem egyszerre történik. A közműhálózat ezért — tekintve, hogy a régi utak nyomvonalán halad — azok megtartását igényli. A

régi lakóutak megtartása, gyalogutak, zsákutcák, vagy parkolók formájában lehetséges. Nagykanizsa tervében a városközpont és a kórház kapcsolatát, valamint az Ady Endre utca nyomvonalán a vasútállomás megközelítését biztosító gyalogút példázza az egyik lehetőséget. A jelenlegi — különösen a déli területen — elaprózott tömbosztás helyett a lakóterület jobb szervezése összefogottabb tömbök kialakítását kívánja meg. Az átépítési terv a meglévő utcák nyomvonalán haladó zsákutcák köré telepített épületcsoportok ritmusával a hagyományos tömbritmust igyekszik megőrizni, s ezzel a régi utaknak megfelelő felhasználást biztosít. Látható tehát, hogy a hagyományok megtartása sok esetben a gazdaságosabb és funkcionálisabb megoldást segíti elő.

*

Magyarország néhány városa tartalmaz csak építészeti szempontból kiemelkedő jelentőségű objektumokat és együtteseket. Ezek problémájával gyakorlatunk és szakirodalmunk kimerítően foglalkozik. A fentiekben Nagykanizsa példáján, átépítési terve problematikájának pár kiragadott kérdése kapcsán, az építészeti értékekben szegényebb városainkra kívántuk felhívni a figyelmet. A Nagykanizsához hasonló középnyagyságú mezővárosi eredetű városaink teszik ki az ország 63 városának zömét. Nagyság, karakter és történeti múlt szempontjából egyaránt ezek a tipikus magyar városok. Annak ellenére, hogy jelentősebb alkotások arcukat nem gazdagítják és városképük kevésbé kiegyensúlyozott, a magyar városépítés jellemző vonásait magukon viselik. Városépítési hagyományaik felfedése sorra kerülő átépítésük miatt egyre égetőbbé válik, mert a műszaki, gazdasági, társadalmi és esztétikai tényezők közös alkotásának, a

A városközpont részletes rendezési terve (modell)

múlttól örökségül kapott városnak egy-egy épületnél sokszor lényegesen nehezebben megérthető elemeit is meg kell őriznünk. Csak a városépítési hagyományok megőrzésével tudjuk biztosítani azt, hogy városépítési munkánk, mely mai alkotó módszereink és igényeink terén előző korokhoz képest egészen más, folyamatos legyen. A folyamatosságot csak a város múltjának ismeretében, adottságainak feltárásával, azok megtartásának mérlegelésével tudjuk megközelíteni.

IRODALOM

„A városépítés-történet és építés a történeti városokban” c. akadémiai munkaközösség IV. nemzetközi konferenciája.
Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények VIII. 1—2. Budapest, 1964.

Barbarits Lajos: Nagykanizsa. Magyar Városok Monográfiája. Budapest, 1929.

Dr. Faragó Kálmán: Az adottságok szerepe a települések rekonstrukciójában. Településtudományi Közlemények 16. sz. Budapest, 1964.

Granasztói Pál: Város és építészet. Budapest, 1960.

H. Kerecsényi Edit: Adatok a Tanácsköztársaság nagykanizsai történetéhez. A Legújabbkori Történeti Múzeum 1961—62. évkönyvéből.

Dr. Makkai László: A magyar városfejlődés és városépítés történetének vázlata. Mérnöki Továbbképző Intézet kiadványa. Budapest, 1963.

Makoviczky Gyula: Nagykanizsa város településtörténete. Pécs, 1934.

Dr. Perényi Imre: A magyar történelmi városközpontok reorganizációjának kérdéséhez. Településtudományi Közlemények 16. sz. Budapest, 1964.

Urbáriumok. XVI—XVII. század. Szerk. és bev.: Dr. Maksay Ferenc (Magyar Országos Levéltár kiadványai. 2.) Budapest, 1959.

A LAKOSSÁG LETELEPÍTÉSE ÉS A TELEPÜLÉSHÁLÓZAT FEJLESZTÉSE IPARI KÖRZETEK BEN*

KŐSZEGFALVI GYÖRGY
építészmérnök

A népesség területi elhelyezésének, a történetileg kialakult településhálózat és az egyes települések tervszerű és arányos fejlesztésének kérdései — az ipartelepítéssel és iparfejlesztéssel együtt — az ipari körzet fejlesztésének egyik alapvető feladatát alkotják.

Az ipari körzet településhálózatának fejlődését jelentősen befolyásolja a meglévő ipar, a kitermelés alatt álló ásványi kincsek területi elhelyezkedése, koncentrációja, az egyes termelési ágak, s ezen belül a különböző ipari üzemek jövőbeni fejlesztésének és rekonstrukciójának aránya és irányai, az új ipari létesítmények, valamint a geológiaiailag hasznosítható és ipari kitermelésre kerülő ásvány- és bányakincsek területi elhelyezkedése, fekvése.

Az ipari körzet településhálózatának fejlesztési kérdései csak az ország vagy országrész fejlesztési koncepciójából következő összefüggések és kölcsönös kapcsolatok ismeretében és azok figyelembevételével oldhatók meg. A településhálózat fejlesztésének koncepciója jelöli ki a különböző fokozatú regionális szerepkörrel felruházható településeket, határozza meg azok nagyságrendjét, vonzaskörzeteit, jellegét stb. A településhálózat, s ezen belül az egyes települések fejlesztése kapcsán felmerülő problémák feltárása és a megoldás módjainak meghatározása minden speciális jellegű körzetben sajátos feladatot jelent, hasonlóképpen az ipari körzet területén élő, a népgazdaság különböző ágai-ban foglalkoztatott népesség területi elhelyezése is. E problémák tárgyalása során egyrészt bizonyos következtetéseket szeretnénk levonni a társadalmi-gazdasági fejlődés távlati tenden-

ciáinak az ipari körzet településhálózatára és a települések jövőjére várhatóan gyakorolt hatása és következményei vonatkozásában, másrészt a településhálózat, s a települések urbanisztikai, strukturális formálódásának, fejlődésének, a „lakosság építésetileg szervezett térbeli elhelyezkedésének” kérdéseit szeretnénk vizsgálódásaink tárgyává tenni.

A társadalmi-gazdasági fejlődés mindjobban gyorsuló üteme gyökeres változásokat, átalakulást vált ki a településhálózat, s ezen belül a települések életében. A gazdasági alapon és a társadalmi viszonyokban végbemenő változás következtében formálódik, fejlődik a társadalom összességének és ezen belül az egyének életformája, életmódja. A technikai fejlődés a szolgáltatások körének tovább gazdagodását eredményezheti és eredményezi. Új anyagok és szerkezetek megjelenése és tömeges felhasználása gyökeresen megváltoztathatja hagyományos építészeti, urbanisztikai térformáló elképzeléseinket, felfogásunkat.

Vegyük szemügyre, miben jelentkezhet ez a településtervezés-formálás szférájában és konkrétan az ipari körzet településhálózata és egyes települései vonatkozásában?

A tárgyalás célszerűsége érdekében külön választjuk a *kitermelő, illetőleg annak bázisán fejlődő feldolgozó jellegű ipari körzetek és a tisztán feldolgozó jellegű ipari körzetek* településhálózat-fejlesztési problémáit. Külön említjük a településhálózat fejlesztésének kérdéseit a *nagyobb vízierőművek és hidrotechnikai létesítmények építési körzeteiben*. Megjegyezzük azonban, hogy ez utóbbival kapcsolatos megállapításaink hazai vonatkozásban általában elméleti jellegűek.

* Az ipari körzetek fejlesztésével foglalkozó nagyobb tanulmány egyik fejezete.

1. A kitermelő, illetőleg annak bázisán fejlődő feldolgozó jellegű ipari körzetek településhálózatának fejlesztése

Az elsődlegesen kitermelő, illetőleg annak bázisán fejlődő feldolgozó jellegű ipari körzetekben a munkahelyek decentralizált elhelyezkedése folytán a népesség területi elhelyezésének szétaprózottsága, a lakásépítkezések és a kapcsolódó és járulékos beruházások telepítésének szétforgácsoltóságát megakadályozó javaslatok kidolgozására és megvalósítására célszerű törekedni.

A szén, illetőleg más ásványi és bányakincs kitermelésének bázisán létesült vagy létesülő települések fejlesztésénél — különös tekintettel a szénvagyon kimerülésével kapcsolatos következményekre — két szempontot kívánatos szem előtt tartani:

a) célszerű kijelölni azokat vagy azt a települést, amely a legkedvezőbb telepítési adottságokkal rendelkezik, s annak bázisán megteremteni a terület településhálózatának racionális és arányos koncentrációjához szükséges feltételeket;

b) a fejlesztendő települések fejlődésének, területi növekedésének, és térbeli alakításának olyan megoldását kell keresni, mely az egyoldalú településhalakító bázis (szén, vagy más ásványi és bányakincsek) mellett a lakosság többi rétege számára megfelelő munkalehetőségeket biztosító feldolgozó ipari létesítmények, vagy más egyéb, a lakosság foglalkoztatását elősegítő intézmények, vállalatok elhelyezéséhez szükséges feltételek létrehozását előmozdítja.

Ezen általános jellegű elvi megállapítások figyelmen kívül hagyása a kitermelő ipar fejlesztése során, a településhálózat fejlődésében számos káros, negatív következményhez vezethet. Ennek illusztrálására néhány konkrét példát kívánunk vizsgálni hazai, felszabadulás utáni településfejlesztési, építési gyakorlatunkból.

A felszabadulás után, a háborús károk közvetlen helyreállításának befejeztével, majd az első öt éves terv időszakában és később, 1957—58-ban, a 10 ezer bányászlakás építési programjának megvalósítása során, a szénbányászat erőteljes fejlesztése következtében nagymérvű településfejlesztési tevékenység indult meg a dolgozók központi letelepítésére. A hazai szénleőhelyek területi elhelyezkedése alapján működő szénbányászati trösztök majd mindegyike, a maga területén, dolgozói részére új települések építését kezdte el, részben a meglévő kisebb települések, a korábbi bányászfalvak fejlesztése útján. Így került sor többek között Komló, Várpalota, Mór, Tatabánya, Nagybatony, Petőfibánya, Sajószentpéter, s részben Ajka, Ózd, Kazincbarcika és Salgótarján építésére, illetve erőteljes fejlesztésére. Természetesen néhány, az előbbieken fel-

sorolt település esetében más tényezők is szolgálták, illetve szolgálják a fejlesztést. Ez az építési program kezdetben nélkülözte a településhálózati összefüggések és kölcsönös kapcsolatok feltárását és ismeretét a regionális szempontok érvényesítését a területek kijelölése és a telepítések során. Az új lakásépítkezések elhelyezése és ezzel együtt a településfejlesztés minden pozitív, vitathatatlan eredménye, politikai, szociális és egyéb jelentősége mellett, egy sor negatív következménnyel is járt.

Egyes esetekben indokolatlan volt új települések létrehozása. Pl. behatóbb vizsgálat alapján célszerűbb lett volna a Komló és környéki bányauzemekben foglalkoztatott dolgozók letelepítésére Pécs területén keresni a lehetőséget Komló város létesítése helyett, a Pécs területén elhelyezhető lakóhelyek, a Komló és környékén fekvő munkahelyek közötti közvetlen és megfelelő közlekedési kapcsolatok kiépítésével. Jelentős összegeket lehetett volna ilyen módon megtakarítani, s egyben még eredményesebben lehetett volna előmozdítani Pécs város régi negyedeinek rekonstrukcióját és az új városrészek létrehozásával elérhető szerves fejlődését.

Említésre méltó, hogy az eddig felépült bányásztelepülések egyike sem érte el a tervekben előirányzott lakosszámot. Ennek következtében nem rendelkeznek a szükséges, az ellátási színvonalukat többrétegűvé, vagy sok esetben megfelelővé tevő (vagy a mai ellátottsági normák mutatóit legalább megközelítően elérő) közösségi és közellátási intézményekkel. Ez a körülmény tovább növeli fejlesztésükkel kapcsolatos problémáikat, mely alapjaiban a településhalakító bázis, a szénbányászat időrendben többé-kevésbé lehatárolható kimerülésével, illetve megszűnésével áll összefüggésben.

Hasonló a helyzet a nógrádi szénmedenceben fekvő Nagybatonnyal is. 1949-ben, a medencén belüli szénbányászat erőteljes fejlesztése kapcsán új bányaváros építését határozták el Nagybatony község térségében. Átfogó — a szénmedence településhálózatának egészét jellemző fel-tárások birtokában, valamint a szénvagyon területi elhelyezkedésének, mennyiségi jellemzőinek teljes ismeretében — minden valószínűség szerint nem került volna sor új település létrehozására; a meglévő települések fejlesztése, az elavult, lebontásra érett részeinek szanálásával és átépítésével megoldható lett volna a szénbányászat által igényelt népesség elhelyezése. Azonos problémát jelent a mátrai szénmedence települése, Petőfibánya is. Elszakítottan, a településhálózati összefüggések figyelmen kívül hagyásával létesült, mellőzve a településhalakító bázisnak, a széntermelés jövőbeni alakulásának lehetőségeit. A széntermelés a település körzetében már napjainkban is korlátozott jellegű, s az itt lakók mind nagyobb része jelentős ingázással, más munkahelyeken dolgozik.

E települések építései általában nem kerültek kidolgozásra olyan javaslatok, melyek az egyoldalú településképző jelleg kiegészítését, kibővítését szolgálták volna — elsősorban a nők, valamint a más foglalkozású férfiak munkalehetőségeinek megteremtésére — és elősegítették volna az ipar országon belüli arányos elhelyezéséhez szükséges feltételek biztosítását. Ugyanakkor, mivel ilyen jellegű, a műszaki összefüggéseket feltáró, azt figyelembe vevő telepítés-politikai megfontolások nem érvényesültek,

általában nem jelölték ki a megfelelő ipari területterületeket sem a későbbi üzemtelepítések céljaira, a meglévő adottságokat nem őrizték meg, tartották fenn e célra. Ez a körülmény más, egyéb lényeges probléma mellett sok vonatkozásban negatív hatást gyakorol a kitermelő ipari körzetekben épült új települések jövőbeni fejlődésére, illetve fejlesztési lehetőségeik meghatározására.

A fentiekben említett Nagybátony, s annak kapcsán az egész nógrádi szénmedence településhálózata alakulásának vizsgálata, a negatívumok feltárása például szolgálhat arra, hogyan nem szabad és hogyan lenne kívánatos a kitermelő jellegű ipari körzetek településhálózatának fejlesztési célkitűzéseit kialakítani, a jövőbeni fejlődéshez szükséges feltételeket megteremteni, s annak a gyakorlati tevékenység során kellő hatállyal érvényt is szerezni.

A körzet településhálózatára vonatkozó a szénbányászat fejlesztési terve alapján, a geológiai adottságokat, hidrológiai és hidrografikai feltételeket mérlegelő regionális feltárás és terv nem készült, csupán lokálisan, egymás fejlesztési célkitűzéseitől elszakítottan, összehangolatlanul egyes településrendezési tervek (pl. Nagybátony, Kisterenye stb.) kerültek kidolgozásra. Ennek folytán a tanácsok és más, a körzet fejlesztésében érdekelt beruházók részére nem állt rendelkezésre olyan településhálózat-fejlesztési terv, területfelhasználási javaslat, mely lehetőséget nyújtott volna a lakosság építési igénye helyes, tervszerű mederbe terelésére az építési adottságok és lehetőségek figyelembevételével.

Nem sikerült realizálni azt az alapjában helyes törekvést, hogy a központi település (Nagybátony) létrehozása a lakosság centralizált területi elhelyezkedésének alapjául szolgáljon.

A körzet településhálózatának fejlődésében (helyesebben irányítatlan alakulásában) sok esetben negatív következményekkel járt a közintézmények elhelyezése. Egyik településben sem sikerült teljes értékű, a lakosság igényeit (a település nagyságrendjének, szerepkörének és jellegének megfelelően) kielégítő közintézményhálózatot létrehozni. Bár az ország más területeihez viszonyítva, egyes esetekben, itt nagyobb az egy főre eső beruházási költség a közintézmény-ellátottságot illetően, mégis decentralizált telepítésük, vonzaskörzeteik eltérő nagyságrendi mutatói, a befogadóképesség kihasználatlansága egyes helyeken, fűltségtelenség másutt stb. — azok hatékonysági fokát jelentősen lerontja.

A körzet súlyos problémája a vízellátás. A hidrológiai és hidrografikai adottságok által támasztott nehézségek mellett súlyosbítja a helyzetet a településhálózat elemeinek szétforgácsolt-sága, az egyes települések széthúzott területi elhelyezkedése és fejlődése, a gazdaságtalan területfelhasználás, az alacsony laksűrűség, a korábban meglévő potenciális lehetőségek „elfecsérelése” fejlesztési tervekre támaszkodó építési intézkedések hiányában. Erre egy példa: a területen keresztülhaladó Zagyva folyó Nagybátony alatt Mátraverebély községet átszelve, szűk völgyet áttörve jut ki Tar község felett a síkságra. Ez a hely szakemberek egybehangzó (1950 elején már elhangzott) véleménye szerint kedvező lehetőségeket rejt magában völgyzáró gát létesítésével víztároló megépítésére, lévén majd három oldalról zárt medence, és az altalaj geológiai adottságai is kedvezőek. A körzet településeinek

életét mind súlyosabban megnehezítő krónikus vízhiány ilyen módon megoldásának a lehetőségét azonban kizárja az a körülmény, hogy a tároló alapját képező sík medence területe az utóbbi tíz évben beépült. A 21-es út új nyomvonala átszeli a területet. Mindez olyan helyzetet teremtett — az új házak szanalása, a 21-es út áthelyezése, a szükséges más jellegű áthelyezések és áttelepítések mellett —, hogy gyakorlatilag a víztároló építéséről le kellett mondani, s a körzet vízellátási gondjain más helyen kell költséges és nehéz feltételek mellett gondoskodni.

Egy másik, ellenkező előjelű példa olyan tervezési javaslatra hivatkozik, melynek realizálása a vonatkozó körzet településhálózatának jövőbeni alakulását, fejlődését a kívánatos és célszerű irányba segítené.

A széntermeléssel szemben támasztott mennyiségi igények — a korábbi geológiai kutatások eredményeire támaszkodva — a Mátra hegység déli lábánál, Visonta község térségében található, alacsony kalóriaértékű, külszíni fejtéssel kitermelhető szénvagyon hasznosítását tették szükségessé. A szénvagyon egy része a község alatt fekszik, s ezért idővel elkerülhetetlen annak lebontása, a lakosság áttelepítése. A munka kezdeti szakaszában, a körzet településhálózata fejlesztési lehetőségeinek tanulmányozását megelőzően, a szénbányászat részéről olyan javaslat alakult ki, hogy új település létrehozása kívánatos Halmajugra mellett, ahhoz kapcsolódóan. A körzet egészére végzett vizsgálatok, a települési, telepítési, demográfiai, közlekedési viszonyokat, a lakosság foglalkoztatottságának jelenlegi és távlati helyzetét, a mezőgazdaság problémáit feltáró és elemző regionális tervtanulmány a tervezett fejlesztéssel kapcsolatos feladatok megoldására ezzel szemben más javaslattal élt.

A lakosság várható foglalkozási összetételét az egyes népgazdasági ágak fejlesztési lehetőségei alapján mérlegelve, nem kívánatos Visonta lakosságának Halmajugra körzetében történő letelepítése. Célszerűbb a lakosság zömének Gyöngyösön történő elhelyezése, igényeiknek és a rendelkezésre álló lehetőségeknek megfelelően többszintű lakóépületekben, vagy családi házas beépítéssel. A mezőgazdasági népesség részben Gyöngyösön, részben a Visonta körüli településekben helyezhető el. Olcsóbb és a lakosság életviszonyai szempontjából kedvezőbb megoldás a munkahelyeknek Gyöngyösről történő megközelítése, mint új település létrehozása egészségügyi szempontból több vonatkozásban eléggé kifogásolható területen. A zömmel gyöngyösi letelepítés a női munkaerő és a más foglalkozási ágakban érdekeltek munkába állítását is jobban elősegíti, tekintettel a város erősen fejlődő feldolgozóipari üzemeire és sokrétű ellátó- és kiszolgáló hálózatára, a Mátra „kapujának” szerepét betöltő sokasodó idegenforgalmi feladataira.

A kitermelő, illetőleg annak bázisán fejlődő feldolgozó jellegű ipari körzet településhálózata távlati fejlesztésének és átalakításának lehetőségeit meghatározza az az igény, hogy a kitermelőipar fejlesztésének munkaerőszükségletét biztosító népesség területi elhelyezésénél a meglévő településhálózat adottságaiból és fejlesztési lehetőségeiből kívánatos kiindulni. A hazai településhálózat adottságai,

az ipari termelés fejlesztésének érdekei új települések létrehozását általában nem teszik szükségessé. Csak a meglévő, történetileg kialakult településhálózat és egyes elemei fejlesztési adottságainak gondos feltárása nyújthat lehetőséget a lakosság és az új lakásépítkezések elhelyezésére. Ennek során különösen a meglévő városhálózat erősítésére, „életképességének” (nagyságrend, szerepkör vonatkozásában) növelésére célszerű törekedni.

A fejlesztés végleges állapotának kialakítása érdekében az átmeneti időszakban az alábbi megoldási javaslatok jöhetnek számításba:

Mindenekelőtt célszerű kijelölni azt a települést (esetleg településeket), mely (vagy melyek) a lakosság tömörítésének fő bázisául szolgálhatnak. Ide kívánatos koncentrálni a közép- és felsőfokú közintézményeket, a feldolgozóipar üzemait és más létesítményeit, raktárait, a különböző segéd- és kiszolgáló üzemeket. Ennek alapján teremthető meg a lehetősége a lakásépítkezések koncentrálásának, az adott település (települések) komplex és arányos fejlődésének.

A körzet településhálózatának átalakítását biztosító fejlesztési célkitűzések teljes realizálása hosszú időszakot igényel. Ennek során elkerülhetetlen a sokszor nagy számú településben élő, a különböző ipari üzemekben, vállalatoknál és másutt foglalkoztatott dolgozók ingavándorforgalma, s annak megszervezése. Ennek során célszerű törekedni az ingavándorforgalmi „nyomvonalak”, helyesebben körök olyan kialakítására és megszervezésére, hogy azok összhangban álljanak a nagyobb területi egységet felölelő közlekedéshálózat fejlesztésének célkitűzéseivel, valamint arra, hogy az ingavándorforgalmi „nyomvonalak” kialakítása különféle igények kielégítésének figyelembevételére alapján történjék.

Természetesen a tervezett állapot teljes realizálása után is fennmarad bizonyos nagyságrendű ingavándorforgalom. A „távlati” ilyen jellegű ingavándorforgalmi körök kialakításának egyben az érdekelt települések területi elhelyezkedésével is összhangban kell lennie.

Célszerű, ha a központi település fejlesztése — éppen a hazai, sok esetben negatív múltbeli példák elkerülése érdekében — nem támaszkodik egyoldalú településalakító bázisra (csak szén, vagy más ásványi és bányakincsek kitermelése). A településhálózat fejlesztése lehetőség szerint legyen komplex, több településalakító tényező célszerű kombinálására épüljön. A településhálózat és ezen belül az egyes települések fejlődésében jelen-

tős a feldolgozóipar (részben a női, valamint a más érdeklődésű és szakképzettségű munkaerő helybeli foglalkoztatása, s egyéb országos ipartelepítési és iparfejlesztési összefüggések érvényre juttatása érdekében), valamint az ellátó- és kiszolgáló hálózat közép- és felsőfokú intézményei. Gyakran ezen túlmenően más jellegű funkciók kielégítéséből jelentkező feladatok ellátása is célszerű.

A mezőgazdasági jellegű települések jövőbeni alakulását — az egyes kiemelt települések fejlesztését, mások stagnálását, illetve el-sorvadását a mezőgazdasági termelés távlati fejlődésének ugyanazon tényezői határozzák meg, melyek az egész ország mezőgazdasági jellegű településeinek jövőbeni sorsát is befolyásolják, formálják. Ugyanakkor néhány sajátos vonás is jelentkezik.

A körzetben fekvő mezőgazdasági jellegű települések jövőbeni fejlesztési problémáit két csoportra oszthatjuk:

1. A fejlesztésre kijelölt központi település körül ingavándorforgalmi övezet alakul ki. Külföldi és hazai számítások, vizsgálatok olyan következtetésre jutottak, hogy a dolgozók munkatermelékenységének alakulását még nem befolyásolja kedvezőtlenül, „utazási fáradtságot” még nem okozhat az egyirányú (lakóhelytől munkahelyig terjedő) utazási időnek 35—45 percben történő megállapítása. Ez azt jelenti, hogy a központi település körül ilyen megközelítési távolságra fekvő, mezőgazdasági jellegű települések a jövőben is fennmaradnak, sőt bizonyos esetekben a nem mezőgazdasági foglalkozású lakosság családi-házias építési tevékenységének egy része azokban lebonyolítható. Tehát a korábban mezőgazdasági jellegű települések az iparfejlesztés hatására vegyes, illetőleg ipari jellegű településekké alakulnak át. Új módon vetődik fel az „ingavándorforgalmi övezetben” fekvő települések hálózatának szerkezeti fejlesztése, az egész településcsoport optimális nagyságrendű kialakításának kérdéskomplexuma.

2. A központi település ingavándorforgalmi övezetén túl fekvő mezőgazdasági jellegű települések jövőbeni alakulását a népességkoncentráció követelményei határozzák meg. A feladat az alsófokú központi szerepkör betöltésére alkalmas települések fejlesztése (az ún. központi falvak rendszere), a fejlődésre nem alkalmas — a mellékfalvak kategóriájába sorolható — települések egyidejű visszafejlődésével, el-sorvadásával, a mezőgazdasági üzemek melletti készenléti lakótelepekké való átalakulásukkal. A központi települések népességét a távlatban elvben a mezőgazdasági termelés különböző ágaiban és a

mezőgazdasági népesség ellátására szolgáló közösségi és közellátási intézményekben foglalkoztatottak és azok családtagjai fogják alkotni. Ezért ajánlatos és célszerű a körzeti központi településének területén az „ingavándorforgalmi övezeten” kívül fekvő települések nem mezőgazdasági foglalkoztatottságú népességének a központi településben, vagy az azt közvetlenül körülvevő településekben történő elhelyezése, lakásszükségletük ottani kielégítése. Az ilyen jellegű megoldás egyik tényezője lehet a lakosság körzeten belüli koncentráltabb, a termelőerők adott fejlettségi fokának megfelelő és azzal összhangban álló elhelyezkedésének, elősegítheti a rendelkezésre álló élő és holt munkával való nagyobb takarékoskodást.

A kitermelő, illetőleg vegyes jellegű ipari körzet területén, a meglévő természeti-földrajzi adottságok hasznosításával gyakran üdülő jellegű (s ezen belül különböző funkciók kielégítésére) települések is kialakultak, illetve ilyenek kialakítására a lehetőségek rendelkezésre állanak. Célszerű a lakosság (részben az adott ipari körzet lakossága, valamint országos igények alapján) üdülési szükségletei kielégítésének biztosítására az ilyen jellegű települések fejlesztése, e célra történő berendezése, illetve új települések létesítése. Bővebben ezzel az üdülés kérdéséről szóló fejezetben foglalkozunk.

2. A településhálózat fejlesztése feldolgozó jellegű ipari körzetekben

Bár sok vonatkozásban — a feldolgozóipar telepítési kívánalmaitól függően — a településhálózat-fejlesztési problémák azonosak a kitermelő jellegű ipari körzetével, mégis egy sor sajátosság jelentkezik, melynek vizsgálata külön is szükséges.

Mindenekelőtt a feldolgozóipar felszabadulás utáni hazai fejlődésének a településhálózat alakulására gyakorolt hatását kívánjuk néhány példán keresztül vizsgálni.

A hazai feldolgozóipar legnagyobb mérvű koncentrációja Budapesten és közvetlen körzetében figyelhető meg. A főváros iparosodottsági fokát jellemezve megállapítható, hogy minden 1000 lakosból 1960-ban több mint 270 az állami iparban dolgozott, míg az Alföldön 40 munkás és alkalmazott jutott ezer lakosra. A feldolgozóipar nagymérvű — az iparágak közötti összefüggéseket nélkülöző — koncentrációja negatív, káros következményekhez vezet sok vonatkozásban. Az ipar hatására jelentkező erőteljes fejlődés többek között a kü-

lönböző ellátó- és kiszolgáló ágazatok aránytalan fejlődését vonta maga után, s ez tovább növelte a népesség túlzott növekedését. Az ipar egészségtelen koncentrációja zavarokat okoz a tömegközlekedésben, káros hatást gyakorol a település-egészségügyi viszonyokra. Egy KGST részére készített jelentés idézi pl. egy magyarországi vizsgálat eredményét, amely megállapította, hogy Budapesten egy-egy újabb vidéki dolgozó ipari munkába való beállítása és letelepítése (lakás, közművek, közlekedési létesítmények stb. létesítése és üzemeltetése miatt) 150—200 000 Ft-tal több kerül, mint egy átlagos kisvárosban, és ez a többlet főként az építőipari kapacitást terheli.

Budapest és közvetlen környékén kívül a feldolgozóipar nagymérvű koncentrációja más léptékű, de a településhálózat alakulására negatív hatást gyakorló tendenciái egyes nagy vidéki városainkban is fellelhetők (pl. Miskolc, bizonyos mértékig Pécs is).

Az ország iparosítását célzó és elősegítő népgazdaságfejlesztési tervek realizálása során jelentős eredmények születtek a vidék iparosításában. Ez a fejlődés gyökeres változást idézett vagy idéz elő az iparfejlesztés és az ipartelepítés által érintett területek történetileg kialakult településhálózatának rendszerében, az egyes települések fejlődésében, alakulásában. A feldolgozó jellegű ipari körzetek településhálózat-fejlesztési célkitűzéseink általánosítására hazai gyakorlatunkból a dunaujvárosi körzet példáját vizsgáljuk meg.

Dunaújvárost eredetileg kb. 40 000 főre tervezték, majd különböző iparfejlesztési és ipartelepítési elgondolások kapcsán a város távlati lélekszámát az 1960-as évek elején 75 000 főben állapították meg. Az építés alatt levő város területbővítési lehetőségeinek, valamint geológiai adottságainak figyelembevételével, a korábban kidolgozott általános rendezési tervben szereplő javaslatok bizonyos módosításával (pl. beépítési magasság növelése) — az ún. „Pentelei fennsík” kb. 48—50 ezer fő elhelyezésére nyílik lehetőség. A további — a város ipari fejlődése, ellátó- és kiszolgáló hálózatának bővülése következtében jelentkező — lakosság szám elhelyezésére a város területén megfelelő lehetőség már nem áll rendelkezésre. A város vonzáskörzetébe tartozó települések adottságainak és fejleszhetőségi lehetőségeinek vizsgálata és tanulmányozása a város körüli belső településgyűrű négy települését találta alkalmasnak a városban már el nem helyezhető lakosságághányad letelepítésére.

Jellegüket tekintve ezek a települések városkörnyéki lakótelepeknek tekinthetők. A dolgozó lakosság túlnyomó többségét (a mezőgazdaságban és a helyi közintézményekben foglalkoztatottakai kivéve) Dunaújvárosban foglalkoztatják. Az ipari dolgozók egy része esetleg a jövőben helyben is foglalkoztatható, a városi ipart kiegészítő vállalatoknak a településekben történő elhelyezésével. A magasabb rendű szakosított közintézmények a

városban kerülnek megépítésre, míg az egyes településekben csupán a lakosság nagyságrendjének megfelelő alapfokú közintézmények találhatóak. Ezekben a településekben a lakásépítési tevékenység zömmel családi házas megoldással realizálható, csupán Rácalmás fejlesztése kapcsolható össze többszintes lakóépületek elhelyezésével. A központi településsel — Dunaújvárossal — a már kialakult közlekedési kapcsolatok fejlesztésével, illetve új kapcsolatok kiépítésével gyors és kényelmes összeköttetés biztosítható. A város vonzáskörzetébe tartozó települések területén folyó nagyüzemi mezőgazdasági termelés irányítására és szervezésére Perkáta rendelkezik a legkedvezőbb adottságokkal a mezőgazdasági termelés különböző ágaiban kialakult hagyományai stb. alapján. Például itt helyezhető el a terület mezőgazdasági gépparkjának javító-szerelő bázisa, a különféle mezőgazdasági szakoktatási intézmények stb. Ugyancsak itt célszerű elhelyezni a szövetkezeti vállalkozások formájában üzemelő tartósító üzemeket, szeszfőzdeket, melyek a meglévő konzervgyárak hálózatának kiegészítését, s egyben a terület ilyen jellegű szükségleteinek jobb kielégítését is szolgálnák.

A város közvetlen vonzáskörzetében, Rácalmás közigazgatási területén fekvő Kulcs külterületi település, természeti adottságainál fogva kiválóan alkalmas üdülésre, tömeges pihenő és kiránduló helyként való kiépítésre.

A Dunaújvárost a Duna túlsó, alföldi területével összekötő közvetlen közúti híd megépülése új helyzetet, erőteljesebb fejlesztési lehetőségeket teremtene a területen elhelyezkedő települések számára, közvetlenül bekapcsolva azokat Dunaújváros vonzásába. Másrészt jelentős változást idézhet elő a város fejlődésében, ha a nagyobb terület munkaerő-bázisa nagyobb mérvű iparfejlesztést és ipartelepítést tenne lehetővé, ugyanakkor a város termelési kapcsolatainak erősítésében további kooperációs és kombinációs lehetőségek megteremtésére és kialakítására is alkalmat teremtene. Ez a körülmény pedig további mélyreható változásokat idézhet elő a településhálózat rendszerében, a komplex ipari körzet jövőbeni alakulásában, fejlődésében.

A továbbiakban vizsgáljuk meg, hogyan alakul a feldolgozóipar fejlesztésének és telepítésének hatására a településhálózat képe, jellege.

Az iparfejlesztés és az ipartelepítés következtében jelentkező feladatok megvalósítása a meglévő, történetileg kialakult, ma zömében vagy jelentős részében még más funkciók kielégítését biztosító településhálózat tervszerű és arányos átalakítását és fejlesztését teszi szükségessé, s ezen belül pedig az egyes települések részleges vagy teljes rekonstrukcióját igényli.

Tekintettel arra, hogy vizsgálatainkban olyan következtetésre jutottunk, hogy a feldolgozó jellegű ipari körzetek kialakulásával új települések létrehozása nem kívánatos, az alábbiakban a meglévő településhálózat rekonstrukciójának néhány problémáját kívánjuk tárgyalni.

Nemzetközi tapasztalati adatok és elméleti megállapítások eredményeit vizsgálva, olyan

eredményre juthatunk, hogy 10—20 ezer fős nagyságrendű ipari komplexumok, ipari negyedek létrehozása és kialakítása célszerű, mivel ez a nagyságrend felel meg a legjobban a korszerű ipari termelés érdekeinek és szükségleteinek. Ez azt jelenti, hogy 40—100 ezres nagyságrendű települések, településcsoportok kialakítására, illetve fejlesztésére áll fenn a lehetőség. Erre azonban nem minden település alkalmas. Többségük — néhány nagyvárosunkat nem számítva — ennél kisebb lakosságszámú, illetve fejlesztésük után különböző adottságaiknál fogva sem érik el, vagy érhetik el ezt a nagyságrendet. Célszerűnek látszik ezért az ipartelepítés folyamatában az érdekelt lakosság területi elhelyezésére az optimalitás fogalmának kettős kiindulópontból történő megközelítése. Az egyik szempont szerint kívánatos, hogy a termelés optimális vagy azt megközelítő feltételeit biztosító helyzet alakuljon ki, vagyis a 10—20 ezres munkaerő-létszámot foglalkoztató ipari negyedek, ipari komplexumok jöjjenek létre. A másik szempont a települések várható nagyságrendjének formálása. Itt az optimális nagyságrend meghatározásában különböző „fokozatok” alakulnak, illetve alakulhatnak ki. Jelentős mértékben könnyebbé válhat feladatunk, ha az optimális települési nagyságrend-meghatározást elsődlegesen a lakóterületi tervezési és szervezési egységek felépítésének és tagolásának várható rendszeréből közelítjük meg és elemezzük.

Az optimális termelési feltételeket biztosító ipari negyedek, ipari komplexumok kialakítása nem csupán egy település, hanem néhány település ún. településcsoport bázisán is végbemehet. Erre pedig különösen kedvező adottságok állnak fenn az Alföldön, a mezővárosok vonatkozásában (meglévő települések, helyben munkaerő felesleg, más ipartelepítési tényezők jelenléte stb.), azok jövőbeni fejlődésének lehetőségeit vizsgálva.

Ezzel kapcsolatosan szeretnénk az ún. „ipartelepítési vonal” fogalmát vizsgálni. Hazánk természeti és gazdasági-földrajzi viszonyai, konkrétan az ipartelepítés adottságai (főbb vízfolyásaink, a fő nemzetközi közlekedési vonalak elhelyezkedése stb., stb.) bizonyos vonalak melletti elhelyezkedést, telepítést tesznek lehetővé. Anyagi erőforrásaink szűkös volta a jövőt illetően is ezeknek az ipari vonalaknak további, a komplexitás irányába való fejlesztését igényli. Ilyen szerepet töltenek, illetve tölthetnek be a Duna, a Tisza és a többi vízfolyásunk melletti területek, hazánkat a szomszédos országokkal összekötő fő közlekedési vonalak. Ezek mellé települve jöhetnek létre a nagy ipari komplexumok, alakulhatnak ki az ipari körzetek, az

elhelyezésükhöz és működésükhöz szükséges feltételek biztosításával. Véleményünk szerint a hazai telepítési adottságoknak és lehetőségeknek „ipartelepítési vonalakként” való jelentkezése és ennek tudatos felismerése, alkalmazása az ipari körzetek műszaki szempontból való formálásának, fejlesztésének egyik legfontosabb tényezőjévé válhat.

Gyakorlatilag a feldolgozó ipari körzetek településhálózatának átalakulása a következőképpen mehet végbe:

A fentiekben kifejtettek alapján (nagy városaink kivételével) zömmel településközi iparnegyed, ipari komplexum kialakítására kell törekedni, ahol 10—20 ezer főnyi dolgozó koncentrálható az optimális termelési feltételek megteremtése, a kooperáció, kombináció és szakosítás diktálta követelmények biztosítása érdekében. Budapestről, illetve más településekből különböző okoknál fogva kitelepítésre kerülő ipari üzemek elhelyezését már úgy célszerű végrehajtani, hogy azok maguk szerves alkotó elemként szolgáljanak a nagy ipari komplexumok kialakításában.

Az iparnegyedek területi elhelyezésénél a településcsoport legfejlettebb, illetve a fejlesztésre legkedvezőbb adottságokkal rendelkező településére célszerű támaszkodni. Ez képezheti az alapját a településhálózat racionális átalakításának, a népesség egészséges arányú tömörítésének. A regionális szerepkörű közintézmények zöme is ebben kerülhet elhelyezésre.

Az ipari építés javasolt koncentrált elhelyezkedése három településtípus (kategória) kialakulásához vezethet:

a) az ipari körzet vezető települése (vagy települései), mely központi szerepkörénél fogva az adott körzet településhálózatának szerkezetében a súlyponti település funkcióját tölti be;

b) hazai viszonyok között — Budapest esetét kivéve — szatellit települések kialakításának igénye általában nem merül fel. Ehelyett a szatellit település és az alvótelepülés vegyes típusa alakulhat ki;

c) kialakul az ipari körzetben az alvótelepülés, illetőleg városi jellegű lakótelep, mint településtípus, mely ipari bázis hiányában, a helyi ellátó-kiszolgáló hálózat nyújtotta munkaalakmon kívül más lehetőséget a dolgozók helybeni foglalkoztatására általában nem nyújt.

Az iparfejlesztés eredményeképpen a körzetben fekvő mezőgazdasági jellegű települések, mezővárosok elvesztik korábbi egyoldalú funkciójukat, újjal egészülnek ki, ipari-vegyes jellegű településekké válnak, részben az ipari üzemekben dolgozók alvótelepüléseivé, lakótelepeivé alakulnak át. E települések a jellemzett

funkciókon kívül a körzet mezőgazdasági termelésének szervező központjai is, lakosságuk egy részét a mezőgazdasági termelésben foglalkoztatott dolgozók alkotják, a mezőgazdasági termelés irányításának és szervezésének, a mezőgazdasági káderek képzésének, mezőgazdasági termék- és terményfeldolgozó üzemek, raktárak, s egyéb, a mezőgazdasági termelés ellátásával összefüggő létesítmények, intézmények elhelyezkedésének gyűjtőközpontjai.

3. A településhálózat fejlesztése nagyobb vízierőművek és hidrotechnikai létesítmények körzetében

Hazai vonatkozásban általában még nincs olyan konkrét példa, mely a nagyobb vízierőművek és hidrotechnikai létesítmények telepítésének és a körzetükben fekvő települések hálózatára gyakorolt hatását vizsgálná és ennek kapcsán módunkban lenne azok (mármint a települések) fejlesztési kérdéseit, gyakorlati példák alapján tárgyalni. Ezért jelen megállapításaink általában elméleti jelleggel bírnak.

Főbb vonásaiban azonban ismereteseek a népgazdaság távlati fejlesztésével, a szocialista országok, valamint más — pl. a Duna fejlesztésében érdekelt — államok ez irányú törekvéseivel és javaslataival kapcsolatos olyan elképzelések, melyek a fő nemzetközi vízfolyások, illetve határvonalat képező folyók energetikai és más célú hasznosítására és fokozott igénybevitelére vonatkoznak.

A vízfolyások különféle jellegű hasznosítását érintő elképzelések különböző, a népgazdaság majd minden ágát befolyásoló feladatok megoldására irányulhatnak:

a vízi közlekedés, hajózás feltételeinek megjavítása, biztonságosabbá tétele különböző folyamrendezési, folyamszabályozási és egyéb műszaki jellegű intézkedésekkel;

komplex vízgazdálkodási intézkedések megvalósításával az ipari üzemek és a települések vízellátásának biztosítása, megjavítása, illetve a mezőgazdasági területek öntözése;

a folyók potenciális adottságainak energetikai igénybevétele, illetve hasznosítása különböző kapacitású vízierőművek építése útján.

Hazai vonatkozásban ilyen jellegű feladatok jelentkehetnek egyrészt a Duna és a Tisza erre legmegfelelőbb szakaszain különböző kapacitású vízierőművek építése kapcsán, valamint a kisebb vízfolyások hozamainak gazdaságosabb hasznosítására víztárolók létesítése, e feladathoz kapcsolódó egyéb komplex intézkedések realizálásával.

A fentiekben kifejtettek alapján vizsgáljuk meg a nagyobb vízierőművek és hidrotechnikai létesítmények körzetében fekvő településhálózat fejlesztésének kérdéseit.

A Duna, illetve a Tisza energetikai hasznosításra legalkalmasabb szakaszain létesíthető vízierőművek által termelt villamosenergia az országos hálózat egészének termelését növeli, s felhasználása minden valószínűség szerint országos keretek között fog történni. Elképzelhető az a lehetőség is, amikor a létesítendő vízierőmű által termelt elektromos energia a körzetében fekvő települések, ipari üzemek szükségleteinek közvetlen kielégítését is szolgálhatja. Ebben az esetben energiaigényes iparágak telepítésével ipari körzet kialakítására nyílnak lehetőségek, melynek településhálózata a feldolgozó ipari körzetek vonatkozásában ismertetett elvek alapján fejlődhet.

A vízierőművek és hidrotechnikai létesítmények építése a körzet településhálózatának átalakulását eredményezheti, elsősorban a következőkben:

Az erőmű felépülésével, a vízfolyás adott szakaszának szabályozásával kialakuló nagy felületű tó a területen fekvő települések egy részének elöntéséhez vezet, az elárasztás miatt áttelepítendő népesség elhelyezését úgy célszerű megoldani, hogy az a lakosság befogadására kijelölt település vagy települések tervszerű fejlődését segítse elő. Semmiféle körülmények között sem ajánlatos új települések, vagy ami még kedvezőtlenebb, szórvány települések létrejötte, kialakulása.

A vízierőmű építése kapcsán kialakuló tó kedvező adottságokat teremt a lakosság üdülési, pihenési, turisztikai, valamint vízisport igényeinek kielégítésére. Ennek érdekében a létesítmény közelében fekvő, más jellegű természeti-földrajzi adottságokkal is rendelkező települések ilyen vonatkozású igénybevétele, üdülési, pihenési, turisztikai és vízisport célokra történő berendezése és alkalmassá tétele célszerű. A lakosság üdülési, pihenési igényeinek kielégítését már az építés folyamatában is elő lehet segíteni az építőipari dolgozók elhelyezésére szolgáló munkásszállások olyan telepítésével (tájéltás, egymással való kapcsolat stb.), illetve kialakításával, mely később üdülők, nyaralók, turistabázisok létrehozását és berendezését teszi azokban lehetővé.

Befolyást gyakorolhat a környezet településhálózatának fejlődésére és alakulására a vízfolyások hozamainak gazdaságosabb és célszerűbb kihasználását szolgáló víztárolók létesítése. A vízgazdálkodás részleges vagy teljes egyensúlyának megteremtésével lehetőséget nyújt iparfejlesztési és ipartelepítési feladatok

gazdaságos megoldására, intenzív mezőgazdasági termelés kifejlesztésére az öntözéses művelés bevezetésével és kiterjesztésével, valamint a tároló üdülési, sportolási célokra történő igénybevételeivel. Ez a települések egy részének üdülő jellegűvé való átalakulását eredményezheti.

Különös érdeklődésre számot tartó probléma a víztárolók közvetlen közelében fekvő települések aktív korú népessége foglalkoztatásának a kérdése. A létesítmény jelentős területeket vehet igénybe, áraszthat el, s egyes települések, falvak létfenntartási alapjukat, a mezőgazdasági művelés alatt álló hasznos földterületeket veszítik el. Különböző változatokat lehet ennek áthidalására, a lakosság foglalkoztatásának megoldására kialakítani, mint pl.: az iparba történő átirányítás, az érintett lakosság ipari településekbe történő áttelepítésével a tároló létrehozásával nyert kedvező öntözési lehetőségek hasznosítása intenzív és munkaiigényes mező- és kertgazdasági ágak meghonosítására, illetve fejlesztésére a korábban is mezőgazdasági munkaerő helyben való foglalkoztatására, az üdülési, pihenési és vízisport igények kielégítésére is alkalmas lehetőségek felhasználásával a lakosság bizonyos hányadának az azokkal kapcsolatos ellátó- és kiszolgáló hálózat különböző intézményeiben és létesítményeiben történő foglalkoztatása stb.

4. A településhálózat fejlesztésének néhány általános kérdése ipari körzetekben

Az elmúlt néhány évben kutatások kezdődtek hazánkban a települések optimális, helyesebben racionális nagyságrendjének megállapítására. Különböző, a település nagyságrendjére befolyást gyakorló, azt meghatározó tényezők elemzése során a vonatkozó tudományos vizsgálatok olyan elvi megállapításokra jutottak, hogy hazai viszonyaink között — a húszezernél kisebb lélekszámú település — nagyságrend nem kívánatos. A hatvanezres lakosszámú település, vagy annak többszörösét kitevő nagyságrend jelentheti a racionális népesszámot, biztosíthat adott körülmények között optimális feltételeket a település egészének és egyes elemeinek működéséhez. Ezek a megállapítások, alapjaiban az ipari körzet településhálózata fejlesztési célkitűzéseinek meghatározásánál is elfogadhatók.

Bár jelen tanulmánynak nem feladata ezen kérdéskomplexum vizsgálata, néhány gondolat tal szeretnénk azt kiegészíteni.

A települések fejlődését alapjaiban meghatározó, az ipari termelés kooperációs, kombinációs és specializációs igényeinek és köve-

telményeinek megfelelő optimális nagyságrendű üzemek, üzemsoportok ilyen jellegű vizsgálata terén még csak az első, kezdeti lépésnél tartunk. A vizsgálatot erősen megnehezíti a különböző termelési ágak technológiájának bizonytalan, nehezen megállapítható jövőbeni fejlődése, alakulása, pedig csak ennek alapján lehetne megállapítani a termelés gazdaságos szervezéséhez szükséges munkaerő nagyságát, mely a település lélekszámának is egyik meghatározója.

Hazai településhálózatunk kialakult sajátosságai, az ipari termelés szervezésének és technológiai vonatkozásainak a települések nagyságrendjével szemben támasztott igényei és más tényezők olyan fejlesztési elveket támasztanak alá, melyek az egyes települések racionális nagyságrendje helyett az egész településhálózat racionális szerkezetének, s ezen belül optimális nagyságrendű településcsoportok kialakítását tűzik ki célul. Természetesen ez nem zárja ki az egyes, optimális nagyságrendű települések kialakítására irányuló fejlesztési célkitűzések realizálásának szorgalmazását.

Ebből kiindulva és előző fejtegetéseink alapján az alábbi általános jellegű következtetéseket vonhatjuk le:

1. A gazdasági fejlődés eredményeképpen kialakuló új, valamint a már meglévő ipari körzetek hazai viszonyaink közepette nem igénylik új települések létrehozását. A népesség koncentrált területi elhelyezése a meglévő, történetileg kialakult településhálózat tervszerű átalakítása és arányos fejlesztése révén biztosítható.

2. A különböző jellegű ipari körzetek fejlesztése a múltbeli hibák elkerülése érdekében legyen komplex, a fejlődést meghatározó tényezők vizsgálata alapján, a hálózat egészét, s annak minden elemét vegye számításba, fogja át.

3. A körzetek egyes településeinek rekonstrukciója, a településhálózat egészét szolgáló rekonstrukció alapján, attól függően, annak alárendelten történjék.

4. Az egyes települések racionális nagyságrendjének problémáját összkörzeti keretek között kívánatos vizsgálni. A településhálózat egésze arányos fejlődése érdekében, racionális nagyságrendű településcsoportok létrehozása kívánatos, az egyes racionális nagyságrendű települések kialakításával együtt.

5. A közintézmény-hálózat hierarchikus felépítése a körzetek egyes települései szerkezetének tagolásán kívül, segítse elő a településhálózat egésze struktúrájának arányos felépítését.

6. Hasonló elv érvényesüljön a közlekedési hálózat, különösen a munkahely—lakóhely közötti kapcsolatok fejlesztését illetően is.

FONTOSABB FELHASZNÁLT IRODALOM

- Afocsenkó, A. A.: Voproszi razuplotnyenija krupnih gorodov. Sztroityelsztvo i Arhitektura Leningrada 1963/5.
- Baranov, N. B.: Szovremennoje gradosztroityelsztvo. Moszkva, 1962.
- Becker, A.: Zur Frage des Inhalts in Städtebau und Architektur. Deutsche Architektur 1963/11.
- Bocsarov, Ju. P.: Szocialnije problemi v zarubeznom gradosztroityelsztve. Voproszi filozifii 1964/1.
- Bogorad, D. I.: Rasszelenijije i regulirovanyije rozta naszseljenijija gorodov i poszjolkov v promislennom Donbassze. Kiev, 1959.
- Davidovics, V. G.: Planyirovka gorodov. Moszkva, 1947.
- Davidovics, V. G.: Rasszelenijije naszseljenijija v promislennih uzlah. Moszkva, 1960.
- Faragó—Perényi: A racionális településnagyság kialakulásának lehetőségei Magyarországon. Településtudományi Közlemények 15. Budapest, 1963.
- Faragó—Perényi: A racionális városnagyságok meghatározásának elvei. Településtudományi Közlemények 12. Budapest, 1960.
- Faragó—Perényi: Települések rekonstrukciója. Budapest, 1963. Mérnöki Továbbképző Intézet kiadása.
- Granasztói Pál: A modern urbanisztikai szemlélet építészeti megvilágításban. Építés és Közlekedéstudományi Közlemények 1961/3.
- Hauke, M. O.: Prigorodnaja zona bolsovo goroda. Moszkva, 1960.
- Köszegfalvi György: A mezőgazdasági jellegű települések hálózata fejlesztésének regionális szempontjai. Magyar Építőművészet 1962/4.
- Le Corbusier: Grundfragen des Städtebaues. Stuttgart, 1929.
- Levczenko, Ja. P.: Várostervezés. Budapest, 1952.
- Perényi—Faragó—Major: Mezőgazdaság és településtervezés. Budapest, 1962.
- Perényi Imre: Településtervezés (II. kiadás). Budapest, 1963.
- Palla, Vlagyimir: Problémy perspektivnuho rozvoje osidleni na zemi ČSSR. Architektura ČSSR 1963/2.
- Stván, J.: Moderne Auffassungen über die Gestaltung der neuen Stadtstruktur in der Theorie und Praxis des Städtebaus in der Welt. Prága, 1962.

VÁROSÉPÍTÉS IZRAELBEN

Egy tanulmányút tapasztalataiból

MEGGYESI TAMÁS

egyetemi tanársegéd

A Jordán folyó és a Földközi-tenger közt fekvő keskeny földszívon, amely egyike az emberiség legrégebb kultúrtájainak, a múlt században megindul a zsidó nemzeti újjászületés. A cionista mozgalom eredményeképpen az I. világháború kitörésekor már 85 000 zsidó lakosa van. A cionizmusnak sikerül a palesztin mandátum formájában politikailag is elismertetni az új nemzeti otthon létjogosultságát. A második világháború kitörésekor már 650 000 zsidó telepes él Palesztinában, és 1948-ban, a mandátum lejáratának napján kihirdetik a független zsidó állam megalakulását. Az államalapítást azonban kéthónapi arab—zsidó háború követi, amely az ENSZ felosztási határozatának egyes pontjait érvényteleníti ugyan, de nem képes lecsendesíteni az indulatokat. Az izraeli területen lakó arab lakosság tömegesen menekül át a szomszédos arab államokba, a határcíndensek mindkét részről mindennaposak lesznek.

*

Izrael lakossága 1964-ben megközelítette a 2,5 milliót. Földrajzi fekvése szerint mediterrán ország, de tagolt felszíne miatt — kis kiterjedése ellenére — változatos klimatikus viszonyokkal rendelkezik. Az ország három nagyobb tájegysége az Északi Hegyvidék (Galilea), a Tengerparti Síkság és a Negev. Galilea mezőgazdaságilag és tájilag egyaránt az ország legértékesebb területe. Keleten a Jordán folyó határolja, amely Alsó-Galileában 212 m-rel a tenger szintje alatt tóvá szélesedik ki. (Kinneret tava, Genezáreti tó, vagy Tibériás tava.) A Jordán szintje innen tovább esik dél felé, most már jordániai területen és végül a Holt-tengerbe torkollik. A Holt-tenger a szárazföld legmélyebben fekvő pontja, 392 m-rel a tenger szintje alatt. A Tengerparti Síkság 3 helyen

szélesedik ki: Haifától északra (Zebulon völgye), Haifától délre (Sároni síkság) és Tel-Avivtól délre (Judeai síkság). A Negev az ország területének kb. felét foglalja el, felszíne gyakorlatilag sivatag. Északon tulajdonképpen a tengerparti síkság folytatása, amely kelet felé hirtelen a Holt-tengerre és az Arara völgyre letekintő sziklákba és csúcsokba emelkedik.

Az ország klímáját az határozza meg, hogy területe a sivatag és a tenger között fekszik. Két évszaka van: esős, hűvös tél és meleg, száraz nyár. A legtöbb csapadékot Felső-Galilea kapja, a legszárazabb vidék a Negev és az Arara völgye.

Az ország ásványi kincseinek legnagyobb része a Negevben van. Régebben csak a Holt-tenger hamuzsírját aknázták ki nagyobb mértékben, ma azonban brómot, magnéziumot, konyhasót, foszfátokat, színesfémeket és agyagféleségeket dolgoznak fel. Újabban jelentős vasércre bukkantak Galileában. Az országban ténylegesen foglalkoztatottak 28%-a dolgozik a nehéz- és könnyűiparban, 9,1%-a az építőiparban, 17,1%-a a mezőgazdaságban és 50%-a a gazdasági élet egyéb szektoraiban. A viszonylag mostoha természeti és klimatikus viszonyok ellenére az ország élelmiszerszükséglete ma már legnagyobb részt helyben megterem. A hatékony mezőgazdaság megteremtésének előfeltétele Izraelben az öntözés. Jelenleg az összes területnek kb. csak 15%-a van művelés alatt. A művelésre később bevonható termőterületek legnagyobb része délen, a Negevben van, itt azonban még a nem aszályos esztendőben is az évi átlagszapadék mélyen alatta marad a nem öntözéses gazdálkodáshoz szükséges esőmennyiségnek. A meglévő két vízcatorna-hálózaton kívül jelenleg a Jordán vizének a Negevbe való vezetésén dolgoznak. Mivel a számon tartott

viztartalékok teljes feltárás esetén is csak az öntözést igénylő területek felére lesznek elegendők, komoly kísérletek folynak a tengervíz sótanítására.

Településhálózat és fejlesztési elvek

Az ország településhálózatát a három nagyváros: Tel-Aviv, Jeruzsálem és Haifa domináns szerepe és sok kis város egyenetlen hálózata jellemzi. A három nagyvárosban lakik a népesség $\frac{1}{3}$ -a; a települések nagyságrendi megoszlása 1962-ben a következő volt:

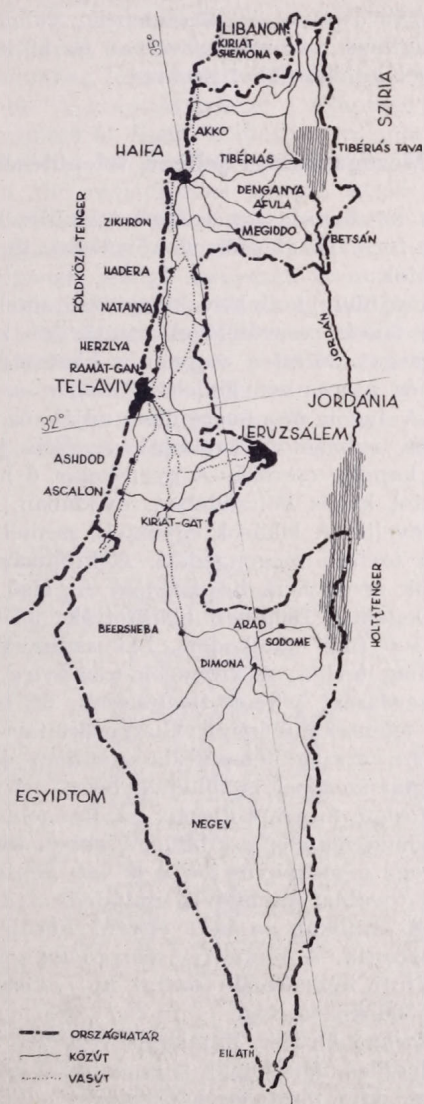
Településtípus	Települések száma	Településben lakó népesség	Százalékos megoszlás
150 000 lakos felett	3	750 000	33%
10—60 000 lakosig	22	798 000	35%
2—10 000 lakosig	40	366 000	17%
2000 lakos alatt	810	346 000	15%
Összesen:	875	2 260 000	100%

A táblázatból látható, hogy a 60 000 és 150 000 közötti településnagyság hiányzik. Ez a három nagyváros, főleg Tel-Aviv és Haifa újkori kapitalista fejlődésének következménye. A fejlődést előidéző körülmények hasonlóak az európai újkori városiasodás tényezőihez. A jelenlegi városhálózat elsősorban a tengerparti síkságon sűrűsödik, viszonylag ritkább Közép-Galileában és teljesen hiányzik az ország déli felén, a sivatagos Negevben. A kormány településhálózati fejlesztési terve ezért elsősorban a Negev urbanizációját irányozza elő (Ashdod, Beersheba, Arad és Dimona). A Negev épülő új városait a 60 000—100 000 közötti nagyságrendbe fejlesztik fel.

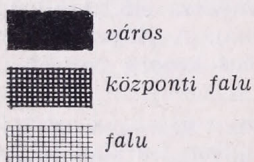
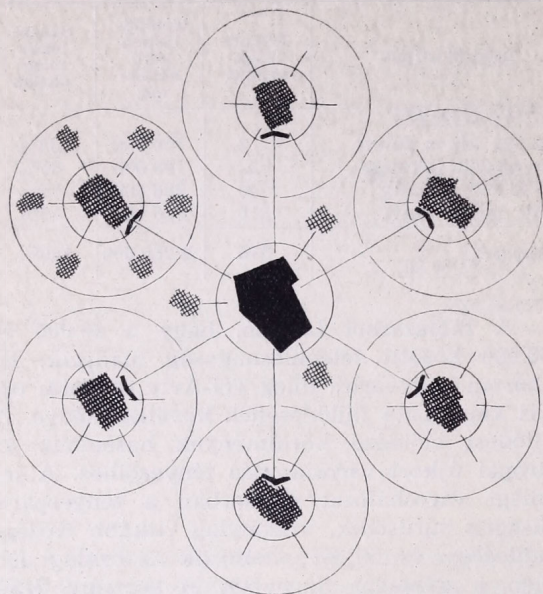
A települések eredetük, szerepkörük és nagyságrendjük alapján a következő csoportokba is oszthatók:

1. A három nagyváros.
2. Olyan városok, amelyeknek ókori vagy középkori eredetű várostestük van, de az államalapítás óta jelentős fejlődésen mentek át (Szafed, Tibériás, Akko, Lod, Ramla, Beersheba, Nazaret, Ejlat).
3. Olyan városok, amelyek falvakból fejlődtek várossá, (Petach Tikva, Rechovot, Herzlia).
4. Az államalapítás után többnyire ipari bázisra alapított új városok (Kirjat-Smona, Dimona, Arad).
5. A zsidó bevándorlás alatt és részben az államalapítás után létrehozott különböző jellegű mezőgazdasági települések (kibbucok, moshavok).

A bevándorlási hullámok erősödése, a növekvő lakásigény arra kényszerítette a kormányt, hogy vizsgálja felül a letelepülési lehetőségeket. A feladat lényegében az ország településhálózatának felmérését, a fejlesztési lehetőségek felkutatását és kijelölését jelentette. Az elfogadott regionális terv az országot körzetekre osztja. Közülük a Lachis-i régió belül a tervezési módszerek kikísérletezése érdekében kiemelték Kiriat Gat környékét. A kiválasztott körzet egy központi fekvésű városias

Israel térképe

A regionális tájbeosztás elvi rendszere

jellegű település körül helyezkedik el; a város lakosszáma jelenleg 14 000 fő, a 75 000 ha területen fekvő körzet falvainak lakosszáma pedig 16 000 fő, a körzetben összesen tehát 30 000 fő él. A központi város körüli településgyűrű 2—3000 lakosú település csoportokra oszlik, amelyek egyenként 5—6 kisebb településből és egy központi faluból állnak. Az aprófalvak csak részleges alapfokú ellátásban részesülnek, a teljes alapfokú ellátást a központi falvakban biztosítják. A falucsoportokat szervező város a környék ipari termelésének, valamint gazdasági és kulturális életének központja. A körzet szervezési munkálatait 1955-ben kezdték meg, jelenleg Kiriat Gat városán kívül 56 falu tartozik hozzá (ebből 27 1955 óta alakult).

Tekintettel arra, hogy a mezőgazdaságilag hasznosítható területek korlátozottak, az össznépeségnek legfeljebb 15%-a foglalkoztatható a mezőgazdaságban, a lakosság zömének megélhetését ipari jellegű munkaalkalmak megteremtésével kell biztosítani. Az újonnan telepített mezőgazdasági népességű falvakon kívül 25 új város létesült az ország ritkábbban lakott területein, elsősorban a Negevben és Galileában, 8 meglévő várost rekonstruáltak és új lakótelepek épültek fel a tengerparti síkság településeihez csatlakozóan. A településhálózat

hierarchikus felépítése mellett a mai tapasztalatok alapján a városias jellegű településeket viszonylag önálló gazdasági egységként fogják fel. Az egyenletes ellátottság érdekében 20—50 000 lakosú települések kialakítását is tervezik, amelyek a körzet gazdasági, oktatási és kulturális központjai lehetnek. A nagyobb, összefüggő régiók központjai egyben az ország gazdasági életének is fókuszai; a negevi régió központjaként fejlődik föl Beersheba 150 000, Ashdod az új kikötőváros 100 000 lakosú várossá.

Az izraeli városépítési tevékenység rendkívül sokoldalú. Tervezési módszereik, eredmények és hibáik egyaránt tanulságosak számunkra. Különösen három területen érdemes eddigi munkájukat közelebbről megismerni: a sajátosan szervezett mezőgazdasági települések, a nagyvárosok és új lakótelepek, valamint az új alapítású városok tervezése és kivitelezése érdemel különösebb figyelmet.

Mezőgazdasági jellegű települések

A mezőgazdasági jellegű települések szervezeti formáik alapján a következő típusokba oszthatók:

A *kibbuc* kollektív település, amelyet az összes tagok részvételével megtartott közgyűlés igazgat. Minden vagyont a közösség tulajdona és a munkát kollektív alapon szervezik meg. A tagok munkájukat adják és lakás, étel, ruházatot, valamint szociális juttatásokat kapnak cserébe. A gyerekeket 6 hónapos koruktól közös bölcsődében, óvodában, iskolában nevelik. A lakások egyéni, személyes tulajdon tartása megengedett. A kibbucban belül a tagok pénzt nem használnak. Az első kibbucot, Deganiát 1909-ben alapították; azóta számuk 100 fölé emelkedett. Lakosságuk 600—2000 főig terjed. A kibbucok többnyire tisztán mezőgazdasági jellegű települések, de sok közülük jelentékeny ipari vállalkozást tart üzemben. Az ország településhálózatában jelentős stratégiai szerepet is töltenek be.

Moshav Situfi, kollektív gazdaságon és köztulajdonon alapul; a kibbucotól abban különbözik, hogy a moshavon belül is van pénzgazdálkodás, továbbá mindegyik családnak saját háza van. A munkát és bért egyéni körülmények szabályozzák. A kibbucéhoz hasonlóan sok moshav situfi foglalkozik iparral is. Lakosságuk 60 és 300 között van.

Moshav Ovdim, munkásszövetkezeti kisgazda település. Mindegyik tagnak saját gazdasága van, de a termelés értékesítése, a készletek és felszerelések beszerzése központi, szövetkezeti alapon történik. A nagyobb mezőgazdasági

gi gépek az egész település közös tulajdonát képezik. A település belső életét szigorú ideológiák szabályozzák, amelyek alapja a kölcsönös segítség és egyenlő lehetőségek biztosítása. Kizárólag mezőgazdasággal foglalkozó településforma, lakossága 100 és 1000 között van. Az elsőt, Nahalalt 1925-ben alapították.

Moshav kisgazda település mint az előbbi, de annak szigorú ideológiája nélkül. Többnyire középirtokosok szövetkezéséből alakult ki.

Moshava eredetileg szabványos falu, magánirtokon és magánvállalkozáson alapul. Az a típus, amelyik a legkönnyebben városiasodik.

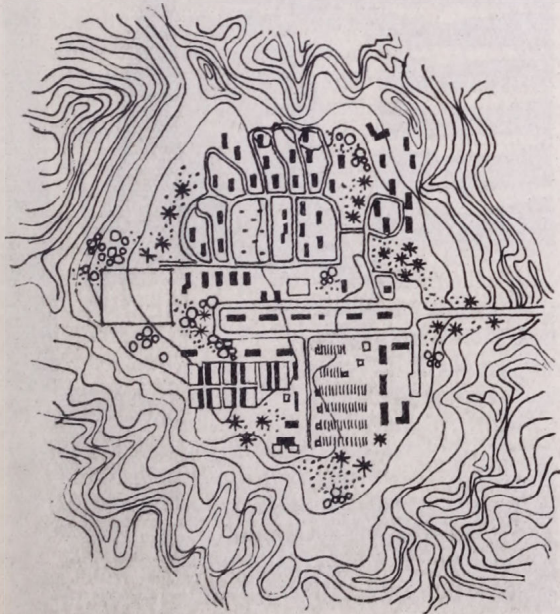
A fenti településtípusok szociológiai-gazdasági tartalmuknak megfelelően különböző térbeli elrendezést mutatnak. A települések legnagyobb része előzetes terv szerint készült. Területfelhasználásuk racionális, a lakó-, közintézmény- és üzemi területek egymással összefüggő, de önmagukban lehatárolt területegységként jelentkeznek. A beépítés jellege a település szervezeti formájától függ; a moshav és moshava típusú falvak lakóterülete lényegében telkes, szabadon álló családiházak jellegű, külső megjelenésükben leginkább hasonlítanak az európai mezőgazdasági településekhez. A moshav situfi átmeneti jellegű szervezeti forma a teljesen kollektivizált kibbuc és az egyéni gazdaságon felépülő falutípusok között; beépítésüket nagyobb koncentráltság és a lakóépületek szabadabb csoportosítása jellemzi. A kibbuc racionálisan megszervezhető településforma, amely a funkcionálisan csoportosított területi elemek

szabad, viszonylag tömör elrendezését teszi lehetővé. E települések külső megjelenése a telekosztás, tehát a föld- és ház-magantulajdon hiánya miatt az európai látogatót inkább hétvégi telepre, mint falura emlékezteti. A családi és ikerházak közti terület természetes, kollektív használata tulajdonképpen egy többszintes, sávós beépítés kicsinyített mását idézi. A lakóépületek közt kettő, maximum három típus variálódik, rendszerint ikresített formában. A települések lélekszáma nagyjából állandó, inkább csökkenéssel lehet számolni. Fejlesztési tevékenységük így elsősorban a meglévő lakókörülmények korszerűsítésére és a kommunális ellátás műszaki fejlesztésére szorítkozik. A fa barakkok idővel kő- és téglapépületeknek adnak helyet, a kezdetleges közösségi épületek is kicserélődnek, és ma már vannak gazdagabb kibbucok, amelyek osztályon felüli szállodát tartanak fenn a sajátos izraeli településforma iránt érdeklődő turisták számára.

Meglévő városok fejlesztése

A tervezési módszerek az államalapítás óta egyre inkább hasonlítanak a nyugat-európai és néhol az amerikai városépítés módszereihez. Ma már a tervezés az általános tervtől az épületek gépészeti berendezéséig mindenre kiterjed. A helyi adottságok és problémák különösen az ütemezés és a klimatikus viszonyokhoz való alkalmazkodás területén alakítottak ki sajátos tervezési metódust. Az ütemezési kérdés alaposabb vizsgálatát a bevándorlási hullámokkal jelentkező gyors ütemű lakásszükséglet-növekedés zökkenőmentes kielégítése teszi szükségessé. A megvalósítás területi egységenként történik, amelyeket koncentráltan szervezett kommunális létesítménycsoport köt funkcionális egységekbe. Az ilyen alközpontok megvalósítása sokszor megelőzi a lakásépítési akciót, de sohasem marad le időben attól. A városközpont helyes ütemezésének megvalósítása érdekében pedig egyre gyakrabban fordulnak a lineáris központ nyújtotta lehetőségekhez, amint ezt Dimona és Arad új ipari városok fejlesztési tervein is látható. A helyi klimatikus viszonyok erősen differenciált tervezési módszereket alakítottak ki, amelyek az ország jellegzetes táji régiójának megfelelően a következők:

1. A hegyvidék (Galilea, Judea) topográfiai szerkezete eleve kizárja nagyobb, összefüggő lakó- vagy ipari települések létesítését. A viszonylag magas csapadék és páratartalom, a szeles és hűvös időjárás, a rendkívül mozgalmas felszín következtében az épületek a legnagyobb mértékben alkalmazkodnak a terepvonalhoz. Az épületek tájolásánál fontos szerepe van az ural-

Egy kibbuc beépítési terve

Tel-Aviv. Légifelvétel a város északi negyedéről

codó széliránynak, a lakószobák délre néznek. Külön figyelemmel kell lenni a gyalogközlekedés, a mozgó és álló forgalom vonalvezetésének a tereppel való összehangolására.

2. A síkvidék topográfiai nehézségeket nem okoz, a tervezés klasszikus módszerek szerint végezhető. A síkvidék mezőgazdasági hasznosítása és főleg a citromövezetek kiterjedése azonban korlátot szab a régió urbanizálásának. A klimatikus viszonyokhoz való alkalmazkodás megköveteli, hogy az átszellőzés érdekében az egyes épületek megfelelő légtérarányban helyezkedjenek el; fontos szerepe van a sűrű vegetációnak. A lakószobák északi tájolásúak.

3. A sivatagi régióban a lakásépítésnek a nagy meleg, a por, a homokviharak, az erős napsütés, valamint a vegetáció és vízhiány problémáival kell megküzdenie. A beépítés ezért sűrűbb, a gyalogközlekedés vonalai rövidek és leánykoltak; a vízhiány kizárja nagyobb közös zöldterületek létesítését. A lakószobák északra tájoltak, a nyílások minimálisak, a homlokzat kiképzés az erős napsütéshez igazodik.

A fenti kritériumok figyelmen kívül hagyása illetve téves elvek alkalmazása következtében a korábbi lakásépítési akciók a legtöbb helyen nem kielégítő lakókörülményeket hoztak létre. A hibák kijavítása sok helyen teljes rekonstrukció igényelne. Az újabb lakásépítési beruházások már nagyobb körültekintéssel készülnek.

A tervezés másik nagy problémája a bevándorlók lakásigényének differenciált kielégítése. A bevándorlók származásának, szociológiai összetételének előzetes ismerete nélkül azonban szabatos lakásstervezés nem lehetséges. A tömeges lakásépítés így csak általános elveket és igényeket elégíthet ki. A szociológiai struktúra sokszor szerencsétlen alakulása komoly ellentmondásokhoz vezetett; a jövő feladata, hogy a heterogén alakulatok közt integrált társadalmat teremtsen.

Az állami lakásépítés az összes lakásépítés 60%-át teszi ki. Az ország lakossága 1948 óta megháromszorozódott és ma kereken 2,3 millió. Az átlagos évi bevándorlás 1960-ig 33 000, azóta csökkent. A lakosság 85%-a városias jellegű településeken lakik. A lakásépítést 1958-ig az egy-kétszintes épületek túlnyomó többsége jellemelte; azóta az épületmagasság megnőtt és korszerűsödött a technológia is. A hagyományos építési módok mellett egyre nagyobb tér hódít a blokkos építési mód is. Az alapfokú közintézményellátás méretezését a lakosság sajátos, a mienktől eltérő szociológiai struktúrája határozza meg. Tekintettel arra, hogy az általános iskolás korúak száma jóval nagyobb mint nálunk, a hasonló rendszerben dolgozó általános iskolai oktatás egy 16 tantermes iskolát már egy 3300 lakosú szomszédsági egységben tud üzemeltetni. Ez határozza meg a szomszédsági egység minimális méretét is.

Az előbbieket szemléltetésére röviden ismer-tetjük a három nagyváros, valamint egy-két jellegzetes kisváros kialakulását és fejlesztési problémáit.

Jaffai utcakép

Tel-Aviv az ország gazdasági, kulturális és kereskedelmi életének központja. 400 000 lakosával Izrael legnépesebb települése. Történeti magját a föníciai alapítású Jaffa képezi, amely már az ókorban fontos kikötő és Jeruzsálem kapuja volt a Földközi-tenger felé. Salamon király alatt lesz Jaffa Jeruzsálem kikötője, ide érkezik a templomépítéshez használt libanoni cédrusrakomány is. I. sz. 70-ben a zsidó háborúban Jaffa a római pusztítás áldozata lesz. A kereszteshadjáratok után a város elnéptelenedik, de a múlt század elején már 4000 arab lakosa van. Az angol mandátum idején a várost megerősítik és a cionista mozgalom hatására egyre több zsidó telep épül a közigazgatási határon kívül is. A gyors fejlődés következményeként 1921-ben az összenőtt telepek lakosszáma eléri az 50 000-et és a konglomerátum Tel-Aviv (tavasz földje) néven városi rangra emelkedik. 1925-ben Patrick Geddes készíti el a város északi felének fejlesztési tervét, lényegében ez a séma határozza meg ma is a város északi negyedének alaprajzi rendszerét. A terv az angol kertvárosok szellemében készült, és bár az építési magasság azóta az átlagos 4 szintre emelkedett, a város jellegében Geddes elgondolását tükrözi. 1953-ban készül el Tel-Aviv—Jaffa általános rendezési tervé, amely kisebb változtatásokkal ma is a fejlődés alapját szolgálja. A terv a közigazgatási határon belüli területet 4 egységre bontja. A Jaffától északra fekvő egység a város kereskedelmi negyede, a terv a lakófunkciók korlátozását, illetve fokozatos kiszorítását írja elő. A 3 további egység viszonylag önállóan funkcionáló lakóterület saját igazgatási, kulturális és kereskedelmi központtal. Mindegyik lakónegyed további 4—7000 lakosú szomszédsági egységre oszlik. Az általános terv rekonstruálja a jelenleg zavaros területfelhasználást és a fejleszthető könnyűipari, kiszolgáló ipari létesítményeket egyetlen összefüggő ipari zónába fogja össze. A túlszűfolt és slum-os Jaffa környéki lakóterületeket szanálásra ítéli, de a műemléki szempontból értékes összefüggőbb részeket rekonstruálja. Azóta nemzetközi pályázat zajlott le Jaffa óvárosának átépítésére; megvalósítása folyamatban van. Jaffa városképi szempontból legértékesebb része a jaffai domb tengerre néző oldalán helyezkedik el, és olasz építőmesterek kezénymát mutatja. Maga Tel-Aviv az ország legvárosiasabb települése. Életformája egyre inkább amerikanizálódik; az eredetileg kertvárosnak indult beépítést 3—4 szintes kockaházak viszonylag sűrű, de gazdag vegetációval szigetelt sora jellemzi. A lapos városképet helyenként élénkíti egy-egy magasabb középület; jelenleg befejezés előtt áll a város első „felhőkarcoló”-ja, a 30 emeletes csúszózsalu-

Haifai városkép

zsással épülő irodaház. A tengerparti sáv szállodák és szórakoztató-vendéglátó létesítmények céljára van fenntartva.

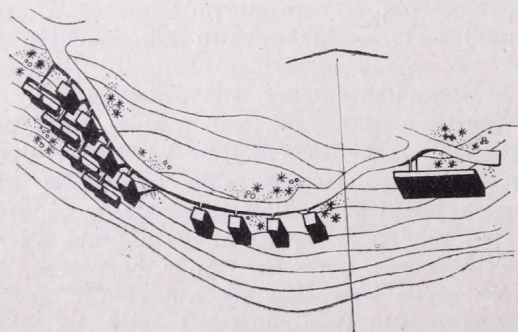
Jeruzsálem eredeti nevén annyit jelent, hogy a „béke városa”. Dávid király, majd fia Salamon építi ki Izrael törzseinek vallási központjává az i. e. XI. században. A hellenisztikus idők zavaros évei után i. sz. 70-ben Titus seregei földig rombolják; csak a második salomoni templom falai maradnak meg. A romokon Hadriánus császár veti meg a mai óváros alapjait (Aelia Capitoliana). A város később a perzsák, az arabok, a kereszties lovagok, majd a törökök uralma alatt sínylődik. Az arab—izraeli háború eredményeként a mai Jeruzsálem ketté van osztva; az óváros és a település keleti fele jordániai, nyugati fele izraeli fennhatóság alatt van. A zsidó-Jeruzsálem jelenleg 180 000 lakosú város. A város szerkezete — az óvárost nem számítva — újkori fejlődés eredménye. A domborzat rendkívül változatos, útvezetése a terephez alkalmazkodik. Az izraeli városrész fejlődését az a körülmény határozza meg, hogy mint az ország fővárosának helyet kell adnia nagy területű és reprezentatív igényű politikai, kulturális és oktatási intézményeknek. Az államalapítás óta megépült ilyen létesítmények — a kongresszusi palota, a héber egyetem, a nemzeti múzeum és a zsidó temető — szükségképpen a lakóterületen kívül, viszonylag összefüggő övezetben, kiemelkedő terepalakulatokon helyezkednek el. Az új ipari vállalkozások, valamint a város szerepének növekedése folytán új lakóterületek kijelölése is szükségessé vált. Tekintettel arra, hogy a jelenlegi területfelhasználás a szükségleteket már nem elégíti ki, és a szabad területek a város környékén már beépültek, kísértéképpen megpróbálták kihasználni a 25—30%-os lejtésű domboldalakat is. A lejtős terepen való építkezés két jellemző példája Jeruzsálemben a felső Lifta és Gonen szomszéd-

Akko. Ahmed Jezzar mecset

sági egységek. A beépítés általában 8 szintes lemezházak és 3 szintes sávházak kontraszthatására épül.

Haifa Izrael kikötővárosa. A VI. század elején kialakult halászfalvaktól eltekintve újkori település, amelynek jelentőségét egészen a XIX. század elejéig a közeli Akko messze túlszárnyalta. Csak miután II. Vilmos császár szorgalmazásának eredményeképpen 1905-ben bekapcsolják a Hedzsász birodalom vasúthálózatába, indul fejlődésnek. A II. világháború alatt és után az illegális bevándorlás központja, jelenleg közel 200 000 lakosa van. Maga a város lényegében három részre oszlik; a kikötőváros a Földközi-tenger egyik legnagyobb és legforgalmasabb kikötőjét foglalja magába; a Karmel-hegy keleti lábánál, a tengerparti sávon húzódik végig a „régí város”, amelynek épületei tipikusan olasz építőiskolák hatását mutatják; a harmadik egység a festői tagolt, meredeken eső hegyoldalba, valamint a hegy tetejére épült új városrész, amely topográfiaillag ismét több egységre bomlik. A Tel-Aviv felől vasúttal érkezőt a Karmel-hegy oldalába épült város festői, tipikusan mediterrán képe fogadja. A tenger felőli városkép fókuszpontja az aranyozott

Szafed. Hegyoldalba épült lakótelep beépítési terve
— részlet

kupolájú Bahai templom, amelyet 1953-ban építettek föl. A déli, új városrész legjelentősebb létesítménye a Technion, Izrael műszaki főiskolája.

Izrael kisebb városainak fejlesztésénél az építési tevékenység csaknem kizárólag a város egészének fejlesztési tervében meghatározott új, még beépítetlen területekre korlátozódik. A történeti maggal rendelkező városok rekonstrukciója a telek-magántulajdon korlátozó hatása következtében késlekedik; a meglévő zsúfolt, korszerűtlen lakóterületek mellett az új lakótelepek legtöbbször attól függetlenül, külön városrészként épülnek fel. Ez a helyzet a három híres galileai várossal is (Názáret, Akko, Szafed). Názáret és Akko régi városában lakik az ország arab ajkú lakosságának (150 000) legnagyobb része.

Akko óvárosa föníciai alapítású, jelenlegi formáját a johannita keresztes lovagok és később a török uralom alatt kapta. Valamikor a Szentföld legforgalmasabb kikötővárosa volt, de Haifa előtérbe kerülésével fokozatosan elvesztette régi szerepkörét. A fallal körülvett óváros a haifai öböl északi végén egy felszigeten fekszik. Zsúfolt beépítésével, szűk sikátorokkal, karcsú minaretjeivel és a híres Ahmed Jezzar mecsettel az ország egyetlen városa, amely csaknem maradéktalanul megőrizte orientális jellegét. A keleti kikötő- és vásárvárosokra jellemző tágas vásárterek, az ún. karavánszerájok ma már kihaltak ugyan, de az olaszos hatást mutató építészeti terek még ma is őrzik az egykori élet hangulatát. Akko „új” városa az óvárostól északra fekszik, és lakosszáma az óvároséval együtt 25 000 fő.

Názáret 26 000 lakosú település, amelynek ó- és újvárosa nem válik ugyan olyan élesen ketté, mint Akko esetében, de a festői, orientális jellegű arab város rekonstrukciója itt is elmarad. Míg Akko óvárosa sík területen, tengerparton fekszik, Názáret régi városrésze felkúszik a galileai dombokra. Az új városrész az arab negyedtől keletre, mozgalmas terepen épült fel. Jelenleg a galileai körzet igazgatási központja.

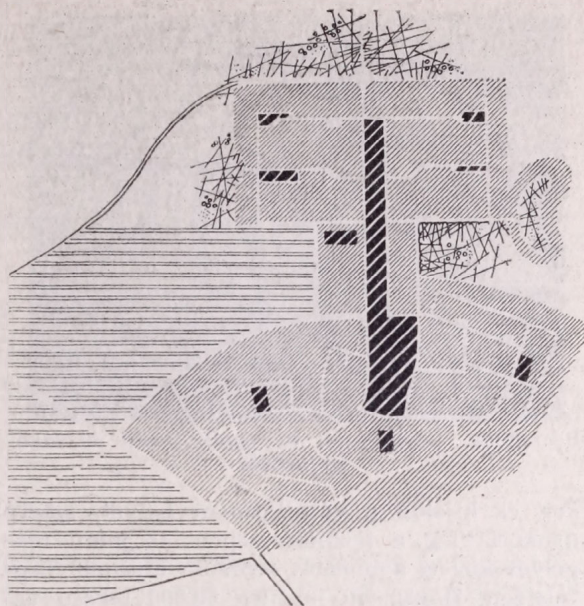
Szafed 11 000 lakosú település Észak-Galileában, a tájnak talán legfestőibb pontján, ahonnan csaknem 1000 m mélységbe rálátás nyílik a Genezáreti-tó vizére. Az új lakótelepek ki is használják ezt a páratlan lehetőséget; a tájhoz és terephez való alkalmazkodás legszebb példája a város déli szomszédsági egységeként épülő új lakóépületsor. Az épületek 20%-os lejtőn állnak. A szintkülönbségeket oly módon használják ki, hogy 8 szintes lift nélküli pontházakat építenek úgy, hogy

gyalogos hidak segítségével a középső szinten érik el a bejáratot; ezáltal lift alkalmazása elkerülhetővé válik. Hasonló rendszerben van megoldva a még lejjebb fekvő sávházak kiszolgálása is, de itt az épületek megközelítése a felső szintről történik. Az együttes szellemes funkcionális szervezése mellett az épületek térbeli elhelyezése is megérdemli a figyelmet. A terepen való komponálás nem csak a terepsíkkal párhuzamos, hanem az arra merőleges irányra is kiterjed.

Újonnan alapított városok

Izrael új alapítású városainak legnagyobb része a sivatagos Negevben található. A Negev urbanizációja az egyik legfontosabb nemzetgazdasági feladat. A lakásépítési akciókat a mezőgazdasági szempontból kevésbé értékes területeken kell lebonyolítani, és erre az ásványi kincsekben is gazdag délvidék mostoha klimatikus adottságai ellenére is alkalmasnak látszik. A következőkben az új alapítású városok sorából mutatunk be néhányat.

A Negev és a tengerparti síkság találkozásánál épül fel *Ashdod*, Izrael új kikötővárosa. A város a délvidéki citromültetvény

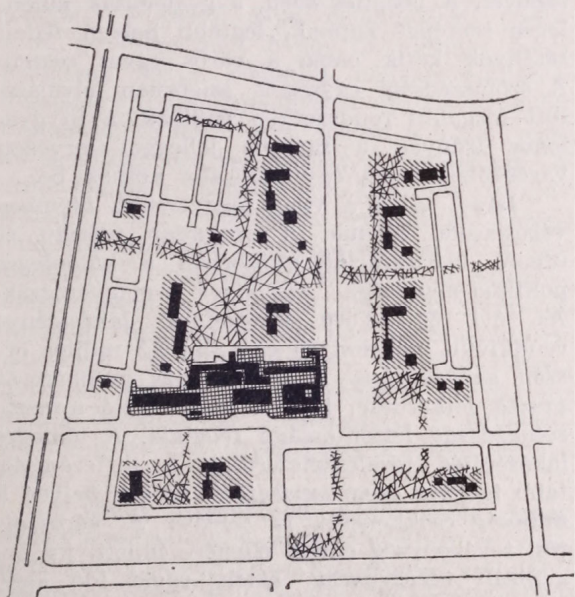

Dimona. Területfelhasználási terv

- lakóterület
- közintézmények
- zöldterület
- iparterület

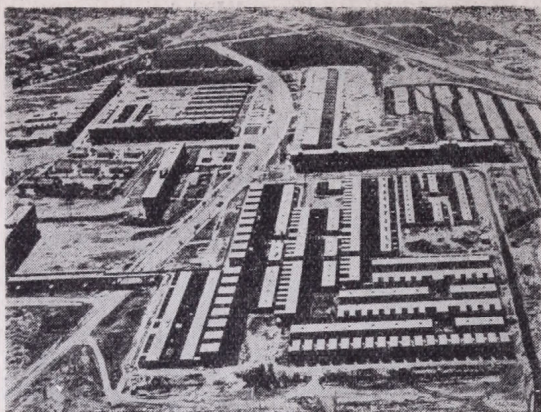
súlypontjában fekszik, és körzeti központja a körülötte levő mezőgazdasági településeknek. Kikötője az ország teherforgalmának 60%-át bonyolítja le. Lakosszáma jelenleg 20 000 fő, távlati népessége 340 000 fő. A város forgalmi sémája arteriális, főutak hálós, és gyűjtőutak gyűrűs rendszerén alapszik. A forgalmi utak a lakóterületet 13–15 000 lakosú lakónegyedekre osztják. A lakónegyedek szerkezete a város egészének szerkezetét tükrözi; az alközpontok minden irányból közvetlen forgalmi kapcsolattal rendelkeznek, belső forgalmuk pedig egyetlen gyűrűs rendszerű gyűjtő úton bonyolódik le. Az egység telekigényes alapfokú közintézményei decentralizáltan, igazgatási, kulturális és kereskedelmi intézményei azonban centralizáltan vannak elhelyezve.

Beersheba a Negev legnagyobb városa. A török uralom, majd az angol mandátum idején adminisztratív központ. Az állam megalakulása után kertváros jelleggel fejlesztik tovább, majd 1958-ban, amikor konkrétan felmerül a város nagyobb arányú fejlesztésének szükségessége, a régebbi városrészek összefogására új fejlesztési terv készül. A terv összefogja az eredetileg szétszórt lakótelepe-

Ashdod. Lakónegyed területfelhasználási terve

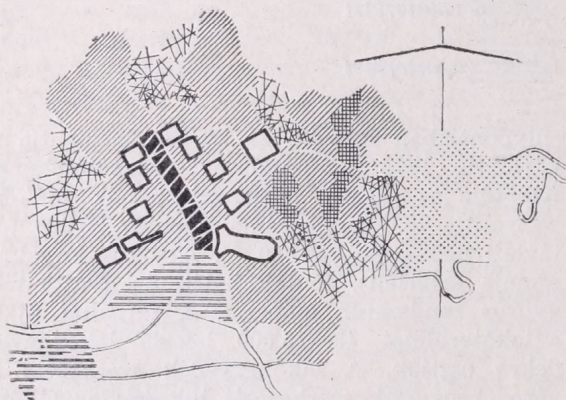
- lakónegyed központja
- alapfokú közintézmények
- zöldterület

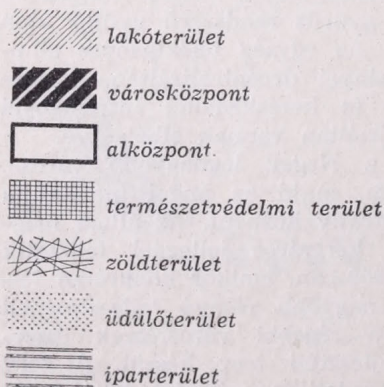
Beersheba. Légifelvétel az egyik épülő új lakónegyedről

ket és kijelöli a városközpont helyét, amely gyakorlatilag a településcsoport forgalmi tengelyét követi a lineáris centrum elvének megfelelően. Beersheba jelenleg 60 000 lakosú város, amely a távlatban 250 000 főre fog fejlődni. Izrael legnagyobb arányú városépítési akciója, amely méreténél és változatosságánál fogva tág teret nyit a tervezési elvek kikísérletezésére is.

A lineáris centrum elvének megvalósítá-

Arad. Területfelhasználási terv

sát főleg Dimona és Arad városainál lehet jól tanulmányozni. Dimona Beershebatól 35 km-re fekvő új település, amely a Sdom és Jeruzsálem, valamint Eilat felé vezető utak találkozásánál, 600 m-rel a tengerszint felett fekszik. A sivatagos klímával küzdő település már túljutott a kezdeti nehézségeken, és ma 17 000 lakosa van. A népesség textil- és egyéb könnyűipari létesítményekben talál munkaalkalmat. Az utóbbi években felülvizsgált fejlesztési tervek szerint a város távlati lakosszáma 50 000 fő lesz. A városközpont a piskóta alakban elnyúló lakóterület gerincvonala mintegy 700 m hosszú sávban helyezkedik el. Ezáltal lehetővé válik a városközpontnak a lakóterület fejlődésével párhuzamos arányos fejlesztése.

Arad a hasonló nevű régió alapos vizsgálatának eredményeképpen települt a vidék leggazdagabb természeti kincsei közelébe (fehér és szürke gipsz, márvány, földgáz). A város távlati népessége 50 000 fő. Mint az épülő eilatli úton fekvő különleges klímájú település, a jövőben üdülő-központi szerepkört is betölt. A fejlesztési terv nagymértékben alkalmazkodik a mozgalmas domborzathoz, a beépítési tervek pedig számolnak a száraz talaj, az erős napsütés és az uralkodó szél szerepével. A beépítés sűrű, a gyalogutak különleges szerepet kapnak, legtöbb helyen fedett sétányok kötik össze a város egyes részeit. A szomszédsági egységek szigorúan elválasztott forgalmi rendszerben épülnek, a fő gyalogos irányok a lineáris jelleggel tervezett városközpont egy-egy pontjába kötnek be.

Izrael talán a világ leggyorsabb ütemben városiasodó állama. A szokatlan méretű és ütemű urbanizációt elsősorban a különleges politikai-népességi viszonyok magyarázzák. Az évi 30—32 000 bevándorló lakásigénye rendkívüli terheket ró egy alig 2,5 milliós ország gazdaságára. A bevándorlás azonban az ország létkérdése, így az urbanizáció a nemzetgazdaság létfontosságú feladata. A tömeges lakásépítés természetesen a differenciáltabb igények leegyszerűsítését és sok helyen a minőség csökkenését is jelenti. A városépítési tevékenység ennek ellenére fejlett, jól organizált tevékenység, amely rövid idő alatt alkalmazkodni tudott az ország klimatikus, domborzati és gazdasági-népességi viszonyaihoz. Az izraeli városépítés figyelemre méltó értékeket, így elsősorban a mezőgazdasági településhálózat újszerű szociológiai-gazdasági szervezésében, a városszerkezet korszerű elveinek kialakításában és a terepalakulatokhoz, valamint a klimatikus viszonyokhoz való alkalmazkodásban tudott létrehozni.

TELEPÜLÉSEK MÉRNÖKI LÉTESÍTMÉNYEINEK SZEREPE A LAKOSSÁG EGÉSZSÉGVÉDELMEBEN

(A téma felvetése)

Dr. BORSOS JÓZSEF

egyetemi tanár,

a műszaki tudományok kandidátusa

„A városi lakosság egészségének védelme városrendezési eszközökkel” címmel 1963-ban településtudományi kutatómunka indult. A szerző munkát az ÉM Városépítési Tervező vállalat fogja össze. Az előkészítés során a szerző, a témavezetőtől kapott szakértői megbízás alapján, tanulmányt készített a kutatás módszertani irányelveinek kialakításához, és kidolgozta a város mérnöki létesítményeivel kapcsolatos kutatási feladatok vázát. A tanulmányban a szerző saját elgondolásait rögzítette, de felhasznált benne az előzetes megbeszélések során kialakult néhány általános szempontot is. Fejtegetéseit saját szűkebb szakterületére korlátozza, főként a közművesítés és közlekedés kapcsolataival foglalkozik. A téma címében megadott célkitűzésen viszont túlmegy, mert a szigorúan értelmezett városrendezési eszközök alkalmazásán kívül a berendezések, felszerelések, valamint az üzemeltetés hatásait is vizsgálja. Az ilyen szemlélet éppen a közművesítés és közlekedés komplex hatásának az elemzésénél elkerülhetetlen, mert az élettani, egészségügyi hatások itt mindig összefonódva jelentkeznek. A következőkben e munka rövid összefoglalóját közöljük.

A széles perspektívát átfogó téma egyes részkérdéseinek egész sorát régebben is vizsgálták már, és sok olyan szabályozás született, melynek célja a lakosság egészségvédelme volt. Ezek jelentős része ma is érvényes, és feladatát többé-kevésbé teljesíti is.

E most folyó kutatás jelentőségét abban látjuk, hogy a települések elemeit, a városépítés és városüzemeltetés tényezőit, illetve mindezek élettani, település-egészségügyi kapcsolatait *egységes településtudományi* szemlélettel tanulmányozzák és elemzik. A kutatás

időszerű, mert nemrég indult el az egész magyar településszerkezet döntő jelentőségű átalakulása, melyet az ipar és a lakásállomány rohamos fejlesztése valamint a mezőgazdasági átszervezése irányít. Új városaink építésénél és meglévő városainknak az új településszerkezetbe beilleszkedő rekonstrukciójánál e kutatás eredményeit is jól lehet majd használni.

Minden kutatásban a tudományos cél mellett szem előtt kell tartani a népgazdaság érdekeit. Nemcsak egy konkrét népgazdasági tevékenységnek, hanem minden kutatómunkának van hatékonysága, aminek a kutatás gyakorlati céljának kitűzésében kell megnyilvánulnia. Munkánk akkor lesz a népgazdaság számára előnyös, ha a kitűzött főcél tisztázásával a városokban megkívánt minimális élettani, egészségügyi színvonalat minél kisebb népgazdasági eszközráfordítással és lehetőleg a károk megelőző (preventív) kikapcsolásával elérjük.

A kutatás hatékonysága megkívánja, hogy a vizsgálatok csak a hazai viszonyokra terjedjenek ki, e mellett fel kell tárnunk a külföldi irodalmat, kutatási eredményeket s ha lehet, adaptálni kell őket hazai adottságainkra.

A témák csoportosítása

A kutatási témákat általánosságban a következőképpen lehet csoportosítani:

1. *A természeti környezet hasznos és káros élettani-egészségi hatásai a település egészére és a városi lakosságra.* A természeti környezet vizsgálatával kapcsolatban tanulmányozni kell a nagyszabású ún. természetátalakító munkálatok élettani-egészségi hatásait is (dunai vízlépcsők, alföldi öntözések, belvízrendező munkálatok, erdősítés stb.).

A vizsgálatokat célszerű két részre bontani, külön kell foglalkozni a meglévő városokkal, illetve azok rekonstrukciójával és az új települések helyének kijelölésére vonatkozó kutatásokkal.

2. *A település egészségének élettani-egészségi hatásai a természeti környezetre, valamint saját népességére.* Ebben a témacsoportban az egész települést, a települést alkotó elemek együttesét, mint *élettani környezetet* kell vizsgálni, annak a benne lakó emberekre, az emberek tevékenységére gyakorolt minden hatásával együtt.

A hatások részint kedvezőek, részint kedvezőtlenek. A *kedvező hatások* főként az ember életkörülményeinek megkönnyítésében (lakás, fűtés, közműves ellátás, közellátás, közlekedési szolgáltatások stb.) nyilvánulnak meg. A *kedvezőtlen hatások* a városrendezési szempontból nem megfelelően kialakult, illetve kialakított településekben, azok egyes területégein jelentkeznek. A kedvezőtlen hatások csökkentése városrendezési eszközökkel érhető el.

E témacsoport keretében nem a település egyes alkotóelemeinek differenciált élettani-egészségi hatásait és kölcsönhatásait, hanem *a település egészségének a lakosság egészségére ható kapcsolatait* kell tanulmányozni. Célszerű azonban a vizsgálatot egyes jellegzetes lakoscsoportokra is kiterjeszteni.

Fontos fejezete ennek a tématerületnek a *szanálásokkal kapcsolatos* egészségügyi problémák kutatása. A vizsgálat az egészségügyi okokból megvalósított szanálás gazdasági hatásának, az egyéb okokból megvalósított szanálás egészségügyi hatásának, végül az egészségügyi követelmények különböző fokú kielégítéséből származó gazdasági hatásoknak a tanulmányozása lehet.

3. *A termelés egészségügyi vonatkozású fizikai, vegyi és biológiai hatásai a természeti környezetre, a településre és a település népességére.* Ebben a témakörben a hatásokat a termelési ágak szerint elkülönítetten, részleteikben is vizsgálni kell. Foglalkozni kell tehát az ipari, az erdő-, mező- és kertgazdasági, valamint állattenyésztési hatásokkal és kölcsönhatásokkal. A jellegzetes iparágakra egyenként kell kitérni. A városlakók egészségéért egy speciális városi foglalkozási ág: az irodai munka is közelről érinti. Ezt — mint városi termelési ágat — külön kell elemezni. Ez a tématerület rendkívül szerteágazó. A kutatómunkát közeek szerint is differenciálni kell, és körül kell határolni. A talaj-, víz-, talajvíz- és levegőszennyeződések élettani-egészségi hatásai vizsgálандók, de ezek közül csak azok, melyek a letelepedés tényéhez kötődtek, és amelyek városrendezési, városüzemeltetési eszközökkel csökkenthetők.

4. *A városi életmóddal összefüggő, főként idegrendszeri ártalmak (stress).* Kapcsolatban van ez a tématerület a termeléssel, közlekedéssel és sok egyébvel (zaj, rázkódás, sietség, hajsza stb.). Újabb an orvostudomány is különös fontosságot tulajdonít a *stressz-hatások* elemzésének.

5. *A település-környék, valamint az üdülő- és gyógyhelyek különleges élettani-egészségi hatásai.* Ez a témakör az 1. és 2. pontokban összefoglalt problémákhoz kapcsolódik, és az ott felsorolt hatásoknak a település környékére való kiterjedését, illetve kiterjesztését vizsgálja. Jelentősége a városok nagyságával arányosan növekszik. A város jellegű települések sűrűsége is összefügg a városkörnyék jelentőségével. Fontos tényezők a környék kiterjedése, a városnagyság,

a táj jellege, végül a környéki közlekedés színvonala és teljesítőképessége.

Tanulmányunkban *a mérnöki létesítmények* szerepével foglalkozunk, ezeket tehát szakmai témacsoportokba foglaljuk össze.

6. *A közlekedés élettani-egészségi hatásai.* Ebben a témakörben a közlekedésnek a település egészségére, a településben lakó emberekre, a település épületeire és a termelésre gyakorolt élettani-egészségi hatásait kell vizsgálni. A hatásokat célszerű *közlekedési ágak* szerint csoportosítani (szárazföldi, vízi és légiközlekedés). A szárazföldi közlekedésen belül a vasúti és közúti, valamint a helyi tömegközlekedés témáit elkülönítetten kell tárgyalni.

A közlekedés egésze pályákból, járművekből és forgalmi szervezetekből áll, mindhárom elemnek külön-külön is jelentkezhetnek sajátos hatásai. Elképzelhető, hogy a közlekedési hatások *komplex vizsgálata* helyett a hatásokat más szempontok szerint szétválasztva elemezzük. Így pl. a közlekedéssel kapcsolatos idegrendszeri, ún. stressz-hatásokkal a 4. pont keretében is lehet foglalkozni. A hatások vizsgálatát a közlekedésben közvetlenül résztvevőkre és részt nem vevőkre is célszerű szétbontani.

7. *A kommunális ellátás élettani-egészségi kapcsolatai.* Ebben a csoportban foglaljuk össze a közlekedésen kívüli fontosabb mérnöki jellegű problémákat.

Vannak olyan területek is, ahol nem a mérnöki jelleg dominál, mégis itt kell velük foglalkozni. Így pl. szemét- és hulladékkezelés, az ürögödrök tisztítása, a fekáli-trágyázás és a szennyvízöntözés oly szorosan kapcsolódnak a városi csatornázás problémáihoz, hogy azokat elkülönítetten vizsgálni nem lenne helyes. Településeink nagy részében ugyanis az egész beépített terület szennyvízcsatornázása még hosszú ideig nem valósítható meg, a nem csatornázott területeken pedig a felsorolt feladatok a csatornázás problémáival párhuzamosan jelentkeznek.

Ebbe a témacsoportba kell végül a szennyvíz és háziszemét együttes kezelésének, ártalmatlanná tételének és hasznosításának kutatását is beiktatni. A szennyvízöntözés és az ipari szennyvizek problémája kiemelt hangsúllyal vizsgálандó, de nem lenne helyes, ezeket a részletkérdéseket a csatornázás egészéből kiszakítani.

A kommunális ellátás körébe az alábbi ágazatok sorolhatók:

közművek (villamos- és gázenergia, vízellátás, csatornázás, távfűtés és melegvízszolgáltatás);
településgondozás (közterületek tisztántartása, zöldterületek fenntartása, belvíz- és árvízvédelem);

épületgondozás (kéményseprés, épülettakarítás, tatarozás, építőipari javítószolgálat);

település-egészségügyi szolgáltatások (háziszemét és ipari hulladék ártalmatlanná tétele, tetmetkezés, közfürdők, nyilvános illemhelyek).

Felhívjuk végül a figyelmet arra, hogy a vizsgálatok során a települések fejlődésének dinamikáját, a technika előrehaladását, a szocialista életforma várható változásait mindig szem előtt kell tartani. Nem indulhatunk ki csupán a mai viszonyokból, a jelenlegi életformáknak megfelelő lakás- és egyéb tervekből. A vizsgálatok is hosszú ideig tartanak, az eredményeket pedig nagy távlatokban akarjuk hasznosítani. Fel kell tehát mérni az akkora kialakuló helyzetet, illetve tisztázni kell a fejlődés irányzatát.

A kutatási metodika általános szempontjai

A kutatásban résztvevő kutatóhelyek és más szervek munkájukban azonos irányelvek szerint felépített és rendszerezett tematikák alapján járjanak el. Az első és legfontosabb feladat a célok egyértelmű meghatározása. A szerteágazó munkát már a tematika elkészítése során az előrendő célokra kell összpontosítani.

Mindegyik részfeladat önmagában is fontos ugyan, és mindegyiket indokolt behatóan tanulmányozni, mégis tisztázni kell az egyes résztemáknak a kutatás egészébe való beillesztését, és gondoskodni kell arról, hogy mindegyiket a *településtudomány és városfejlesztés komplex, de mégis egységes szemléletével dolgozzák fel*. A célok rögzítése után körül kell határolni a kutatás munkaterületét.

Eddigi kutatási munkánkban gyakran nehézségeket okozott az, hogy az elemzés alapját képező adatok hiányosak, pontatlanok, egymástól eltérőek voltak, és nem azonos mértékegységekre, vagy mutatószámokra vonatkoztak. Az egyes kutatóhelyeknek nem lehet feladata a szeparált adatgyűjtés, mert akkor munkacapacitásuk nagy részét ez foglalná le. A kutatás megindítása előtt tehát a kutatóhelyeknek a KSH-val tisztázni kell, milyen adatok vannak a KSH vagy más nyilvántartó szerv birtokában, és azokat miként rendszerezték; milyen adatokat és azok milyen csoportosítását dolgozták fel; a más rendeltetésre váró adatok milyen mértékben használhatók fel, végül milyen további adatgyűjtésre van szükség, és az adatgyűjtés milyen határidőre volna elvégezhető?

Tisztázni kell azt a kérdést is, hogy az egyes kutatási témák vizsgálatait differenciálni kell-e a *településelemek nagyságrendje szerint*, és ha igen, az egyes települési kategóriák tanulmányozása milyen részletességű, milyen mélységű legyen? A kutatást el lehet végezni egy lakásra, egy lakóépületre, egy lakóegységre vagy az egész településre.

Véleményünk szerint a lakásra, illetve lakóépületre vonatkozó vizsgálatokat egyes olyan részletek tisztázására kell korlátozni, melyek az egész városra kiható elemeket is tartalmaznak. A lakóegységek vizsgálatát már behatóbban célszerű elvégezni, de itt is az egész város keretébe beilleszkedő problémákra kell a hangsúlyt helyezni. A kutatás főtárgya a komplex város legyen.

A városépítés és természetesen a városüzemeltetés problémái is alapvetően különböznek a városok jellege és a városok nagysága szerint. A vizsgálatokat célszerű differenciálni a falvak, kisvárosok, középvárosok, nagyvárosok és a világvárosok problémái szerint is. Az egyes nagyságkategóriákon belül a kis-, közép- és nagyvárosoknál a város jellegének (iparforgalmi, mezőgazdasági, vegyes) megfelelően is el kell a témákat határolni. Külön kell foglalkozni a különleges jellegű településekkel (városjellegű ipari lakótelep, fürdőhely, üdülőhely).

A hatások vizsgálatánál el kell különíteni a kedvező és káros hatásokat. A hatásokat külön kell tárgyalni aszerint is, hogy a létesítmények, illetve létesítménycsoportok a kérdéses hatást egymásra, vagy a lakosságra gyakorolják-e? Vannak olyan hatások, melyeket a lakosság egy csoportja és olyanok, melyeket a lakosság egésze

fejt ki, illetve szenved el. Mindezek külön-külön vizsgálандók.

Valamennyi témakörben azonos szempontok szerint kell rendszerezni a vizsgálatokat. Ez a rendszerezés a kutatómunkára és az eredményekre egyaránt vonatkozzék. A célszerű csoportosítás minden létesítmény vizsgálatánál a következő:

telepítési,
létesítési,
működési,
komplex gazdaságossági szempontok.

1. A *telepítéssel* kapcsolatos vizsgálatok során a helykijelölést befolyásoló tényezőket kell vizsgálni. A település melyik részén, mely területegységekre és milyen tényezők szem előtt tartásával kell a kérdéses létesítményt elhelyezni? Mennyi a létesítmény területigénye, milyen különleges kívánalmak fűződnek a területhez és környezetéhez? Milyen védőintézkedésekre van szükség a létesítmény káros hatásai és a létesítményre ható káros hatások ellen? Hogyan használhatók ki a természeti adottságok?

A kutatás eredményeképpen rendszerezve össze kell foglalni az ilyen jellegű szabályozást. Elvi jellegű előírások helyett konkrét adatokkal, számokkal is alátámasztott telepítési irányelveket célszerű kialakítani.

2. A *létesítéssel* kapcsolatos vizsgálatok a tervezési kiindulási adatok egységes kialakítására, a műszaki tervezés részletes kívánalmainak meghatározására, az építés, berendezés során szükséges előírások tanulmányozására vonatkoznak. El kell dönteni, hogy a tervezés és kivitelezés szabályozásában milyen országos szabványok, előírások érvényesek, megfelelnek-e ezek a korszerűség és főként az egészségvédelem követelményeinek, miként kellene azokat módosítani?

A vizsgálatoknak ebben a szektorában különösen hangsúlyozzuk a kutatásnak a településtudományi szempontokra való korlátozását. A településtudományi, tehát térbeli eszközökkel megvalósítható irányítást is a *lakossággal kapcsolatos* egészségügyi hatásokra kell korlátozni. Nem lehet beilleszteni a kutatás keretébe pl. az üzemi dolgozók munkavédelmi kérdéseit.

3. Tisztázni kell az *üzemeltetéssel* kapcsolatos teendőket is. Irányelveket kell kialakítani üzemi szabályzatok készítéséhez. Biztosítani kell, hogy a létesítés szempontjából egyébként megfelelő üzemi település-egészségügyi szempontból is kifogástalanul működjenek. Sok tapasztalat arra mutat, hogy megfelelő üzemeltetési előírások hiánya, vagy a meglévők be nem tartása következtében súlyos egészségügyi károsodás érheti a városok lakosságát (pl. a tüzelés módja, az ipari szennyvíztisztító berendezések üzemeltetése stb.).

4. Különösen fontos a *gazdasági vizsgálatok* irányelveinek rögzítése. Véleményünk szerint a település-egészségüggyel összefüggő kommunális létesítmények megvalósításánál és a zavartalan működés biztosításánál a *gazdaságosság kérdését* nem lehet a termelő üzemeknél szokásos szemlélettel és módszerekkel vizsgálni. A település-egészségügyi szolgáltatás ugyanis olyan feladatokat teljesít (vízellátás, csatornázás, szennyvíztisztítás, személtisztítás stb.), melyek elvégzését nem szabad a gazdaságosság fokától, az üzemi rentábilis működésétől függővé tenni.

Ezeket a feladatokat az egyes települések, illetve településrészek jellege szerint eltérő módsze-

rekkel, különböző szinteken kell teljesíteni. A beépítési jelleg és az ottani lakosság települési viszonyai szerint meghatározható az a *minimális színvonal*, amelynek az adott területegységen való elérése *település-egészségügyi szükségesség*. A szervek működését eddig a színvonalig a gazdaságosságtól függetlenül is biztosítani kell.

A ráfordítások alakulását, a rentabilis működést csak olyan értelemben lehet figyelembe venni, hogy ezen minimális színvonalon túlmenően a színvonaljavulás módzatai és fokozatai milyen népgazdasági többletráfordítással járnak?

Fontos gazdasági vizsgálat az olyan összehasonlító számítás, amely megmutatja, hogy egy közel azonos jellegű feladat azonos szintű teljesítésére szóba jöhető megoldási változatok milyen ráfordításokkal járnak? Nyilván azt a megoldást kell választani, amelyiknél a fajlagos ráfordítások egy évre jutó összege a minimum.

A gazdasági vizsgálatok harmadik csoportja a gazdaságos üzemeltetés kialakítására vonatkozik. Az üzemvitel gazdaságosságát is természetesen csak olyan intézkedésekkel szabad fokozni, melyek a célnak az egészségügyi kívánalmakat kielégítő elérését nem veszélyeztetik.

A vizsgálati eredmények *gyakorlati megvalósítását* is rendszerezett intézkedésekkel kell biztosítani. Meg kell vizsgálni a hatósági szervek, az üzemek, illetve helyi tanácsok operatív szervei, végül a lakosság egésze vagy a lakosság egyes csoportjai révén végrehajtható intézkedések irányelveit, tartalmi kérdéseit és azok hatékonyságát.

A *hatósági intézkedések* főként szabályzatok vagy más rendelkezések kiadásában és az érvényes előírások betartásának, végrehajtásának hatósági ellenőrzésében nyilvánulnak meg (építés-, víz-, közlekedésszervezet, szabálysértési eljárások, közegészségügyi ellenőrzőszervek működése stb.). A hatósági tevékenység a kérdések súlya és az intézkedések hatóterülete szempontjából az országos, vagy a helyi szervek feladata.

Rendszerezni kell azokat az intézkedéseket is, amelyek megszervezése és végrehajtása a kérdéses *üzem vezetőségének* a feladata. Ilyenek: üzemi működési szabályzatok elkészítése, azok betartásának ellenőrzése stb. Itt átfedések jelentkeznek. A közművek ugyanis (bár átruházott hatáskörben) hatósági tevékenységet is végeznek (házi vezetékek és berendezések engedélyezése, átvétele), fő feladatuk azonban az operatív tevékenység. A helyi tanácsok hatósági tevékenység mellett operatív feladatokat is végeznek (vállalatok, üzemek, intézmények szakmai főfelügyelete és irányítása). Kisebbségi településekben néhány település-egészségügyi feladatot nem vállalati, vagy üzemi úton végeznek el, hanem a helyi tanácsok az állami költségvetés terhére rezsi alapon teljesítenek.

Fontos szerepe van a település-egészségügyi egészségvédelemben a *lakoságnak* is. Olyan intézkedésekre is rá kell mutatni, melyek kellő előkészítéssel és propagandával leghatékonyabban a lakosság egyedi, vagy társadalmi szerveken keresztül történő közreműködésével biztosíthatók. Az ilyen tevékenység lehet passzív jellegű (fegyelmzett közlekedés, szemétdobás elkerülése stb.), vagy aktív jellegű (társadalmi munka végzése, a lakosság fegyelmzett eleminek figyelmeltetése a közösségi élet elemi szabályainak betartására stb.).

A városrendezési eszközök alkalmazásának lehetőségei időben változnak. A változások legfontosabb meghatározó tényezői a munkaidő, táplál-

kozás, életszínvonal. A vizsgálatokat és a szükséges intézkedéseket, tehát az életformák várható alakulása szerint célszerű az idő függvényében is lépcsőzni.

A közlekedés élettani-egészségi hatásai

E témakör ismertetésénél nem törekszünk teljesességre. Azokat a problémákat vetjük fel, melyek eddig kevésbé tisztázódtak és amelyek kutatását jelen feladat keretében célszerű beilleszteni.

A forgalmi úthálózat viszonya a lakóterületekhez és a zöldterületi vázhoz. Megvizsgálandó, milyen távolságban kell a forgalmi utakat lakóterületek és üdülőparkok mellett elvezetni? A közlekedési igények kiszolgálásának túlhajtása egészségügyi hátrányt is jelenthet (a túl közeli közút bűz- és zajhatása, a testmozgás csökkenése, túlzott elkenyelmesezés). Tisztázni kell milyen legyen a lakóutak egészséges vonalvezetése, szélessége, a gépjármű parkolók területnormája és milyen eszközök alkalmasak az átmenő forgalom elterelésére? Vizsgálni kell a gépkocsigarázsok, szervizek zavaró hatását stb.

A nagyvasúti hálózat egészségügyi szerepe a városszerkezetben. Meg kell állapítani, hogy a nagyvasúti pályaudvarok és a többi nagy forgalmú létesítmény (műhelyek, kocsiszínek, raktárak, járműjavítók stb.) minimális egészségügyi károkozással hogyan helyezendők el a városszerkezetben? Nagyvárosban melyik a helyesebb koncepció a távolabb fekvő fejpályaudvarok rendszerének a megtartása, vagy átmenő vonalak építése és a város belterületéhez közel fekvő állomások telepítése?

A felszíni, felszín alatti és magasvasúti vonalvezetés élettani-egészségi hatásai. A nagyvasúti, gyorsvasúti és városi vasúti vonalak vezetése egyaránt tanulmányozandó. Mind a közvetlen, mind a stressz-hatások vizsgálata indokolt. Az egészségügyileg megfelelő megoldásokat gazdasági szempontból is össze kell hasonlítani.

Területi jellegű követelmények a vasúti és közúti hálózattal szemben. Meg kell határozni, hogy település-egészségügyi szempontból milyen széles közlekedési pályákat és azok mellett milyen védősávokat kell tervezni?

Az útburkolatfajták káros hatása. Tisztázni kell az útburkolatok előnyeit és hátrányait egészségügyi szempontból (por, rázkódás és zajhatások, a síkosságból származó veszélyek). Mik a porképző burkolatok teljes kikapcsolásának gazdasági előfeltételei? Az úthálózat köztisztasági kezelésének, szakszerű fenntartásának egészségügyi jelentősége és kapcsolata az útburkolatokkal.

A nagyvasúti gőz-, Diesel- és villamosvontatás mint egészségügyi tényezők a város területén. A vontatási fajtáktól függő egészségügyi hatások (füst, por, szag, rázkódás stb.) feltárása. A vontatási fajták gazdaságossági tényezői, az alkalmazás műszaki előfeltételei, a villamosvontatás egészségügyi hatékonysága, az áttérés ütemezése.

A benzin- és nyersolaj-üzemű közúti gépjárművek egészségügyi szerepe a településben. Vizsgálandók: a benzingőz karcinogén hatása, aluljárók, alagutak szellőzése, a szellőzés költségei. Tanulmányozni kell a nagy gépjármű-telítettségű külföldi városok adatait, egybe kell vetni a várható hazai fejlődéssel.

A személyszállító tömegközlekedési járművek település-egészségügyi szempontból kívánatos sajátosságai, (a járművek beosztása, szellőzése, fertőtlenítése, lépcsők, ülések elhelyezése stb.). További témák: a zsúfoltság káros hatásai, a járművek fűtésének egészségügyi szerepe.

A közlekedés zajhatásainak csökkentése. A módszerek feltárása, rendszerezése az egyes közlekedési eszközöknél. A pályával kapcsolatos intézkedések, a jármű zajhatásai. Gyorsvasúti és villamosvasúti gumibetűs kerék és futómű, illetve fapálya előnyei, költségkihatásai.

A közlekedési balesetek okainak elemzése, rendszerezése. Rendkívül fontos kutatási terület. Elégséges az okokat a városrendezéssel való kapcsolat szempontjából vizsgálni.

Az ingavándorforgalom káros élettani-egészség hatása. Az ingavándorforgalom legszorosabban kapcsolódik a regionalis tervezéshez és városrendezéshez, mert főként a munkahelyek és lakóhelyek aránytalan telepítésének a következménye. Csak kisebb hányada származik a lakosok személyes igényéből (megszokás, kertés ház, gyümölcsös stb.), ami viszont egészségügyi szempontból előnyös. Az elveszett munkaidőnek, valamint az olcsó tarifákkal kapcsolatos népgazdasági ráfizetéseknek a gazdasági hatását más témában kell tisztázni. Azt az egészségügyi károsodást azonban, ami a többlet utazási idő, korai felkelés, késői lefekvés, rendszertelen táplálkozás, zsúfolt, esetleg fűtetlen járműveken való utazás következménye, jelen feladat keretében kell feltárni.

Közművek

A következőkben a közműveknek általános szerepére, majd az energia- és a vízellátás, valamint a csatornázás kérdéseire, végül a csatornázáshoz kapcsolódó település-egészségügyi feladatokra mutatunk rá.

A közművekkel, illetve a közművesítés hatásaival kapcsolatban szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy egyes közművek — bár többszintes beépítés esetén település-egészségügyi szempontból nélkülözhetetlenek —, ha megoldásuk nem megfelelő, egészségügyi veszélyt is jelenthetnek. A közműves ellátás járványközvetítő szerepe ugyanis fokozott, az egyedi fertőzés tömegessé válhat.

Egyedi kutas vízellátásnál pl. ha egy vagy csak néhány kút vize szennyeződik, a fertőzött terület és az ott lakók elszigetelhetők. Ha azonban egy közüzemi vízmű csőhálózatába kerül be fertőző baktérium, az igen rövid idő alatt eljut a város minden pontjára. A veszély fokozott, fokozottnak kell tehát lenni a vízművek egészségügyi védelmének és ellenőrzésének is.

Egy másik látszólagos ellentmondás a szennyvízcsatornázás szerepéből következik. Ha nincs meg az egész települést átfogó csatornázás, a lakosság és az ipar szennyvizei egy bővebb vízhozamú folyóba több helyen, hosszabb folyószakaszon szétosztva kerülnek be, a természetes vízzel tökéletesebben keverednek, kevésbé veszik igénybe a vízfolyás öntisztító képességét. Kedvező talajviszonyok mellett a szennyvizek nagyobb területen szétszóróan ártalom nélkül elszikkaszthatók. A csatornázás kiépítése után azonban a fagyújtó kitoroklásánál az egész település koncentráltan szennyezi a befogadót. A közműves szennyvízelvezetésnél ezért fokozott védőrendszabályokra van szükség, a szennyvíztisztítást tökéletesebben kell megoldani.

A közművek létesítményeinek telepítése, (alap-, vagy központi, szabályozó létesítmények, hálózat). Mindegyik létesítménycsoport telepítését az alábbi négy szempontból kell vizsgálni:

a létesítmények elhelyezése a város szerkezetében,

az egyes létesítmények és létesítménycsoportok korszerű és higiénikus elhelyezéséhez szükséges területek nagysága és a terület nagyságát befolyásoló tényezők,

a területtel kapcsolatos egészségügyi kívánalmak, talaj- és talajvízviszonyok szerepe, védősávok és egyéb védőjellegű létesítmények,

az egészségügyi szempontból előnyösebb elhelyezés gazdasági hatásai.

A beépítési mód mint a közművesítés fokának meghatározója. Az egyes közműfajták létesítésének előfeltételeként a különböző előírások eltérő, össze nem hangolt laksűrűségi értékeket adnak meg. Az eddigi vizsgálatok eredményei szerint a közművesítés gazdaságosságát a laksűrűség mellett az épületek szintszáma és egymáshoz viszonyított elhelyezkedése is befolyásolja. Ezt a problémát egészségügyi vonatkozásban is tisztázni kell. Az OÉSZ-ben találunk olyan megismeréseket, melyeket a gyakorlatban a rendelkezésre álló eszközök csekély volta miatt megtartani nem lenne célszerű. Ilyen pl. az az előírás, hogy épületbe vízvezeték beköténi csak akkor szabad, amikor egyidejűleg a közcsatorna-hálózatba is bekötnek. Kérdés, nem előnyösebb-e a vízellátás megvalósítása házi szikkasztóval, vagy ürögödörrel kombinálva, mint ha a csatorna hiánya miatt vizet sem adunk?

A közművesítés legalacsonyabb szintje mint település-egészségügyi szükségesség. Az egyes városrészek beépítési jellege, a közterületek burkoltsága a lejtési- és talajviszonyok, de sok egyéb tényező is befolyásolja azt, hogy mely területegyeseken milyen közműfajtákat és azokat milyen módon, mekkora teljesítőképességgel kell kiépíteni. Kívánatos ugyan a magas szintű közművesítés, a gazdaságossági szempontok azonban a teljes közművesítésnek sok esetben határt szabnak.

Az irányelv e vizsgálatoknál — mint azt már kifejtettük — az legyen, hogy a kérdéses településrész (lakóegység, iparterület stb.) közművesítésében a helyi adottságok alapján megállapítható minimális színvonal megvalósítását az összrafordítások fajlagos nagyságától függetlenül kell. A döntő szempont a település-egészségügyi kívánalma.

A közművekre vonatkozó előírások település-egészségügyi felülvizsgálata. A legtöbb közműfajtaival kapcsolatban az Országos Építésügyi Szabályzat és más rendelkezések (az OVF-nek a vízellátásra és csatornázásra vonatkozó előírásai, ipari szennyvizek tisztításának rendezése, tanácsi szabályrendeletek, közmű szabványok, szakmai előírások stb.) egyes esetekben nincsenek egymással összhangban. Ezeket település-egészségügyi szempontból közös nevezőre kell hozni.

Az építéskivittelezés különleges egészségügyi szempontjai. Közművezetékek építése közterületen mély munkaárkokban folyik. E munkálatok nemcsak a közlekedést zavarják és balesetveszélyt jelentenek, hanem a lakosság egészségét is befolyásolják (törmelék, por, gyalogosok baleseti veszélye, szennyezett csatornaelemek szabad tárolása, régi gázcsövek kellemetlen szaga stb.). Az építésrendészeti előírásokat ilyen szempontból felül kell vizsgálni és ha szükséges, módosítani kell. Célszerű tanulmányozni a kompresszoros útburkolatbontások egészségügyi hatását (zaj, por, rázkódás). Ez

különösen hátrányos, ha ilyen munkákat a sürgősség miatt az éjjeli órákban végeznek. Fel kell mérni a közműalagutak kedvező egészségügyi következményeit.

Az üzemeltetés során megtartandó műszaki és egészségügyi rendszabályok. A közművek üzemében egészségügyi károsodás érheti a dolgozókat és az ellátottakat egyaránt. Ezek a károsodások a különböző közműfajtáknál műszaki, technológiai, munkavédelmi és település-egészségügyi szempontok szerint csoportosíthatók.

Tisztázni kell közműfajtanként, hogy az ügyviteli és üzemszabályok, amelyek alapján a kérdéses közmű működik, nem avultak-e el, megfelelnek-e a korszerű higiénia követelményeinek?

Energiaellátás

A villamosenergia-ellátás élettani-egészségi hatásai a lakosságra. Villamos energiát most már az ország minden települése kap és egyre fokozódik a háztartások villamos gépekkel való ellátottsága. Ez a körülmény egyrészt növeli a fajlagos fogyasztást, másrészt azonban azzal a következménnyel is jár, hogy ezeket a gyakran vezetékes villamos berendezéseket nem szakértők kezelik. Felül kell vizsgálni a háztartási szerelvényeket, hatósági előírásokat, hogy kellő biztonságot nyújtanak-e?

A gázenergia-termelés és ellátás élettani-egészségi hatásai. A lakosság ellátása gázenergiával a lakásfejlesztési tervben súlyponti szerepet kap. A gyártott gáz mellett a jövőben mind nagyobb mértékben fognak a fogyasztóknak vezetékes földgázt közvetlenül is szolgáltatni. A földgáznak lényegesen nagyobb a kalóriatartalma, szaga alig van, ami a berendezések kezelését veszélyesebbé teszi. Fel kell tehát készülni hatósági előírásokkal, műszaki védőrendszabályokkal és a lakosság oktatásával a gázhasználók hatékony védelmére. Tisztázni kell a városi gázgyárak és a kokszgyárak telepítési problémáit, területszükségletét, az indokolt védősávokat.

A távfűtés és központos melegvíz-ellátás egészségügyi tényezői. A távfűtésnek és a központos melegvíz-ellátásnak más módokkal szemben nemcsak városrendezési és gazdasági, hanem egészségügyi előnyei is vannak. Az egészségügyi előnyöket eddig csak általánosságban rögzítették, azok hatékonyságát számszerűen értékelni meg sem kísérelték. Indokolt lenne az összehasonlítás módszerét legalább elvi szempontból kialakítani. Második lépésként kerülhetne azután sor érték-mérő tényezők számítására.

Vízellátás, csatornázás

A település, illetve lakóegység jellege, ahol a közüzemi vízellátás bevezetése nélkülözhetetlen. A vezetékes vízellátás szükségét a település lakosságánál erősebben befolyásolja a beépítési mód és az ezzel kapcsolatos gazdasági lehetőség. A gazdaságosság a víznyerés helyével, a vízkészlettel és a termelési lehetőségeivel is szorosan összefügg.

Víztermelő-telepek területigénye. A termelő területek, védőzónák kiterjedésének mutatószámai a vízkészlettel és a víztermelés módjától függenek. Megvizsgálandó a domborzati, talaj- és talajvízviszonyok hatása a termelő területek kiterjedésére, védelmére.

A közkutas és az épületbe bevezetett vízszolgáltatás egészségügyi összehasonlítása. Nem teljesen tisztázottak, hogy teljes értékűnek tekinthető-e a közkutas vízellátás, milyen az egészségügyi szempontból még hatékony közkút-távolság, miként kell védeni a közkutak környékét?

Vízmedencék, víztornyok egészségügyileg kifogástalan elhelyezése. Víztornyok egészségügyi védelme egyszerűbb, mint süllyesztett vagy földalatti tározóké. Fel kell tárnai az elhelyezés és a védőterületek kérdéseit a tározó medencék környékén.

Üzemi követelmények. Szigorú rendszabályokkal kell biztosítani a termelő létesítmények védelmét talajvíz és árvíz bejutása ellen. A csőhálózat mosásának gyakorisága egészségügyi szempontból gondosan ellenőrizendő. Meg kell előzni a csőtörésekből származó fertőzőési veszélyeket. A szerszám és felszerelés használatánál is el kell különíteni a tiszta és szennyezett részlegeket.

A kettős vagy többszörös közüzemi vízellátás élettani-egészségi veszélyei. A több különböző minőségű vizet szállító vezeték összekötése, ivóvízellátó helyeknek nem ivóvízminőségű vizet szállító vezetékre való rákapcsolása egészségügyi veszélyt jelent.

Csapadékvizek szennyezettsége. Tisztázni kellene, hogy különböző adottságok esetén milyen mértékű a lakott területekről lefolyó csapadékvizek szennyezettsége. Indokolt-e az a felfogás, hogy a csapadékvíz egészségügyi ártalmat nem jelent? Elegendő-e csak gazdasági, városképi és közlekedési szempontok alapján határozni afelől, hogy zárt hálózatot, vagy nyílt árkokban történjék-e a csapadékvíz levezetése? Imhoff vizsgálatai szerint hosszabb száraz időszak után a lakott területekről lefolyó csapadékvíz 1 lakosra jutó szennyezettségének mérőszáma eléri a háztartási szennyvizek szennyezettségének $\frac{1}{3}$ -át. A lehulló hó pedig beépített területen a földön, háztetőn erősen szennyeződik, hóolvadáskor a szennyezett hólé kerül a csapadékvíz-hálózatba.

A csapadékvíz eredeti szennyezettsége mellett azért is káros lehet, mert a nem megfelelően épített, vagy karban nem tartott árokhálózatban megáll és az állóvíz szűnyog vagy más élőlények, férgek, peték szaporodására kedvező lehetőséget nyújt. A víznyelőkben visszamaradt iszap is ártalmas lehet. Tisztázni kell, előnyös-e egészségügyi szempontból az a megoldás, hogy a víznyelőkben iszapfogó nincs és a víznyelő nincs elzárva a csatornahálózat légtérétől.

A csatornázási rendszerek egészségügyi hatékonyságának vizsgálata. Meg kell vizsgálni, hogy egészségügyi szempontból milyen előnyök és hátrányok jelentkeznek az elválasztó és az egyesített rendszerű csatornázásnál? Helyes-e az a felfogás, hogy a két rendszer megválasztását főként gazdasági szempontok döntenek el?

Csatornapótló létesítmények és berendezések egészségügyi hatékonysága. Központi szennyvízcsatornával el nem látott területeken a lakosság szennyvizeit és a fekal szennyeződésekut lehet ürögödörbe vezetni, egyszerű szikkasztó kutakba eresztetni, egyedi, vagy csoportos házi derítőkben kezelni. A felsorolt megoldási módok közt átmenetek is vannak.

Meg kell vizsgálni a különböző rendszerek egészségügyi hatékonyságát és gazdaságosságát. E két szempont ésszerű és a településrész jellegét, de ugyanakkor a népgazdasági teljesítőképességét is szabványos mérlegelésre alakítja ki az adott helyzetnek legmegfelelőbb megoldási módot.

Szennyvíztisztító telepek területigénye. Nagyobb települések területfelhasználási terveinek készítésénél gondot okoz a nagy területigényű szennyvíztisztító telepek elhelyezése. Két ellentétes szempontot kell kielégíteni: a telep közel legyen a gyűjtőknek domborzati adottságok által megszabott kitoroklásához, de egészségügyi szempontból elegendő távolságban helyezkedjék el a lakóterülettől.

A legújabb technológiai fejlődés alapján tisztázni kell a háztartási szennyvizek tisztító és át-emelőtelepeinek, valamint a különleges ipari szennyvíztisztítóknak a területigényét. Az eddigi tapasztalatok szerint a telepek területét különösen az iszapszárítás növeli. Indokolt a hazai és külföldi irodalom széleskörű tanulmányozása és a külföldi problémaként felvetett, vagy már gyakorlatban megoldott eljárások (centrifugálás, égetés), valamint azok hazai alkalmazási lehetőségeinek vizsgálata.

Szennyvíztisztítási eljárások telepítési követelményei. A területnagyságnak meghatározása mellett rendszerezni kell azokat az egészségügyi előírásokat is, amelyeket a telepítésnél, a védősávok kiterjedésénél, fásításánál, különböző szennyvíztisztítási eljárások esetén be kell tartani. Elsősorban a mérgező, vagy gázképző ipari szennyvizek tisztítótelepeivel kapcsolatos problémák szorulnak vizsgálatra.

Víz- és csatornaművek közös üzemeltetése. Gazdasági és több más szempontból is (pl. szakemberhiány) indokolt a víz- és csatornaműveket közösen üzemeltetni. A közös üzemeltetés azonban olyan egészségügyi veszélyekkel jár, melyek megelőzésére szigorú üzemi előírásokat kell kidolgozni.

Szennyvíztisztító telepek üzemtechnológiájával kapcsolatos egészségügyi előírások a telep dolgozóinak és a település lakosságának védelmére.

A szennyvíziszap hasznosításának lehetőségei és gazdaságossága. A szennyvíztisztító telepeken egyre több szennyvíziszapot termelnek. Indokolt, hogy az eddig általánosan alkalmazott elföldelés ártalmatlanná tétel helyett igyekezzünk a szennyiszapban levő szervesanyagokat, illetve az abból termelhető metángázt hasznosítani.

A szennyvízöntözés problémái. A szennyvízkezelés egyik fajtáját a szennyvíznek homokos területeken való eltérítését az ún. szennyvízöntözést külföldön gyakrabban és nagyobb arányokban alkalmazzák mint hazánkban. Megvizsgálandó e kérdés népgazdasági jelentősége, de indokolt az egészségügyi szempontok feltárása is. Egyes külföldi vizsgálatok ugyanis — ellentétben a közfelfogással — arra mutatnak, hogy ez az eljárás egészségügyi szempontból előnyös. Meg kell vizsgálni, hogy különböző talajok esetében lakosegyenértékben mi az öntözésre kijelölendő terület fajlagos szükséglete. Tisztázni kell, hogy a jellegzetes hazai talajfajtáknál egy terület hány évi öntözés után telítődik? Mindebből a településnagyság függvényében meg lehet állapítani, hogy a szennyvízöntözés bevezetéséhez összesen mennyi terület szükséges és azok hogyan helyezkedjenek el a település környékén. A téma keretében lehetne vizsgálni a halastavas gazdálkodás egészségügyi problémáit is.

Szennyvíziszap, háztartási szemét és ipari hulladék együttes kezelése. Meg kell vizsgálni a házi-szemét ártalmatlanná tételének és hasznosításának olyan módjait és lehetőségeit, melyeknél a külön-

elszállított háziszemetet, ipari hulladékot és a szennyvíztisztító telepeken nyert szennyiszapot együttesen kezelik. Itt ismét jelentkezik a terület-szükséglet kérdése, amihez a köztisztasági és szennyvíztisztító telepek együttes telepítésének szükségessége is kapcsolódik.

Fekáltrágyázás. A csatornázatlan területeken keletkezett fekália kezelésének vizsgálata két szempontból is fontos: a gyűjtőhelyek tisztításának és a fekálszemét szállításának higiénikus megoldása, valamint a fekálszemét hasznosítása (trágyakészítő telepek létesítése, elhelyezése stb.) szempontjából. Mindkét szempontból városrendezési előírásokat és korszerű üzemi rendszabályokat kell kialakítani.

Településgondozás

Közterületek köztisztasági kezelésének egészségügyi kérdései. A kezelés nem megfelelő elvégzéséből származó hátrányok: a szemét, valamint a por ártalom, a síkos úttesten fellépő baleseti veszély és a hőeltakarítás elhanyagolásával kapcsolatos egészségügyi károsodások. A síkosság elleni védelem jelenlegi módja főlös mennyiségben használna salakot, ami a lakosság egészségére káros.

A háziszemét és ipari hulladék ártalmatlanná tétele. Nagyobb településeinkben a háziszemét korszerű elszállításának lehetőségét Kuka rendszerű szállítójárművek beállításával már megteremtették. Rendezetlen azonban a házon belüli gyűjtés és tárolás problémája. Higiénikus ledobócsöveket és gyűjtőkamrákat az új építésügyi szabályzat csak a 9 szintesnél magasabb épületekben ír elő. Ezzel a témakörrel az épületek vonatkozásában feltétlenül foglalkozni kell, a városrendezési kapcsolatok miatt azonban ebbe a kutatási feladatba is be kell illeszteni. Tisztázni kell a köztisztasági telepek, komposzttelepek területszükségletét, telepítését, egészségügyi védelmét. Országosan is érvényes előírásokat kell teremteni az egyszerű szemétkerakás higiénikus megoldására. Meg kell vizsgálni a komposztálás gazdasági és egészségügyi tényezőit, a gépesített komposztálás lehetőségeit, előfeltételeit, a szállítási és területszükségleteket. Fel kell tárnunk, hogy a technológia fejlődése nem ad-e gazdasági lehetőséget szemétegető üzemek létesítéséhez? Ez az eljárás a lakosság egészségvédelme szempontjából kétségtelenül a legtokéletebb.

Az előzőekben vázolt kutatások, vizsgálatok eredményeinek elemzése alapján és részben azok egységes mederbe terelése és összefogása érdekében még célszerű foglalkozni a kutatási eredmények értékelésének, rendszerezésének, komplex elemzésének metodikájával, a gazdasági vizsgálatok irányelveivel, módszereivel és üzemtechnológiai vizsgálatokkal. A munka végső célja és az egész kutatási feladat befejező fázisa, melynek során az eredmények népgazdasági szinten is hasznosíthatók: korszerű és reális, tehát gazdasági szempontból megvalósítható tervezési irányelvek és városrendezési normák kidolgozása.

РЕЗЮМЕ

О ПРОВЕДЕННЫХ ДО СИХ ПОР ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ РАБОТАХ ПО ИСТОРИИ ВЕНГЕРСКОГО ГРАДОСТРОИТЕЛЬСТВА

В рамках перспективного плана научных работ Академии наук, исследовательские работы по изучению истории венгерского градостроительства проводятся Кафедрой градостроительства. В отчете, представленном Градостроительному Комитету Венгерской Академии наук, даны цель, направление и область исследования, а также позиция в отношении важнейших принципиальных и методических вопросов. Сущностью этой позиции является то, что изучение истории градостроительства нельзя отделить от изучения развития других типов поселений, так как содержание понятия города, изменяющееся по эпохам и местам, может быть выяснено в первую очередь на основе отношений к окрестности поселений. Такой подход значителен и потому, что цель работы, между прочим, заключается в том что путем раскрытия исторических ценностей венгерских городов, способствовать решению предстоящей задачи реконструкции городов. В тематическом отношении отчет дает систематический обзор тем, знание которых необходимо для понятия развития (как например, экономическо-общественные, культурные, технические условия, взаимосвязи в сети поселений, типы поселений, функциональная роль городов, их структура, проблемы з/стройки, транспорта, коммунального хозяйства и т. п.). Однако накопленный материал по отдельным темам сам собой не дает синтеза истории градостроительства. В разных эпохах истории градостроительства взаимоотношение содержания отдельных тем изменяется как по качеству, так и по количеству — а именно эти изменения требуют разделения по эпохам. В отчете сделано предложение по разделению истории венгерского градостроительства по эпохам и дан краткий обзор нового содержания, новых задач и решений, возникших в разных эпохах, с начала истории венгерского градостроительства до наших дней. Наконец кратко изложены конкретные результаты проведенных до сих пор исследовательских работ.

РОЛЬ НАСЕЛЕННЫХ МЕСТ ГОРОДСКИХ ОКРЕСТНОСТЕЙ В РАЗВИТИИ ГОРODOB

Ш. Деак

Изучению вопроса населенных мест в окрестности городов до сих пор было уделено относительно мало

внимания. В статье излагаются причины этого факта, затем вкратце показываются связи между городом и его окрестностью со средних веков до настоящего времени.

Урбанизация в теперешнем понимании — новое явление в развитии сети населенных мест и она представляет собой известный перелом, по сравнению с предыдущим более медленным и более органическим развитием. В развитии больших городов можно различить два решающих периода: периоды центростремительного и центробежного развития. Во второй период особенно увеличивается значение поселений в окрестности городов и пренебрежение этим вопросом имеет уже в настоящее время серьезные, только очень трудно устранимые последствия, которые в будущем еще обострятся. Хотя плановое хозяйство предоставляет значительные преимущества для обеспечения гармонического развития окрестности крупных городов, в этом отношении даже в социалистических странах надо ликвидировать отставание и устранить большие трудности. Вследствие огромного развития техники легко создается ошибочное мнение, по которому в развитии населенных мест неважно искать простых, „естественных“ решений, исследовать и использовать положительные элементы спонтанных тенденций. В статье делается попытка выступить против такого взгляда и вкратце указать на разные возможности развития окрестности крупных городов.

НЕКОТОРЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОРФОЛОГИИ СЕЛЬСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ В ВЕНГРИИ

Д-р Й. Майор

В статье с одной стороны исследована возможность использования морфологии поселений в планировке населенных мест, а с другой стороны, сделана попытка определить на основании статистических данных морфологические характеристики, присущие сельскохозяйственным поселениям в настоящее время и в близком прошлом. Сперва анализируются разные в отдельных частях страны свойства составляющих поселение комплексных единиц социологическо-экономическо-технического характера (семья хозяйство, жилой дом). Вторая проблематика — исследование валовой плотности населения населенных мест. Анализ показывает, что валовая плотность населения так сказать независима от величины по численности населения населенного пункта,

отклонения скорее связаны с географическим расположением, историческим прошлым поселений, положительным или отрицательным направлениями из развития и с распределением населения по профессиям.

В статье делается попытка доказать взаимосвязь между величиной поселений и дифференцированностью их морфологического характера. Анализы показывают, что с ростом поселений к первоначальному, обычно распознаваемому и в настоящее время ядру простого типа присоединялись все новые и новые части, соответствующие общественным и экономическим условиям эпохи. Более подробные дифференцированные по морфологическим компонентам исследования населенных мест ведут к знаниям, на основании которых можно разработать общие директивы для решения характерных проблем, возникающих в связи с реконструкцией поселений.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ОБРАЗА ЖИЗНИ И ВНЕШНЕЙ СРЕДЫ

Материалы к социографии г. Дунайвароша

Д-р инж. Т. Вейнер

За 15 лет строительства г. Дунайвароша принципы градостроительства изменялись во многих отношениях. Эти изменения оказывали влияние на развитие города и таким образом складывалась среда, в которой развертывалась жизнь населения.

В статье изучаются взаимодействия жизни населения и развития города. Демографические данные последних 5 лет показывают, что развитие численности населения не соответствует возможностям, предоставляемым здоровым расположением нового города и составом зданий высокого технического уровня. Рассматривая условия жизни населения: жилищные условия, экономическое и социальное состояние и культурный уровень города, автор указывает на противоречия между количественными и качественными факторами зданий с одной стороны и требованиями населения с другой.

Только при дальнейшем строительстве города представится возможность устранить противоречия путем создания среды применительно к требованиям населения, путем согласованного строительства квартир и культурно-бытовых сооружений, а также путем изучено обоснованной планомерной работы городской администрации.

Выяснение индивидуальных свойств, сложившихся в пределах общих законов развития городов, и их сознательное дальнейшее развитие устраняют опасность схематизма в градостроительстве, все сильнее угрожающего из-за преобладания в настоящей градостроительной практике принципа приоритета осуществления.

РАЗВИТИЕ СЕЛИТЕБНОЙ ТЕРРИТОРИИ И ЗАСТРОЙКИ ДЕРЕВЕНЬ ПУТЕМ СОЗДАНИЯ ЗОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ

Д-р Ж. Лабода

Исходя из тенденций развития селитебной территории, автор сообщает данные о большом строительстве последних лет, при котором, по сути дела, сохранялся характер традиционной застройки деревень одноэтажными семейными домами. Исследуя данные о плотности населения старых и новых селитебных территорий деревень, об их застройке и другие данные, он указывает на неэкономичные условия строительства дорог и сетей коммуникаций.

В области развития селитебной территории автор считает необходимым увеличение плотности, т. е. концентрацию населения. Для осуществления концентрации он предлагает создать три зоны застройки, которые представляют собой разные степени как в отношении плотности населения или размеров участков, так и в отношении снабженности дорогами и сетями коммуникаций.

Автор предлагает вместо применяемого в настоящее время одноступенчатого развития двух- или трех-ступенчатое. Это осуществляется постепенно, путем разделения участков, надстройки этажей или путем комбинации обоих вариантов. Таким образом в перспективе уменьшение размеров участков предоставит благоприятные возможности для более плотной застройки, увеличения плотности населения, а также для более экономичной постройки сетей коммуникаций.

ПРОЕКТ РЕКОНСТРУКЦИИ ГОРОДСКОГО ЦЕНТРА г. НАДЬКАНИЖА

Д. Ириг

По перспективному плану г. Надьканижа с общей численностью населения в 34 тыс. чел. разветвляясь в промышленный город и региональный центр с населением в 80 тыс. чел. Возникающая в связи с этим развитием задача создания современного городского центра, требует размещения многочисленных общественных учреждений, решения вопросов движения, создания жилых кварталов на остальной площади.

Географическое расположение теперешней центральной части города, ее характерная для венгерских городов малоэтажная неплотная застройка, устарелость зданий обосновывают и позволяют создать центр возрастающего города путем расширения настоящего центра. В проекте в большой мере учтены логическая в функциональном отношении структура теперешнего центра, система площадей с характерными чертами строительства венгерского градостроительства, сложившийся в конце 19 в. облик города, также технические сооружения.

Так как Надьканижа является типичным примером средних городов, представляющих собой 50% венгерских городов, проект годится для обобщения решений выдвинутых в нем основных проблем как например, связи между сохраняемыми и предусмотренными новыми общественными зданиями, выяснение вопросов движения, увязание сохраняемых жилых зданий и архитектурных памятников с новыми зданиями, создание жилых кварталов, определение размеров озелененной территории, влияние сети городских коммуникаций на застройку, проблематика очередности, и позволяет делать известные выводы в области перестройки центров венгерских городов.

ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ РАЗМЕЩЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ И РАЗВИТИЕ СЕТИ НАСЕЛЕННЫХ МЕСТ В ПРОМЫШЛЕННЫХ РАЙОНАХ

Г. Кесефалви

Статья представляет собой часть труда, занимающегося некоторыми техническими вопросами развития промышленных районов. Рассматриваются вопросы развития сети населенных мест в районах добывающей промышленности, развивающейся на ее базе обрабатывающей и исключительно обрабатывающей промышленности, а также в зонах влияния больших гидро-

электростанций и гидротехнических сооружений. Исследуются отечественные примеры, затем излагаются специфические и общие принципы развития населенных мест отдельных районов. В районах добывающей промышленности основной задачей развития считается — между прочим — устранение обычно децентрализованного территориального размещения населения. В районах обрабатывающей промышленности желательно пропорциональное развитие населенных мест, пригодных для развития, чтобы устранить преувеличенную концентрацию населения в отдельных частях района. В зонах влияния больших гидроэлектростанций, кроме решения специфических проблем, осуществляются принципы перестройки сети поселков районов как добывающей так и обрабатывающей промышленности.

ГРАДОСТРОИТЕЛЬСТВО В ИЗРАИЛЕ

Из опыта научной командировки

Т. Медвешу

В настоящее время Израиль принадлежит к числу стран с самой интенсивной урбанизацией. После короткого описания условий до основания государства и его природных условий автор рассматривает теперешнюю и предусмотренную структуру сети населенных мест. Сельскохозяйственные поселения Израиля из-за свойственной социологической структуры заслуживают особого внимания. Так называемое движение „киббуц“ создало единственную в своем роде форму поселения. Несмотря на небольшую территорию страны климатические условия очень разнообразны. В соответствии с этим планировка населенных пунктов городского типа требует применения сильно дифференцированных методов. Практика градостроительства свидетельствует о всестороннем учете климатических условий, а также условий рельефа и местности. Статья занимается кроме трех больших городов (Тель-Авив, Иерусалим и Хайфа) также и проблемами развития ряда небольших городов

(Акко, Сафед, Назарет). При урбанизации южной части страны — Негева — был основан и ряд новых городов. В статье вкратце описана структура самых больших из них (Ашход, Беершеба, Димона, Арад).

РОЛЬ ИНЖЕНЕРНЫХ СООРУЖЕНИЙ НАСЕЛЕННЫХ МЕСТ В ЗДРАВООХРАНЕНИИ НАСЕЛЕНИЯ

Д-р инж. Боршош

В статье темы группированы по санитарным воздействиям, оказанным условиями окружающей природы, поселением в целом, производством в поселении, нарушениями нервной системы, вызванными городской жизнью и, наконец, окрестностью поселения. Подробно рассмотрены проблемы движения, а также коммунального хозяйства (сети коммуникаций, уход за зданиями санитарное обслуживание и т. д.).

По предложенной методике исследования работа начинается сбором данных, систематизацией показателей и разбивкой на категории населенных мест. Затем для исследования всех групп сооружений следует разработать требования по расположению, строительству, эксплуатации и комплексной экономичности. Для практического осуществления результатов надо отделить задачи, выполняемые ведомственными органами, исследованными предприятиями и населением.

Окончив частичные исследования необходимо разработать тематику методов комплексного анализа, экономических, а также эксплуатационно-технологических исследований. Последняя фаза работы — разработка на основании результатов новых норм планировки населенных мест. Огромную и обширную исследовательскую работу приходится ограничить взаимодействиями, поддающимися влиянию градостроительных мероприятий. Однако комплексный подход требует включения в исследования также и факторов установок, машин и эксплуатационной технологии.

ZUSAMMENFASSUNG

BERICHT ÜBER DEN STAND DER STÄDTEBAUGESCHICHTLICHEN FORSCHUNGEN IN UNGARN

Im Rahmen des wissenschaftlichen Perspektivplans der Ungarischen Akademie der Wissenschaften wurde der Lehrstuhl für Städtebau mit den Forschungsarbeiten auf dem Gebiet der Geschichte des Städtebaues in Ungarn beauftragt. Im Bericht, der dem Ausschuß für Siedlungswissenschaft der Akademie unterbreitet wurde, werden Ziel, Richtung und Umfang der Forschungstätigkeit und die hinsichtlich der wichtigeren theoretischen und methodologischen Fragen entwickelte Konzeption ausführlich dargelegt. Ein wichtiges Merkmal dieser Konzeption ist, daß die Geschichte des Städtebaues nicht von den Untersuchungen über die Entwicklung anderer Siedlungstypen getrennt zu behandeln ist, da sich der zeitlich und örtlich veränderliche Inhalt des Begriffes „Stadt“ vor allem aus den Beziehungen zur Siedlungsumgebung erfassen läßt. Diese Anschauungsweise ist auch deshalb von Bedeutung, weil die Forschungsarbeit u. a. das Ziel verfolgt, durch Erforschung der historischen Werte ungarischer Städte zur Lösung bevorstehender Rekonstruktionsaufgaben beizutragen. Was die Thematik anbelangt, waren die Verfasser des Berichtes bestrebt, eine systematische Übersicht über sämtliche Themenkreise zu geben, deren Kenntnis zum Erfassen des Entwicklungsvorganges unerlässlich ist (z. B. gesellschaftlich-ökonomische, kulturelle, technische Gegebenheiten, Zusammenhänge innerhalb des Siedlungsnetzes, Siedlungstypen, funktionelle Rolle und strukturelle Gliederung der Städte, Probleme der Bebauung, des Verkehrs und der kommunalen Dienstleistungen usw.). Das bezüglich der einzelnen Themenkreise gesammelte Material ergibt jedoch nicht automatisch eine Synthese der Geschichte des Städtebaues. In den verschiedenen Epochen der Geschichte des Städtebaues ändern sich die gegenseitigen Beziehungen der einzelnen Themenkreise in quantitativer und qualitativer Hinsicht, und gerade diese Veränderungen machen die Gliederung nach Epochen erforderlich. Der Bericht gibt einen Vorschlag zur Gliederung der Geschichte des ungarischen Städtebaues nach Epochen und versucht die neuen inhaltsmäßigen

Faktoren, Aufgaben und Lösungen in den einzelnen Epochen, von den Anfängen der Geschichte des ungarischen Städtebaues bis zur Gegenwart, zusammenzufassen. Schließlich werden die konkreten Ergebnisse der bisher durchgeführten Arbeit kurz dargelegt.

SIEDLUNGEN IN DER UMGEBUNG UND IHRE BEDEUTUNG FÜR DIE ENTWICKLUNG DER STADT

S. Deák

Das Problem der Siedlungen in der Umgebung von Städten ist ein ziemlich vernachlässigtes Gebiet der Siedlungswissenschaft. Der Beitrag weist auf die Ursachen dieser Vernachlässigung hin und gibt eine kurze Übersicht über die Entwicklung der Beziehungen zwischen Stadt und Umgebung vom Mittelalter bis zur Gegenwart.

Die Urbanisierung im heutigen Sinne des Wortes ist eine neue Erscheinung in der Entwicklung des Siedlungsnetzes und bedeutet im Vergleich zur früheren, langsameren und im wesentlichen organischen Entwicklung einen gewissen Umschwung. In der Entwicklung der Großstädte können zwei entscheidende Perioden, u. zw. jene der zentripetalen und der zentrifugalen Entwicklung unterschieden werden. In der zweiten Periode nimmt die Bedeutung der Siedlungen in der Umgebung der Stadt besonders zu, und die Vernachlässigung der Frage kann bereits jetzt, aber besonders in der Zukunft zu schwer korrigierbaren Schäden führen. Obwohl die Planwirtschaft besondere Vorteile für die harmonische Entwicklung des Großstadtraumes sichert, müssen in dieser Hinsicht in den sozialistischen Ländern noch viele Rückstände aufgeholt, Schwierigkeiten überwunden werden. Die stürmische Entwicklung der Technik kann leicht zu der falschen Auffassung führen, daß in der Siedlungsentwicklung das Suchen nach einfachen, „natürlichen“ Lösungen, die Erschließung und Ausnützung der positiven Elemente spontaner Tendenzen unwichtig sei. Im Beitrag wird versucht, diese Auffassung zu widerlegen, und es wird auf verschiedene Möglichkeiten der Entwicklung des Großstadtraumes kurz hingewiesen.

EINIGE MORPHOLOGISCHE MERKMALE LÄNDLICHER SIEDLUNGEN IN UNGARN

Dr. J. Major

Im Beitrag wird einerseits die Frage untersucht, auf welche Weise die Siedlungsmorphologie auf dem Gebiet der Siedlungswissenschaft, genauer der Siedlungsplanung, verwertet werden kann, andererseits wird versucht, mit Hilfe statistischer Daten morphologische Merkmale der ländlichen Siedlungen für die Gegenwart oder die jüngste Vergangenheit zu ermitteln. Zuerst werden die in den verschiedenen Landesteilen unterschiedlichen Merkmale der siedlungsbildenden, komplexen Einheiten soziologischer, ökonomischer, technischer Natur (Familie, Wirtschaft, Wohnhaus) analysiert. Die Untersuchung der Wohndichte von Siedlungen stellt den zweiten Problembereich dar. Die Analyse führt zum Ergebnis, daß die Wohndichte von der Größenordnung der Siedlung nach Einwohnerzahl sozusagen unabhängig ist, und die Abweichungen eher mit der geographischen Lage und historischen Vergangenheit der Siedlungen, der positiven oder negativen Richtung ihrer Entwicklung und der berufsmäßigen Verteilung der Bevölkerung in Zusammenhang gebracht werden können.

Der Verfasser versucht Zusammenhänge zwischen Größe der Siedlungen und Differenziertheit ihres morphologischen Charakters nachzuweisen. Die Analysen deuten darauf hin, daß sich im Laufe des Wachstums der Siedlungen dem ursprünglichen, meistens auch heute noch erkennbaren, einfachen Siedlungskern später der gesellschaftlichen und ökonomischen Struktur der jeweiligen Epoche entsprechende neue Siedlungsteile angeschlossen haben. Differenziertere, nach den morphologischen Komponenten detaillierte Untersuchungen der Siedlungen können zu Erkenntnissen führen, die die Ausarbeitung allgemeingültiger Richtlinien zur Lösung typischer Probleme der Siedlungsrekonstruktion ermöglichen.

WECHSELWIRKUNGEN VON LEBENSWEISE UND UMGEBUNG. BEITRAG ZUR SOZIOGRAPHIE DER STADT DUNAÚJVÁROS

Dr. T. Weiner

In den 15 Jahren des Aufbaus der neuen Stadt Dunaújváros änderten sich in mancher Hinsicht die Grundsätze des Städtebaus. Diese Veränderungen haben ihren Stempel der Entwicklung der Stadt aufgedrückt, und so entstand die Umgebung, in der sich das Leben der Einwohner abspielt.

Der Aufsatz untersucht die Wechselwirkungen zwischen dem Leben der Bevölkerung und der Entwicklung der Stadt. Die demographischen Angaben der letzten 5 Jahre zeigen, daß die Entwicklung der Einwohnerzahl den Möglichkeiten nicht entspricht, die die gesunde Lage der neuen Stadt und das hohe technische Niveau des Baubestandes erwarten lassen. Es werden die Lebensumstände der Einwohner, die Wohnungsverhältnisse, die wirtschaftlichen, sozialen und kulturellen Zustände der Stadt besprochen und die Widersprüche herausgestellt, die sich zwischen den quantitativen und qualitativen Faktoren der Bauten einerseits und den Ansprüchen der Bewohner andererseits herausgebildet haben.

Die Widersprüche lassen sich nur im Rahmen des weiteren Ausbaus der Stadt aufheben u.zw. durch Ausgestaltung einer den Ansprüchen der Einwohner entsprechenden Umgebung, Abstimmung aufeinander des Wohnungsbaus und des Baues sozialer und kultureller Anlagen sowie durch planmäßige Arbeit der städtischen Verwaltung auf wissenschaftlicher Basis.

Nur die Erkenntnis und die bewußte Weiterentwicklung der sich im Rahmen allgemeiner Gesetzmäßigkeiten der Stadtentwicklung herausbildenden örtlichen Merkmale können den Städtebau vor der Gefahr des Schematismus bewahren, die sich unter den gegenwärtigen Verhältnissen, infolge des vorherrschenden Prinzips der Priorität der Durchführung, immer drohender abzeichnet.

ENTWICKLUNG VON WOHNGEBIET UND BEBAUUNG IN DÖRFERN UNTER ANWENDUNG DES ZONENSYSTEMS

Dr. Zs. Laboda

Aus den Entwicklungstendenzen ländlicher Wohngebiete ausgehend berichtet der Aufsatz über die rege Bautätigkeit der letzten Jahre, wobei im wesentlichen die traditionelle Bebauung der Dörfer — eingeschossige Einfamilienhäuser — beibehalten wurde. Die Analyse der Wohndichte, Bebauung und sonstiger Daten der alten und neuen Wohngebiete von Dörfern beweist die Unwirtschaftlichkeit der Voraussetzungen für die Straßenbau- und Erschließungsmaßnahmen.

Verfasser vertritt den Standpunkt, daß zur Weiterentwicklung der Wohngebiete von Dörfern die Erhöhung der Wohndichte durch Konzentration erforderlich sei. Um dies zu ermöglichen, empfiehlt er die Bestimmung von drei Bauzonen, die sowohl hinsichtlich Wohndichte und Grundstückgröße, als auch hinsichtlich Straßen- sowie Versorgungs- und Kanalisationsnetz verschiedene Entwicklungsstufen darstellen.

Anstatt der z. Z. angewandten einstufigen Entwicklung wird eine Entwicklung in zwei oder drei Stufen vorgeschlagen. Das läßt sich durch Grundstückteilung, u. U. Gebäudeaufstockung bzw. durch Kombinieren der beiden Verfahren schrittweise durchführen. Auf diese Weise kann die Einschränkung der Grundstückgrößen in der Perspektive günstige Möglichkeiten zur kompakteren Bebauung, zur Erhöhung der Wohndichte, zum wirtschaftlicheren Ausbau der versorgungstechnischen und Kanalisationsanlagen bieten.

REKONSTRUKTIONSPLAN FÜR DAS STADTZENTRUM VON NAGYKANIZSA

D. Ihrig

Nach den Perspektivplänen soll die z. Z. 34 000 Einwohner zählende Stadt Nagykanizsa zu einer Industriestadt mit 80 000 Einwohnern und zum regionalen Zentrum entwickelt werden. Das erfordert die Ausgestaltung eines zeitgemäßen Stadtzentrums d. h. die Schaffung zahlreicher öffentlicher Einrichtungen, die Lösung von Verkehrsfragen und auf dem freibleibenden Gelände die Errichtung von Wohnkomplexen.

Die geographische Lage des gegenwärtigen Stadtzentrums, seine niedrige und lockere Be-

baung (ein charakteristisches Merkmal der ungarischen Provinzstädte) und die veralteten Gebäude rechtfertigen und ermöglichen die Gestaltung des Zentrums der wachsenden Stadt durch Erweiterung des vorhandenen Stadtzentrums. Die in funktioneller Hinsicht logische Gliederung des alten Zentrums, das System seiner Plätze mit den charakteristischen Merkmalen ungarischen Städtebaues, das aus den letzten Jahren des 19. Jahrhunderts herrührende Stadtbild und die technischen Anlagen wurden bei der Projektierung weitgehend berücksichtigt.

Da Nagykanizsa ein typisches Beispiel der im ungarischen Siedlungsnetz mit 50% vertretenen Mittelstädte darstellt, machen die sich beim Umbau des Stadtzentrums ergebenden wichtigeren Probleme — so z. B. die Beziehungen zwischen zu erhaltenden und neu zu errichtenden öffentlichen Gebäuden, Klärung der Verkehrsprobleme, Einfügung der zu erhaltenden Wohnbauten und Baudenkmäler, Ausgestaltung von Wohnkomplexen, Bestimmung der Größe von Grünflächen, Einfluß der Versorgungsnetze auf die Bebauung, zeitliche Folge der Arbeiten usw. — den Plan dazu geeignet, die allgemein gültigen Umbauprobeme ungarischer Stadtzentren herauszustellen und gewisse Aufschlüsse zu geben.

SIEDLUNGSPOLITIK UND ENTWICKLUNG DES SIEDLUNGSNETZES IN INDUSTRIEGEBIETEN

Gy. Kőszegfalvi

Der vorliegende Aufsatz stellt einen Teil eines größeren Werkes dar, in dem einige technische Fragen der Entwicklung von Industriegebieten erörtert werden. Es werden die Probleme der Entwicklung des Siedlungsnetzes in Zonen der Rohstoffgewinnung, der anschließenden verarbeitenden Industrie, der rein verarbeitenden Industrie sowie im Einflußgebiet größerer Wasserkraftwerke und wasserbaulicher Anlagen untersucht. Der Verfasser verweist auf konkrete einheimische Beispiele und erörtert die besonderen und allgemeingültigen Prinzipien der Siedlungsentwicklung in den einzelnen Industriezonen. In den Rohstoffgewinnungszonen ist es u. a. eine grundlegende Aufgabe der Siedlungsentwicklung, die meistens dezentralisierte räumliche Verteilung der Einwohner zu beheben. In den Zonen der verarbeitenden Industrie ist die proportionale Entwicklung der dazu geeigneten Siedlungen erwünscht, um die übermäßige Konzentration der Einwohner in einzelnen Teilen der Zone zu verhindern. In den Einflußgebieten von größeren Wasserkraftwerken kommen neben den spezifischen Gesichtspunkten auch die bei der Umgestaltung des Siedlungsnetzes von Zonen der Rohstoffgewinnung und der verarbeitenden Industrie angewandten Prinzipien zur Geltung.

STÄDTEBAU IN ISRAEL. AUS DEN ERFAHRUNGEN EINER STUDIENREISE

T. Meggyesi

Israel ist heute eines der Länder mit der stärksten Tendenz zur Urbanisierung. Nach einer kurzen Darlegung der Vorgeschichte der Staats-

gründung und der natürlichen Gegebenheiten wird im Aufsatz die gegenwärtige und die geplante Struktur des Siedlungsnetzes erörtert. Die landwirtschaftlichen Siedlungen Israels verdienen wegen ihrer eigenartigen soziologischen Struktur besondere Aufmerksamkeit. Die sog. Kibbuz-Bewegung hat zu einer einzigartigen Siedlungsform geführt. Trotz der geringer Flächenausdehnung sind die klimatischen Verhältnisse des Landes sehr abwechslungsreich. Dementsprechend erfordert die Planung von Siedlungen städtischen Charakters die Anwendung stark differenzierter Methoden. Die städtebauliche Praxis zeugt von weitgehender Berücksichtigung der klimatischen, landwirtschaftlichen und topographischen Gegebenheiten. Außer den drei Großstädten (Tel-Aviv, Jerusalem und Haifa) werden im Aufsatz auch die Entwicklungsprobleme mehrerer kleinerer Städte (Akko, Safed, Nazareth) erörtert. Im Laufe der Urbanisierung des südlichen Landteils (Negev) wurden auch mehrere neue Städte gegründet. Die Struktur der größeren von diesen (Ashdod, Beersheba, Dimona, Arad) wird kurz besprochen.

DIE INGENIEURTECHNISCHEN ANLAGEN DER SIEDLUNGEN IM DIENSTE DES GESUNDHEITSSCHUTZES

Dr. J. Borsos

Im Aufsatz werden die Themen aus der Sicht der natürlichen Umgebung, der Siedlung als komplexe Einheit, der Produktionstätigkeit innerhalb der Siedlung, der für das Nervensystem schädlichen Faktoren der städtischen Lebensweise sowie der gesundheitlichen Einflüsse des Umlandes der Siedlung erörtert. Probleme des Verkehrs und der kommunalen Versorgung (Versorgungstechnische und Kanalisationsanlagen, Siedlungsbewirtschaftung und Instandhaltung der Gebäude, hygienische Dienstleistungen innerhalb der Siedlung) werden ausführlicher besprochen.

Der empfohlenen Forschungsmethodik gemäß sollte die Arbeit mit der Datensammlung, der Systematisierung von Kennziffern und der Kategorisierung der Siedlungen begonnen werden. Danach sind zur Untersuchung der einzelnen Anlagengruppen die Gesichtspunkte der Standortwahl, der Bauausführung, des Betriebs und der komplexen Wirtschaftlichkeit zu erarbeiten. Zur praktischen Verwertung der Ergebnisse müssen die Aufgaben der Behörden, der untersuchten Betriebe und der Bevölkerung voneinander abgegrenzt werden.

Nach Durchführung der Detailforschungen sind Thematiken für die Methodik der komplexen Analyse, der ökonomischen und betriebs-technischen Untersuchungen zu erstellen. Als letzte Arbeitsphase werden auf Grund der Ergebnisse neue Normen der Siedlungsplanung erarbeitet. Die weitverzweigte und umfangreiche Forschungsarbeit ist auf die Wechselwirkungen zu beschränken, die sich mit Mitteln der Stadtplanung beeinflussen lassen. Die komplexe Anschauungsweise erfordert jedoch meistens die Ausdehnung der Untersuchungen auch auf die Maschinen, Ausrüstungen und Betriebstechnologien als Einflußfaktoren.

SUMMARY

AN ACCOUNT OF THE STATE OF RESEARCH ON THE HISTORY OF TOWN BUILDING IN HUNGARY

The research revealing the history of town building in Hungary is accomplished by the Department of Town Building in the scope of the perspective scientific plan of the Academy of Sciences. The account presented to the Committee of Town Planning Science of the Hungarian Academy of Sciences gives a detailed outline of the aim, the direction and the extension of the research work as well as of the conception established as to the questions of fundamental importance and of methodology. One of the most important viewpoints is that history of town building should not be separated from the investigation of other categories of settlements as the concept of town, varying according to ages and places, may be explained largely by taking account of the relations of the town to its surroundings. The importance of this conception is enhanced by one of the purposes of the work, i. e. to supply facts furthering the solution of the actual task of town reconstruction by revealing the historical values of Hungarian towns. As for the different subjects, the authors endeavour to give a systematic review of those topics which are indispensable from the point of view of understanding the development (as e. g. the economical, social, cultural, technical conditions, the relations within the network of settlements, the types of settlements, the function and structure of towns, the problems of building, traffic, public services, etc.). Yet the collected material concerning the different subjects will never assemble into a historical synthesis of town building, if left to itself. In the different periods of the history of town building the relation of the various subjects change in point of quantity as well as of quality and that is why a systematic periodization becomes necessary. The authors make a suggestion for the division of the history of Hungarian town building into periods, trying, at the same time, to give a brief outline of the new contents, tasks and solutions of the different ages, from the preliminaries of the history of

town building in Hungary up to the present time. Finally a short study is made of the concrete results of the work accomplished so far.

THE ROLE OF OUTSKIRT SETTLEMENTS IN THE DEVELOPMENT OF TOWNS

by S. Deák

The question of outskirt settlements is a relatively neglected field of urbanism. The causes of this neglect are dealt with in this paper and a short outline is given on the development of the relation of towns and their outskirts from the middle ages up to our days.

Urbanisation in the actual sense of the word is a new phase in the development of the network of settlements and indicates a change, compared to the former slow and more organic development. Two important periods can be distinguished in the growth of cities: a centripetal one and a centrifugal one. The importance of outskirt settlements shows a considerable increase in the second period, so the neglect of this question involves grave and hardly retrievable consequences at present and even more so in the future. Though planned economy offers great advantages for the harmonious development of outskirts, there are many difficulties, defects to be eliminated even in socialist countries. Rapid technical development may easily lead to the erroneous conception that in the development of settlements it is not important to search for simple „natural” solutions and to make use of the positive elements of spontaneous tendencies. The author attempts to fight this conception by referring briefly to the different solutions of the development of outskirts.

SOME MORPHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF HUNGARIAN VILLAGES

by Dr. J. Major

The author investigates the ways of applying the morphology of settlements in the field of town planning and on the other hand he tries to determine, by means of statistical evidence,

the morphological characteristics of agricultural settlements as to the present age and the recent past. He analyzes, in first place, the main characteristics of the complex sociological, economic and technical units composing the settlement (family, farm, dwelling house), varying by regions. The second subject of his investigations is the density of the population in the settlements. He is led to the conclusion that this factor is, so to say, independent of the order of magnitude of the settlements, as regards the number of population. The differences may be brought into connection rather with the geographic situation, the historical past of the settlements, the positive or negative tendency of their development and the professional differentiation of the population.

An attempt is made in the paper to demonstrate certain relations between the sizes of the settlements and the differentiation of their morphological character. The analyses show that the simple core usually still recognizable was completed, in the course of the development of the settlement, by new areas according to the social and economic conditions of the ages. A more differentiated investigation of the settlements according to these morphological components may lead to results serving as a basis for the establishment of general directives determining the characteristic problems connected with the reconstruction of settlements.

INTERRELATIONS OF WAY OF LIFE AND MILIEU DATA TO THE SOCIOGRAPHY OF DUNAÚJVÁROS

by Dr. T. Weiner

During the 15 years when Dunaújváros was being built the principles of town building have changed in many respects. These changes have left their mark on the development of the town and have contributed to the formation of the milieu determining the way of life of the population.

The paper deals with the interrelations between the life of the population and the development of the town. The demographic data of the last 5 years prove that the development of the population does not correspond to the possibilities given by the healthy location and the high technical level of the buildings. The author reveals the conditions of life of the population: the state of housing, the economic, social and cultural standard, pointing out the contradictions existing between the quantitative and qualitative factors of buildings and the requirements of the population.

These contradictions can only be solved later, in the course of further development of the town, by organizing the milieu in accordance with the requirements of the population, by the coordination of housing with the social and cultural establishments and by the systematic work of municipal administration based on scientific research.

By recognizing and developing the individual characteristics based on the general laws of the evaluation of cities, it is possible to prevent

schematism manifesting itself in the actual phase of town building, when priority is given to organization.

THE DEVELOPMENT OF RESIDENTIAL AREAS OF VILLAGES ON BASIS OF THE ZONE SYSTEM

by Dr. Zs. Laboda

The author describes the trends of development of residential areas of villages and publishes data on the large-scale building process of the last years which follows, essentially, the traditional village type of one-family houses with a plot of ground. Analyzing the evidence of the old and the new residential areas of villages concerning the density of population, development and other data, he points out the un-efficient methods of road building and of the construction of public utilities.

As to the development of the residential area of villages, the author suggests increasing the density of population by concentration. In order to achieve this concentration, he suggests the establishment of three zones of construction, representing different degrees of density of population and of sizes of the sites as well as of roads and public utilities.

Instead of the present one-stage development, the author proposes the two- or three-stage development. This can be carried out gradually, by dividing the sites or building upper stories or by combining both methods. The diminution of the sizes of sites might offer, in the perspective plan, favourable conditions for a more compact building, for increasing the density of population and allow the more economical construction of public utilities.

PLANNING THE RECONSTRUCTION OF THE TOWN CENTRE OF NAGYKANIZSA

by D. Ihrig

According to perspective plans, the town of Nagykanizsa counting 34 000 inhabitants should develop into an industrial town and regional centre of 80 000 inhabitants. The construction of its up-to-date centre requires the establishment of a great many public institutions, the solution of traffic problems and the organisation of housing units on the remaining area.

The geographic position of the actual town centre, with its low, loosely sited buildings, characteristic of Hungarian country towns, the obsolescence of the buildings make it possible to develop the centre of the growing town by enlarging the present one. The functionally logical lay-out of the present centre, its system of squares presenting the typical features of Hungarian town building, the townscape, characterizing the close of the last century, as well as the technical constructions are largely taken into consideration.

Nagykanizsa is a typical example of the middle sized town which make out 50 per cent of all Hungarian towns. Thus its reconstruction raises the main problems of reconstructing town

centres, e. g. the relations of the remaining public buildings to those to be established, the solution of traffic problems, the integration of the remaining houses and historical monuments with the centre, the construction of residential areas, the determination of the dimensions of the green areas, the effects of the public utility network on the town structure, the problems of scheduling etc. permitting at the same time to draw certain conclusions as to the solution of these problems.

SETTLEMENT POLICY AND THE DEVELOPMENT OF SETTLEMENTS IN INDUSTRIAL REGIONS

by Gy. Kőszegfalvi

This study is part of a greater work dealing with certain technical questions of the development of industrial regions. It treats the problems of the development of settlements in the regions of exploitation, in the regions of processing industry based on exploitation and in the regions of mere processing industry as well as in the regions of construction of large hydroelectric power plants and dams. The author deals with the examples in Hungary, then he exposes the particular and general principles of the development of settlements in different regions. The fundamental task of development in the industrial regions of exploitation is — among others — the elimination of the usual territorial decentralization of the population. As to the regions of processing industry it is desirable to promote the proportional growth of settlements suitable for development, in order to prevent the over-concentration of population in certain parts of the region. Apart from special problems, in the regions of construction of large hydroelectric power plants, the principles of transforming the settlement network both in the industrial regions of exploitation and in the regions of processing industry ought to be taken into consideration.

TOWN BUILDING IN ISRAEL

Experiences of a study-tour

by T. Meggyesi

Today Israel is one of the countries with the most intensive urbanisation. After a short outline on the events preceding the foundation of the state and the given conditions of nature, the author makes a study of the actual and the planned

structure of the network of settlements. The agricultural settlements in Israel deserve special attention, on account of their peculiar social structure. The so-called kibutz movement has created a form of settlement unique of its kind. The country presents, in spite of its small territory, various climatic conditions. Thus the planning of settlements of urban character requires the application of rather differentiated methods. The practice of town building shows a far-extending consideration of the climatic conditions, the topography and the landscape. Besides the three large cities (Tel-Aviv, Jerusalem and Haifa) the author dealt with the development problems of several smaller towns (Akko, Safed, Nazareth). In the course of the urbanisation of the southern part of the country: the desert of Negev, several new towns were established. A short study is made of the structure of the largest newly established towns (Ashdod, Beersheba, Dimona, Arad).

THE ROLE OF ENGINEERING IN THE PROTECTION OF PUBLIC HEALTH

by Dr. J. Borsos

The different subjects are grouped in the paper according to their effects on health in connection with natural surroundings, the settlements as a whole, production in the settlement, nervous detriments resulting from city life as well as with the periphery of the settlement. A more detailed study is made of the problems of traffic and communal services (public utilities, the maintenance of the settlement and the buildings, health service).

According to the suggested method of research it is advisable to begin by systematizing the collection of data and indices and by establishing the different categories of settlements. After this the viewpoints of analyzing the location, construction, functioning and complex economical planning of each group of engineering works should be decided upon. It is necessary to separate the tasks to be accomplished by the authorities, the analysed enterprises and the population.

After finishing the partial research work, programmes should be set up as to the methods of complex analysis, of economic investigation and of investigations of working technology. The last phase of the work should be the establishment of new standards of town planning based on the results achieved. This extensive research work should be limited to the interrelations that might be influenced by urbanisation. The requirement of complexity involves, however, the analysis of the factors of equipments, machines and working technology.

ÚJ KÖNYVEK

- Afanaszjev, K. N.* (szerk): Iz isztorii szovjetszkoj architekturi 1917—1925 gg. Dokumenti i materiali. Moszkva, 1963.
- Alexander, Christopher*: Notes of the Synthesis of Form. Massachusetts, 1964.
- *Applied Geography in Hungary. (Szerk.: Sárfalvi Béla) Budapest, 1964.
- *A Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve. Tanulmányok Budapest múltjából XVI. Budapest, 1964.
- Burgess, E. W.* — *Bogue, Donald J.*: Contribution to Urban Sociology. Chicago—London, 1963.
- Cullingworth, J. B.*: Town and Country Planning. London, 1964.
- *Deutsche Städtebau nach 1945. Herausgegeben in der Deutschen Akademie für Städtebau und Landesplanung. Bearbeitet von Prof. E. Wedepohl, Berlin—Essen, 1961.
- *Economic Survey of Europe 1962. Part. I. The European Economy in 1962. New York, 1963.
- *Gatz—Wallenfang: Szín az építészetben. Budapest, 1964.
- *Gresswell, Peter: Houses in the Country. London, 1964.
- Hulprin, Lawrence*: Cities. New York, 1963.
- *Kömlő László: Az ipari mezőgazdaság felé. Budapest, 1964.
- *Központi Statisztikai Hivatal: 1960. évi népszámlálás. 11. A lakott lakások és a lakóházak adatai. Budapest, 1964.
- *Központi Statisztikai Hivatal: 1960. évi népszámlálás. 12. A családok és háztartások adatai. II. Budapest, 1964.
- *Központi Statisztikai Hivatal: 1960. évi népszámlálás. 13. Összefoglaló adatok. Budapest, 1964.
- *Központi Statisztikai Hivatal: Statisztikai Évkönyv 1963. II. kiadás. Budapest, 1964.
- *Lavrov, V. A.: Gorod i jevo obszesztvennij centr. Moszkva, 1964.
- *Naumov, A. J.—Mahrovskaja, A. V.—Ivanova, O. A.: Zsiloj rajon i mikrorajon. Leningrad—Moszkva, 1963.
- *Pohl, Jürgen: Die Stadt in Aufbruch der perspectivischen Welt. Berlin—Frankfurt/M—Wien, 1963.
- *Ruzsás Lajos: A baranyai parasztság élete és küzdelme a nagybirtokkal. 1711—1848. Budapest, 1964.
- Soeder, Hans*: Urformen der abendländischen Baukunst. Köln, 1964.
- Stradtregion und Verkehr*. Vorträge und Berichte. Herausgeben von der Landesgruppe Nordrhein—Westfalen der Deutschen Akademie für Städtebau und Landesplanung. Köln—Opladen, é. n.
- *Szabady Egon: Studies on Fertility and Social Mobility. Proceedings of the International Demographic Symposium held November 20—30. 1962. at the Hungarian Academy of Sciences. Budapest, 1964.
- *Sztramentov, A. E.: Vvedenije v gorodszkoje sztroityelsztvo. (Lekcii o szovjetszkom gorode). Moszkva, 1963.
- *Thomas, Edit B.: Römische Villen in Pannonien. Budapest, 1964.
- *Tolnai György: A paraszti szövő-fonóipar és a textilmanufaktúra Magyarországon (1840—1849). Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sor. 34. Budapest, 1964.
- *Török Gábor: A Börzsöny-vidék nyelvjárástörténetének települési háttere. Budapest, 1964. Nyelvtudományi Értekezések. 45. sz.
- Troedsson, Carl B.*: Architecture, Urbanism and Socialpolitical Development in our Western Civilization. Transactions of Chalmers University of Technology. Gothenburg, Sweden. Nr. 283. 1964.
- *World Economic Survey 1962. I. The Developing Countries in World Trade. New York, 1963.
- *World Economic Survey 1962. II. Current Economic Developments New York, 1963.
- *Yearbook of International Trade Statistics 1962. New York, 1964.

A *-gal megjelölt művek a Városépítési Tanszék könyvtárában megtalálhatók.

TARTALOMJEGYZÉK

A magyar városépítés-történet kutatásának helyzete és problémái	5
<i>Deák Sándor</i> : A városkörnyék településeinek helye a nagyvárosok fejlesztésében	14
<i>Dr. Major Jenő</i> : A magyar falvak morfológiai sajátosságainak néhány vonása	29
Dr. Weiner Tibor : Életmód és környezet kölcsönhatásai. Adatok Dunaújváros szociográfiájához	54
<i>Dr. Laboda Zsigmond</i> : A falu lakóterületének és beépítésének fejlesztése övezeti rendszer kialakításával	65
<i>Ihrig Dénes</i> : A városépítési hagyományok kérdése Nagykanizsa városközpontjának átépítési tervében	75
<i>Köszegfalvi György</i> : A lakosság letelepítése és a településhálózat fejlesztése ipari körzetekben	85
<i>Meggyesi Tamás</i> : Városépítés Izraelben	94
<i>Dr. Borsos József</i> : Települések mérnöki létesítményeinek szerepe a lakosság egészségvédelmében	103
Idegen nyelvű ismertetés	110
Új könyvek	119

65-5821 — Szegedi Nyomda Vállalat
Tankönyvkiadó Vállalat

A kiadásért felelős: Végvőlgvi Titor igazgató

Felelős szerkesztő: Polacsek Lászlóné

Műszaki vezető: Gonda Pál

Műszaki szerkesztő: Vízkelety József

A kézirat nyomdába érkezett: 1965. szeptember

Megjelent: 1966. március

Példányszám: 700. Terjedelem 15 (A/5) ív

Készült: linószedéssel, íves magasnyomással
az MSZ 5601-59 és az MSZ 5602-55 szabvány szerint

TA-625-a-6600

Raktári szám: 63253

NYOMDA
KÖNYV-
KIVÁLTÁS

